

Апошнія хвіліны Князя Ваяводы (Пане каханку)

Юзаф Ігнацы Крашэўскі

з польскай мовы пераклаў

Васіль Сёмуха

*Mors ita...
Sicut vita.*

... Нашага апошняга падарожжа зь вяльможным князем, а хоць бы сто гадоў я жыў, — не забуду. Бо то ж была дарога, даруй Пане Божа, крыжовая. Князя ўжо, бадай, нават за тым часам, калі мы ў Берлін і Ўроцлаў езьдзілі да тамтэйшых іхніх дактароў, якія анічым нам не дапамаглі, было ўжо не пазнаць. Ён страшэнна перамяніўся — спахмурнеў, зрабіўся нудны, маўклівы, пануры, забыякавеў да ўсяго. Сядзіць сабе ў крэсьле, рукі на жываце, пакручвае набрынялымі пальцамі, зьвесіць галаву на грудзі, сапе і маўчыць.

Прыйдзе каторае з нас, кашляне, каб падаць знак пра сябе (бо ён ужо нічога ня бачыў), дык пазнае па голасе, падыме часам галаву: А што там? — спытаецца, — і не дачакаўшыся адказу, зноў занурыцца ў задуменьне.

Мы дык ужо ўсе аж ці не занадта добра ведалі, што ён даўно нічога ня бачыць; але сам ён ніколі гэтага не прызнаваў, хіба што самым-самым давераным; перад іншымі строіў зь сябе, што толькі недабачвае.

У Нясьвіжы, пане літасьцівы! — ён меў усё, чаго толькі душа спрагнуць магла; але апанаваў яго нейкі неспакой, што ня мог князь уседзець у горадзе. Закарцела яму ехаць. Куды? У Белую? Чаго? — ён і сам, бадай што, ня ведаў, небарака... Ат, у горадзе журба заядала... абы зь месца зрушыцца. — Сьвятару сказаў, што хоча ў Лясную, наведання да Найсв. Панны! Мараўскаму, — што там паветра лепшае; мне — што там вада здаравейшая; князю Гераніму, — што ў Белай забыўся шкатулачку з паперамі, якія павінен забраць сам, бо паперы вельмі важныя: але ўсё гэта былі чысьцюткія байкі; па сутнасьці, яго ўжо забірала перадсьмяротная трывога.

Увечары ў чацьвер, як во цяпер памятаю, выйшла распарада зьбірацца ў дарогу. Бралі і мяне, бо князь часам любіў пазводзіцца са мною.

Першымі заварушыліся распарадца службаў і кухні, пачалі запрагаць і перапрагаць цугі; цалюсенькую ноч усё кіпела, як у катле, беганіна па сходках то ўніз, то ўгору, па надворку, па стайнях зь ліхтарамі — бо от жа раптоўна ўсё гэта ўброілася, ніхто і не спадзяваўся. Доктар толькі плячмі перасмыкаў. Пытаецца ў яго князеў сястранец, пан палкоўнік Мараўскі, — ці не зашкодзіць? — дык доктар буркнуў на тое: А ўсё роўна, не зашкодзіць і не паможа, хай ужо сабе едзе, калі зарупела. Хто ведае? а раптам? зьменіць паветра, а можа, яго гэта якраз і разьвярэдзіць.

Але дзе там! Ужо на першым начлезе так задумаўся, так занурыўся ў развагі, што слова дапытацца было нельга.

Другога дня крыху нас усьцешыў, бо выглядаў жывейшым і еў лепей. Увечары прыйшла мая чарга дзяжурыць. Я прызасыціў сьвечкі, сеў каля печы, чакаю, што Бог пашле.

Князь крэкнуў:

— Ёсьць там хто?

— Я тут, вяльможны княжа.

— Так цёмна, што й ня бачу васана.

— Я нарочна прыцьміў сьвятло, каб вяльможнаму князю ня дужа сьляпіла.

Ён махнуў рукою.

— Каторая гадзіна?..

Я зірнуў на гадзіннік-цыбулінку — пайшло ўжо на дзявятую.

— Па восьмай ужо, вяльможны княжа.

— Што там на дварэ?

— Слота, вяльможны княжа.

— Што там робіцца зь месяцам? бо я ўжо забыўся. Маладзік ці што?

— Апошняя квадра.

Ён шапнуў і замоўк. А я і тым, што пачуў, сцешыўся, бо князь даўно ўжо столькі не гаварыў.

— Ці ёсьць там якая газеціна з Варшавы? — спытаў.

— Па дарозе ня бралі, а апошнія ў Нясьвіжы.

— А я ж казаў, каб крэсы за мною ішлі: то ж бо той мне сеймавы час...

І зноў замоўк, уздыхнуўшы.

Гэтым вечарам ужо больш не азываўся; працягнуў толькі руку на стол па ружанец, які застаўся яму пасья Сіроткі, і пачаў маліцца. Скончыўшы малітвы пажадаў легчы ў ложак. Мы распранулі, разьдзелі яго, і начное дзяжурства нёс ужо нехта іншы.

Казалі, што спаў досыць добра, толькі праз сон некалькі разоў ускрыкнуў.

Раніцай пасья куляшу — карчма была агідная — мы рушылі далей у дарогу.

Восеньская слота як на тое не адступалася; хоць цужных коней у запрэжцы было восем, мы мусілі ісьці, нагой за нагу чапляючыся. Не без таго, каб у гразі пасья ўсіх гэтых нашых вярцепаў карэта ня хілялася, хоць гайдукі ўвесь час падтрымлівалі яе, а часам нават, можна сказаць, ледзь не на плячах вывалоквалі. І гэта давалася князю ў знакі, бо часам стагнаў.

— Цяпер бо і дарогі, як людзі, няма ладу як параскісали, — бурчаў ён, — даўней такіх ня бывала.

Увечары, толькі мы былі спыніліся ў плебаніі, ён павітаўся з ксяндзом і пасьпяшаўся ў ложак.

У ложку вячэраў, у ложку, лежачы, сказаў пацеры (на што меў касьцельны дазвол) і неўзабаве задрамаў. Сон быў зноў неспакойны.

Так вось мы і даехалі, а дакладней — давалакліся да Славацічаў над Бугам. Нічога на сьвеце ня ведаю больш сумнага за гэты заканурак у княскіх землях; хоць ён і надбужны, славуты край, але, далібог і дапраўды, — пустэля, звылюднеласьць, толькі лясы і лясы, толькі сосны, балотныя купіны ды пячанья завалачы.

Двор на аканоміі стары, драўняны, — зараней падчышчаны, вышараваны, абкураны, аерам пасыпаны, пазавешваны і высьцелены, як толькі можна было падрыхтавацца найлепей.

Князь займаў вялікі пакой, цёплы, зацішны, бо нездарма ж мы трымалі Багушэвіча, які ўмеў зь нічога выстраіць палац.

Князь, дабраўшыся да Славацічаў, пачуўся стомленым і сказаў, што некалькі дзён адпачне тут; хоць і няшмат вёрстаў заставалася да Белай.

Багушэвіч паехаў паперадзе ў замак, каб там усё падрыхтаваць; але ў нас пра тое ня было ніякага страху, хіба што трэба, каб загадзя прапалілі ў печак, каб не

напусьцілі чаду.

Зь Белай сюды загадзя, на выпадак, і для кухні завезьлі ўсё, што было трэба; хапала ўсяго.

Увечары славаціцкія жыды зь вялікай помпай прынеслі на кухню велізарнага дваццаціфунтовага шчупачыска, на драўляным падносе, абшытым кармазынавай кітайкай, зь лімонам у пашчы, за што князь загадаў выдаць ім пяць дукатаў, але тыя грошай не ўзялі.

Было нам тут няблага, знайшоўся і забяспечаны скляпок у Стшалкоўскага, які сядзеў на гаспадарцы — і добра яму сядзелася. Ды такі яно было някепска, толькі страх як нудна... А тут яшчэ і дождж завёўся — цырк-цырк, пырсь-пырсь — ад відна да цямна.

Уздыхалі мы аж да самага бельскага замка — цесната там, увесь двор у доме аніяк ня можа разьмясьціцца; мы туліліся дзе і як каму ўдалося, — у шопках, па хатах, па корчмах, па жыдоўскіх дамах, а коні пад павецямі і ў аборах, дзе гною па калені даставала.

Неяк аднаго вечара зноў прыпала мая чарга дзяжурьць. Ледзь толькі я сеў, як князь тут жа і пытаецца:

— Ёсьць там хто?

— Глінка, вяльможны княжа.

— Каторая гадзіна?

Я зірнуў, было палова дзявятай, але мы ўсе былі радыя, што ён раней звычайнага лёг адпачываць, выцягнуўся, засьне і набярэ сілы; я думаў, што не зграшу, калі крыху прысьпешу гадзіннік. І я сказаў, што дзевяць.

— Як ён цяпер той час ляціць, — пачаў ён, — даўней, пане каханку, ого, езьдзіў і на раку і на сьлімаку, а цяпер вось крылы сабе прыстроіў. Гм! а што на дварэ?

— Крыху прасьвятляецца.

— Зь якога боку?

Адказваць было цяжка, бо князь ня любіў, калі яму хто не дагаджаўся веданьнем, асабліва, калі заходзілася пра пару і неба; ён заўсёды казаў, што шляхціц як жаўнер, дзень і ноч павінен ведаць, што на небе робіцца, адкуль вецер і якія там ходзяць хмары. І я пальнуў па памяці, што з захаду, бо ў нас амаль усё і заўсёды ідзе з захаду, і слота і пагода.

— А яно ж бо й няблага было б, — сказаў, — але ты, Глінка, мабыць, ня ведаеш, дзе ў Славацічах заход? трэба было папытацца ў жыдоў, яны ўсё ведаюць.

— Але ж я ведаю, вяльможны княжа.

— На здароўе табе, пане каханку.

Калі ён гаварыў гэта, я заўважыў у голасе перамену, як бы памацнеў, як бы з гарачкі. І соп мацней. Праз хвіліну зноў будзе пытацца:

— Што кажаш? ня чую!

— Я і не адзываўся, вяльможны княжа, — шапнуў я ціха.

— То ж я, мусіць, задрамаў.

— Не, вяльможны княжа.

— Бо то ж вы цяпер, пане каханку, усе лежні і сьпёхі; вочы вам ад пярэсыпу пазарасталі... гэ?

— Я нічога не кажучу, вяльможны княжа.

— А чаму ж ты не баронішся? пане каханку, — спытаўся ён, крыху ўсьміхнуўшыся, — га?

Я і сам ня ведаў, што яму на тое адказаць, ды тут прыйшло ў галаву: што мы не жаўнеры, і што сапсавала нас добрасьць княжая.

У голасе чулася нейкая сіла, якой я даўно ўжо ў ім не заўважаў. Яно б мяне і парадавала, калі б мне не здалася, што ў яго ўсё-такі гарачка; асабліва таму, што яна заўсёды зьбіралася нападвечар, паводле фізікаў гэта нядобры знак.

Ён уздыхнуў, паляпаўшы пяцярнёй па грудзях.

— А ці ня клікнуць Фінка? — спытаўся я.

Фінке быў з намі ў дарозе за доктара.

— А на якое ліха? пане каханку! — буркнуў ён. — Ты думаеш, ён ведае больш за мяне і цябе? Памацае пульс, патрымае за руку, скажа паказаць язык, паківае галавой, скажа, што ўсё добра — абы каб грошай далі. Што тыя дактары, што гэтыя, пане каханку; ды хоць бы той табе Тралес, якога на вагу золата купляць давялося, а аслым асёл, пане каханку, немец, слова табе па-польску ня скажа, як жа ён польскую хваробу лекаваць мае?

— Ці князю не зашкодзіць так многа гаварыць нанач? — папярэдзіў я.

— Нешта ўжо й ты доктарам зрабіўся? — абурывся ён, — табе што да таго? гэ! дзюбаў бы сабе носам пад печчу ды ня зьвягаў.

— Ай ды не, вяльможны княжа, я з клопату папытаўся.

— Бачылі вы яго, які клапатлівы. Маўчаў бы, пане каханку.

Ён уздыхнуў, падпёрся кулаком і замоўк. Я ўгледзеўся ў яго; вачэй не заплюшчыў, — але былі як бы замгленыя, нерухомыя, хоць на твары нейкае там жыцьцё іграла.

— Сьпіш, Глінка? — спытаўся праз хвіліну.

— Не, вяльможны княжа, мяне ўвогуле сон не бярэ; у дарозе надрамаўся на запас, мне цяпер хоць цэлую ноч сядзі, і нічога.

— Каторая гадзіна?

Было па дзвянтай, але аднаго разу схлусіўшы, я ўжо мусіў апярэджваць гадзіннік.

— Палова дзясятай, вяльможны княжа.

— Яно ўжо і спаці ісьці выпадала б, кажучь бо, што сон да апоўначы самы моцны, — забурчаў князь. — Але хлусяць... ды і спаць ня хочацца. Які сёньня дзень?

— Серада.

— Ано, праўда, пост! шчупак быў па-жыдоўску.

Відаць, пачуўшы зь сеняў нашу гутарку, Фінке ўвайшоў, дзьверы лёгка рыгнулі — я адразу пазнаў яго па хадзе.

— Ты, эскулапе, — азваўся князь, — мусіць, хочаш загнаць мяне ў ложкак. Дык жа не! Як толькі лягу, тут мне і пачынае ў грудзях душыць. Ідзі сабе з Панам Богам, я сядзецьму, а там і задрамлю.

Фінке тым часам падышоў і, узяўшы яго за руку, трымаў, мацаючы пульс. Князь, хоць і нічога ня бачыў, па звычцы павярнуў да яго вочы.

— Княжа, можа б яно, ці ня выпіў ліманады? — спытаўся Фінке.

— Ага, зараз, дажыдайся, калі ж ты ў яе салетру сыплеш, — абурывся ваявода. — Гэта, пане каханку, небясьпечная рэч. Мяне гарачка спаліла на вугольле, а дадай да вугалю салетры — вось табе і шчыры порах будзе. Ад любой сьвечкі, пане каханку, як бабахне, і Радзівіл — пырх! — у чыстыя нябёсы!..

Фінке зарагатаў, а я за ім сьледам.

— Балазе табе сьмяяцца, — падхапіў князь, — а я ведаў аднаго гішпана, дык у яго з такое прычыны трыбух лопнуў, ледзьве ж яму яго потым зашылі. Частку кішак такі страціў небарака, а што зьесьць, бывала, так і вырыгне.

Фінке здзівіўся, а я радаваўся, што князь, як раней, пачаў свае штукі кроіць, а даўно ж таго ня было ўжо, але зьмеціў, што твар у доктара спахмурнеў. Ён падаў ліманаду.

— Ліманада без салетры, вяльможны княжа.

— Ну дык дай! абы адчапіўся! — ён выпіў нават нежк прагна і, аддаючы шклянку, сказаў:

— Аднак жа, Глінка, сьвечку трымай далей ад мяне. Фінке без салетры кроку табе ня ступіць, так і рупіць яму лаціны ва ўсё намяшаць.

Доктар адступіўся на некалькі крокаў.

— Ідзі спаць, эскулапе, пане каханку, — дадаў князь.

Фінке паціснуў плячыма.

— Вяльможны княжа, пасья такой далеглівай дарогі раньні сон дужа

ўздоровіўся б, — дадаў ён, — перад поўначчу сон самы моцны.

— Чуў, чуў, — сказаў князь, — не навіна. Ідзі ж і мацуйся ім сам, а мне ня хочацца. Вы гэтага ад курэй навучыліся, а курыца — не чалавек... Дабранач табе! Глінка, — дадаў ён, зьвяртаючыся да мяне, — папрасі пана доктара за дзьверы, пане каханку.

Фінке выйшаў чырвоны, я правёў яго за парог.

— У князя невялікая гарачка, — шапнуў ён мне, — калі папросіць піць, дык ліманада прыгатавана. Не давай яму лішне гаварыць, бо са сну выб'ецца.

Ледзь толькі дзьверы зачыніліся, князь спытаўся.

— Пайшоў шлындра?

— Пайшоў, вяльможны княжа.

— Сядай і ня сьпі, а слухай сюды, бо мне хочацца патрызьніць. А ўжо ж такі трэба кагосьці мець, каб слухаў.

Сказаўшы, тут жа і замоўк адразу; перамяніў толькі руку, абаперся на другую і бурчаў нешта невыразнае. Доўжылася гэта нешта з чвэрць гадзіны. Якраз бо тады куры, ня ведаю чым спалоханыя, да пары трывожна закудахталі.

— Гэ? што там такога? ужо і куры запяялі? — ускрыкнуў князь як бы разбуджаны. — Глян-но на гадзіньнік, што ім там зноў прысьнілася? Раніцай скажаш Стшалкоўскай, каб мне гэтых інсургентаў усіх на калодку. Насуперак закону Божаю сьпяваюць да поўначы! А гвалтачкі, пане каханку! І што ж гэта мне за парода курэй такая, што без пары гарлаць сабе дазваляюць? І што тут д'яблы скажуць? а д'яблаў таксамака ж наклікаць не гадзіцца. Глінка! ня сьпіш? — спытаўся.

— Ай не, вяльможны княжа.

— Хвалю, хвалю. А сьвечкі дзе, пане каханку?

— За шырмай, вяльможны княжа.

— Утры ім насы, бо, пэўна, на іх грыбы панарасталі. Толькі ня пальцамі.

Я засьмяўся.

— Але ж ёсьць шчэпчыкі, вяльможны княжа, і тое нават срэбныя, — сказаў я ідучы за шырму.

— А што ж бо ты сабе думаў, у Радзівіла павінны быць жалезныя альбо медныя? На што на што, а на шчэпцы нас яшчэ сталася, хоць і высмакталі нас дужа. Але датуль шчэпцы, пакуль мяне... яны ўсё гэта ператопяць і патопяць.

Ён пачаў біць сябе ў грудзі і цяжка ўздыхаць.

— Княжа, можа, ліманады? — спытаўся я.

Ён даў мне знак рукою, што ня хоча.

Праз хвіліну раптам падняў галаву і выпрастаўся, як бы нешта ўбачыў перад сабою. Нібы ад сьвятла заслانیўся далоняй і ціха трывожліва шапнуў:

— Глінка, хто там стаіць?

— Няма нікога, толькі я, вяльможны княжа, — сказаў я.

— Бо ў цябе вачэй няма, пане каханку! — буркнуў ён і замоўк, апаўшы на крэсла, але доўга яшчэ ўглядваўся ў адно месца.

Неўзабаве пасья нейкім дзіўным голасам пачаў, як бы да кагосьці, каго я ня бачыў.

— Я ведаю цябе, ведаю! ты такі, як на карціне ў Нясьвіжы, але чаго ж ты хочаш? Ці ўжо прабіла гадзіну.

... Га? Не. Мне яшчэ трэба прасіць прабачэньня, але гэтага мне ня дадзена...

... Ты прыйшоў па рахунак сумленьня?

... Што ж бо ёсьць больш за вас... двух, трох?!

... Во, яшчэ і Чорны, Ліздэйка... Рыжы... Багуслаў, Мікалай; колькі вас тут панапрыходзіла!.. але гадзіна мая яшчэ не прабіла. Я абяцаўся спыніцца ў Белай — і ўжо павінна прыйсьці сюды тая, перад якою я вінаваты. Пан Бог прышле яе. Хацеў бы яшчэ пажыць, пакуль хопіць тых ста тысяч, якія сейм дазволіў...

... Чаго ж вы галавой ківаеце? можа, думаеце, сейм дарма галасаваў і што нічога ня выйдзе?

Страх мяне браў, калі я чуў гэты голас, хацелася перапыніць яго. Я падышоў,

пакашліваючы і шаркаючы нагамі.

— Вяльможны княжа, нікога няма.

Той разгневана махнуў рукою, быццам адпіхваў, і голасна крыкнуў мне.

— Маўчаць, пане каханку...

... Ты сьляпы. Вунь жа Ліздэйка стаіць, арцыкапелан, сівая барада па калені, у руцэ пастарал, на галаве інфула. Пакланіся яму...

У голасе як бы сьлёзы, пачаў біць сябе ў грудзі.

— *Me a s u l p r a! t e a s u l p r a!* Хоць я і Радзівіл, але чалавек, і грэшны чалавек. Выпала мне нарадзіцца на ліхія часы... Праўда, я часта быў сьляпы, пане каханку, арцыкапелане, за тое, мабыць, Пан Бог і пакараў мяне сьлепатою ў апошнія дні мае, калі сама больш хацелася б дзівіцца на сьвет белы, а вочы ня сьвецяць. Сьляпы я быў, але ж дарогі шукаў, а непачцівыя людзі ашуквалі мяне, паказвалі няправільную. Я заўсёды хацеў вызваленьня краю, хто ж мог ведаць, у кім яно і дзе было?

Ён хваравіта енкнуў, а мне валасы на галаве ўставалі і мароз па скуры шоргаў.

— Не глядзіце так на мяне! Сьлед вам было нарадзіцца не за часу Ягелаў і Жыгімонтаў, а за Эканамчука, хадзілі б, як і я, з завязанымі вачыма па гэтым лабірынце. Куды ні павернецца чалавек, урвішчы...

... І не засыпаць было іх радзівілаўскім золатам, і радзівілаўскімі сьлязьмі не заліць...

... Цэлы полк даў дзяржаве і гарматы, хай хоць тыя возьмуць, што ў Нясьвіжы.

Ён прымоўк, а праз хвіліну зноў:

— Кароль, Ягамосьць прускі, стрыечнік, праўда, але я ніводнаму немцу ня веру. Вялікі палітык, на блізір удае, што няма ладу як нас любіць. Але дзе ж там можа любіць авечку той, хто ёй бакі павыгрызаў! Чалавек гладкі і ветлівы, ананасамі мяне карміць заляцаўся ва Ўроцлаве, а мне лепей дай польскіх салонных гуркоў, чым прускіх ананасаў...

Ён прыклаў дрыготлівую руку да лоба і глядзеў, ледзь бачыўся мне ў змроку.

— Валадковіч! а ты там што робіш за імі ў лісінай курце? на паляваньне ў Налібокі выбраўся? чаго прыйшоў? па мяне? Не магу, прыяцельку, пане каханку, як бога кохам, не магу. Ты ж гэта добра ведаеш... *ад яе* няма дараваньня, а безь яго на суд паўстаць не магу. Куры тыя, што мне сьпяваць павінны, не пяялі яшчэ... Чакай, каханьнейка! Ужо нядоўга, ужо ж не забяўлюся.

Пасья такіх намогаў галава яго апала, а я, слухаючы, дрыжаў, бо і мне пачалі мроіцца ў мораку нейкія цені. А найбольш уразіла, што аж два разы князь згадаў пра дараваньне, якога хацеў *ад яе*. Я галаву сабе круціў — ад каго?

А тады як крыкне:

— Глінка! сьпіш?

Аж я падхапіўся.

— Ды не, вяльможны княжа!

— Бачыў іх?

— Нікога тут ня было.

— Так! Табе нікога, а мне кога. Не табе глядзець у і твары; не да цябе яны прыходзілі, і вачам тваім яны недаступныя...

— А яе бачыў? — дадаў. Такая ж прыгожая, як і была, такая ж ганарыстая, што і прыступу няма! Не даравала мне, пане каханку! не! я павінен чакаць, і душа не пакіне цела, пакуль яна зь мяне грэху ня здыме.

Уздыхнуў. Мне здалася нават, што сьлёзы па твары пабеглі. Я ня ведаў, што рабіць; доктар наказаў, каб князь не гаварыў шмат, а перапыняць яго не гадзілася. Калі быў крыху запнуўся, я падумаў, што, можа, на тым і скончыць, і падаў яму шклянку зь ліманадай.

Дакрануўшыся да яе рукою, князь схамянуўся.

— Што гэта? труцізны даеш?

— Ліманада, вяльможны княжа.

Ён лёгка павёў плячыма, здавалася, вяртаўся да памяці.

— А, так! зьехаў на аўсяны ўзварчык і на ліманаду, на лацінскую кухню і на валошкі скляпок, княжа ваявода, дажыўся! Гэта — бабам. Каб тое далі мне старога віна, адразу палепшала б, але віно самому доктару ў смак. Ліманаду толькі валохі спажываюць, а яны ж усе садаміты; адчапіся ты мне са сваёй ліманадай і кыш! пад печ.

Я паслухмяна адступіўся, і ўжо праз хвіліну якую быў пэўны, што яго на сон забірала. Абапершыся на руку, князь заплюшчыў вочы і спачываў, было толькі чуваць, як цяжка дыхаў. Тады толькі зноў лёгка пошумак дайшоў да маіх вушэй, князь нішкам гаварыў сам з сабою.

— Зноў прыйшлі! Маёй скрухі мус вам! Вінаваты, вінаваты, такі мая віна, мая вялікая правіна, продачкі, бацечкі, пабожны біскупе міладайнічку, і ты, Ежы, пурпурніча рымскі, сьвяты войча, і ты, княжа канцлер, і ўсе вы, што запабеглі мяне на сьвеце, *те а с і л р а*! Спавядаюся перад вамі... Жыцьцё было вой якое грэшнае, але ж, пане каханку, я нарадзіўся пад слотай... па гразі ступаць і не загразнуць — гэта хіба анельская рэч; у мяне крылаў ня было, я граз па калені. *Ме а с і л р а*!

... Я за ўсё заплаціў зь лішкам: грашыма, крывёю, сьлязьмі, туляньнем-бадзяньнем, гаротаю, пане каханку. Пасьля Барскай досыць нагледзеўся на трагедыю, якая пачвартавала нас, і гэтага вы мне не залічваеце? Радзівіл пасьля Эканамчуку мусіў кланяцца і ў руку яму цалаваць, пане каханку, і Чартарыйскіх да грудзей ціскаць мусіў!

... І штогод пасьля ішлі паразы і ўпакорваньні. Якраз у час асьлеп, каб ня дзівіцца мне на чэзлыя рэшткі, пане каханку...

... Што мог, чым Бог успасобіў, тое і рабіў! У Альбе* не далі мне выкапаць мора; а цяпер высахне, і ўюны ў ім, печкуры ў ім будуць вадзіцца. З палком таксама ня ведаю, што станецца... Хто ведае, што і з самымі Радзівіламі? Ужо тое бяда, калі пень усохне, а ад карэньня пушча пойдзе, бо тады яна заўсёды карлікавая, пане каханку...

... Налібоцкая пушча зь мядзьведзяў на кратоў зьвядзецца. Хто ведае, што зь Геранімавага груды вырасьце... Мяне Вісьнёўская нарадзіла, а яго нейкая Таксіца... іншая кроў... Я мядзьведзяў у карэту ўпрагаў, а ён хіба што казу да воза прывяжа... найбольш хіба — асла? Унукі пешкі хадзіць гатовыя, пане каханку.

Ён заплюшчыў вочы і ціха заплакаў.

— Кардыналы, біскупы, ваяводы, канцлеры, удзельныя княжаты, каралеўская кроў у жылах, на тронах мы сядзелі... заўтра, можа, слугаваць вам тым, што нам кланяліся і бралі ў нас міласціну, а пасьлязаўтра — жменька пылу, якую вецер разьвее і нават памяці не застанеца.

Я дрыжаў, слухаючы, але мяне разьбірала грэшная цікаўнасьць да гэтай споведзі і ламентаций, і таму не хацелася ні перабіваць яго, ні каго клікаць.

Пасьля гэтага, быццам зьлітаваўся зь яго і ягоных пакутаў, сон апаў яму на павекі, ён заснуў і страшна соп. Потым той храп, што ледзь не ва ўсім доме чуваць быў, зьмяніўся сьмехам. Сьмяяўся князь у сьне так, як быў звыклы даўней, калі каму ўдавалася добрая штука, альбо сам казаў што-небудзь вельмі трапнае.

І гэты сьмех разбудзіў яго самога; але ён не апрытомнеў, гарачка увесь час, здавалася, толькі больш разгаралася.

— Гэй там угары, капэла... на слых іграйце, пане каханку... і на трубы губ не шкадаваць... Выкаціць срэбную бочку са скарбца, накрыць яе тыгровай скурай. Мне не пашкодзяць кармазынавыя гайдаверы, магу і ў іх бочку віна, як Бахус, убухаць, гайдукі хай цягнуць у залу... альбо запражы мядзьведзяў, хай бабы патрухлеюць... Ведай, Літва, Радзівіла! Хто мне стане на дарозе, лоб таму расквашу і заплачу. Меншай сьмердзі па сто бізуноў, бізун па дукаце! пане каханку! Жыда, шэльму павесіць на япручынай кішцы, а не — дык у суботу салам вышмаравачь... Гуляй душа! Валадковіч, каханьне, Рэйтане, душка мая, падайце мне рукі... вось так! Труцімцеся... а хто ня вып'е! таго ў чатыры кіі... пане каханку...

... Панятоўшчыка* прэч зьмяцём з трона, спаскуджаны пасьля яго трон

вышараваць. Даць яму дзвьесце золотых, хай пісарыць у фальварку, бо руку мае добрую, крамзае нічога сабе...

... У Альбе порт зладзім, пане каханку... Туркі па сьвініну прыязджацьмуць, а гішпаны па дзёгаць, якога ў саміх дома няма... Панавязуць сюды фігаў шляхце, і лімонаў панам сенатарам... і ражкоў дзецям... Курдэш над Курдэшамі!...

... Чаму ня грае музыка, пане каханку, струны ім палопаліся ці рукі? Сьвятло патухла... Ноч, а я босы... пане каханку... Хто жывы, ратуйся! дзе мае халявы? Што гэта? Нічога ня бачу...

... Хай мне цяпер Тралес заслону з вачэй здыме... альбо, альбо... дам яму мястэчка і вёсачак зь дзесяць пажыцьцёва... мала? дадаць цагліну золата і аднаго апостала... але Юду... хай ведае Радзівіла... Як яму ня ўдасца... сыцяць галаву шахраю на рынку... пане каханку.

І тады, калі я ўжо думаў, што настаў канец гэтаму страшнаму дьялогу зь лёсам, голас ягоны зьмяніўся.

— Адыходжу без нашчадкаў! Ты таму віною, ты... што пракляла мяне! За цябе адмучыўся цэлае жыцьцё, і памерці спакойна не магу... А на каленях жа прасіў... не хацела дараваць, а калі я віну ўчыніў... ня быў пры памяці. Фэлся... сэрца маё... празь цябе гіну.

Князь эаплакаў, прачнуўся і як перапалоханы крыкнуў:

— Ёсьць там хто? гэі!

— Глінка, вяльможны княжа.

— Што гэта? каторая гадзіна? — ажывіўся князь, — можа, я што ў сьне гаварыў? Дай вады! піць хачу, усярэдзіне гарыць... Гадзіна? каторая гадзіна?

Было яшчэ да поўначы, але я не задумваючыся адказаў:

— Ня чуваць, каб першыя пеўні сьпявалі.

— А ты ім што, каманду ім даў! — сказаў князь. — Адкуль ведаеш, калі запяюць?

Ён узяў шклянку, скаштаваў ліманады, але адразу выплюнуў.

— Горкая, як жоўць, дайвэльдрэку 4 немец намяшаў, цьху!

— Княжа, даўно пра ў ложак! — сказаў я.

— Гэ? дык ты хочаш мне, як пеўням, камандаваць? Але ж дай мне сьвятога спакою з тым тваім ложкам! Ці, можа, ты хацеў бы ўмарыць князя ваяводу за тое, што табе спаць не дае, надакучыў... А мне яшчэ пажыць ахвота, а ў ложку душыць, і пад ложкам сьмерць затаілася, цікуе.

І адразу мац-мац па кішэні, нібы грошай шукаючы, і, нічога не знайшоўшы, уздыхнуў.

— Гроша жывога ў Радзівіла няма за душою, высмакталі ўсенька... а ўжо ж колькі цырографаў панападзісваць казалі... тое толькі адзін Бог ведае, а другі ня цалкам паўнамоцны.

І зноў сам сабе:

— Усе мае даўнія прыяцелі і таварышы сьпяць у трунах... на другі бок перавярнуліся, мабыць, а я праз гэтую валаводку Фэлісію, якая зьняць зь мяне грэх не сьпяшаецца, мушу чувацца за грахі мае, аж пакуль пасья апошняга ўздыху ня ўдараць у мажджэры на рэзырэкцыю і на трыумф... А тады прыляціць мой анёл, і як Товію вочы пратрэ мне, каб я на радасьць і шчасьце глядзеў... А сеньнека лепей сьляпым быць.

Відаць, князеў голас, даўней такі зычны, разбудзіў і занепакоіў тых, што спалі ў сенях і чувалі ў іншых памяшканьнях, бо ціха рыпнулі дзверы і ўвайшоў стары Вісьнёўскі, шляхціц, якога князь любіў, бо той быў пры ім прыдворным зводмаладзь і перажыў зь ім усе нягоды, нядолі і бадзяньні, кроку ад князя не адступаючы. Так і ўвайшоў, у палацных споднях і кашулі, як падвёўся з ложка, стаў у парозе, рукі ў кішэнях, пачаў разглядацца навокал. Князь як бы пачуў, што нехта тут яшчэ быў, падняў галаву.

— Вісьнёўскі? — спытаў ён.

— Слуга, вашай княскай мосьці.

— Заўсёды цябе на нюх пазнаю, конскім потам ад вашэці тхне, а я яго люблю. Чаму ж ты, старэнькі, ня сьпіш?

— Ну, я дык я, але чаму князь ваявода ня ідзе ў ложак?

— Скажу табе, Вісьнячку, чыстую праўду, баюся я ложка, ня хочацца мне паміраць.

— Э-э! Што пра тое думаць і талкаваць! — спакойна сказаў стары. — У князя ў самога ў сабе бадзёру болей чым досыць, будзеш здаровы, і зрок каля цудадзейнай іконы здабудзеш, і папалюем яшчэ на мядзвядзёў.

— Тэрэ-фэрэ-куку! сера баба ў руку! Папалюем! Які ты добры! так, так, разам са сьвятым Губертам, у тым самым гайку, дзе Абэсалом павіс! — закрычаў ваявода. — Ты, стары, ужо толькі ў пяты цяляеш. А я ўжо і блыху не ўпалюю. Кажаш пра цудадзейную ваду ці што... калі б тое Богу вады было трэба, каб цуд учыніць, калі б хацеў... пане каханку; але няма яго волі на тое, Радзівіл яго даеў, плюе на яго!

У голасе чуваць была часам гарачка і непрытомнасьць. Князь застагнаў і сказаў:

— Як табе здаецца, Вісьнячку? што выйдзе з гэтага мальчика?

— Зь якога, вьяльможны княжа?

— А з Дамінічка? Кепскае імя яму далі — уздыхнуў князь, — а тож бо апроч яго ня было нікога з Радзівілаў *Дамінікам*, бо ўсе на поўную губу былі d o m i n i. Ужо той ліхі o t e n, бо на ім і род змалее, як і імя.

І зноў як бы сам сабе:

— Галовы ім завернуцца-закруцяцца; працьвіртуюць дашчэнтэ Радзівілаўшчызну, разьлезецца ўсё, распарушыцца, шчэзьне. Пад канец пойдучь міласьціну жабраваць, зь гербам на торбах... Добра, што тыя ў трунах, тыя Крыстофы, Станіславы, Мікалаі, Альбрэхты, Юр'і. Вочы мае і ў пазамагільлі бачаць, хоць і сьляпяя... Чорна там будзе, чорна... У Нясьвіжы совы й кутікалы канцэртэ вераб'ям спраўляюць. Запусты скончыліся, папялец і пост, сьледзь у прускім мундзіры едзе.

Тым часам, пачуўшы размову, надышоў і ваяводаў сястранец, палкоўнік Мараўскі.

— Можа, Фінке што на сон парадзіў бы? — спытаў ён.

— А так, — азваўся князь, — на сон, асабліва на вечны, у іх на тое дасканалыя рэцэпты. Гэта няцяжка. Але мне яшчэ ў Белай ёсьць што рабіць; пачакайце, чаго вам так зарупела?

Ня было спосабу; абступілі хворага, але ані да ложка, ані да сну яго змусіць нельга было. Ужо ён нават пачаў сам на весялосьць узьбівацца, каб неяк раззброіць нашу настырнасьць. Шкада нам было яго, аж нарэшце Фінке, які таксама надышоў тым часам, не сказаў, каб не дражнілі яго і даверыліся ягонай волі; так і зрабілі. Праз хвіліну Мараўскі, пацалаваўшы яму ў руку і дабранач аддаўшы, пайшоў; разышліся і астатнія; Вісьнёўскі сеў са мною каля печы, і мы задрамалі дуэтам. Князь у крэсьле таксама моцна заснуў, час ад часу ў сьне прамаўляючы кавалкамі лацінскую ларэтанскую літанію.

Пад канец мы ўсе пазасыналі, як байбакі, і ўжо толькі калі добра развіднела, толькі тады заспамага ваяводу пад рукі занесьлі на ложак, і як упаў, так да дзясятай і не прачынаўся.

З раніцы дзень выдаўся хлябісты, мы нібыта меліся ехаць у Белую, але і запозна было ўжо, і дождж перцаваў такі, што ніхто ахвоты ня меў, каб яму за каўнер лілося. Мне з галавы ня выходзіла тая нейкая Фэлісія, пра якую князь некалькі разоў успамінаў разам зь праклёнам і прабачэньнем.

Хоць я ўжо з пазнейшых гадоў дасканала ведаў усе нясьвіжскія падзеі, але дадумаўся, што тое нешта мусіла быць яшчэ з гуляшчых часоў пана мечніка, калі мяне там ня было. І я рашыў сабе, скарыстаўшыся слотным днём, узяць на распыткі старога Вісьнёўскага. А ён, я быў упэўнены, павінен быў ведаць усё. Ужо адно тое мяне падсьцебвала, што не дазвалялася гаварыць ні пра якую Фэлісію, а тым часам сам князь пра яе ўвесь час успамінаў, як бы меў яе на сваім сумленьні, як бы праз

столькі зышлых гадоў ня мог пазбыцца нейкага цяжару.

— Дабрадзёю мой пане лоўчы, — учапіўся я за старога, — хто такая тая Фэлісія, пра якую князь ноччу ў сьне спамянаў?..

Вісьнёўскі паглядзеў на мяне з увагай, паціснуў плячыма, пачухаў чупрыну, паківаў галавой і, ня кажучы ні слова, адышоў, нібыта толькі здзівіўся, што я задаў яму такое пытаньне.

Гэта, прызнаюся, толькі дадало яшчэ большай цікаўнасьці.

Таму я перадпалуднем, атаварыўшыся ў пана карчмара, даўшы яму дуката за некалькі пляшак выстаялага віна, сказаў хлопцу падрыхтаваць памяшканьне, асобнае, праўда, халоднае. Але, пазатыкаўшы вокны, можна было трываць; і мы засталіся там адныя. Хлопец знайшоў што трэба было, каб зрабіць памяшканьне бытавым, паставіў стол зь нейкіх дзэвярэй і лавачкі; пастараўся пра ўсё, бо быў жвавы і растаропны як ніколі. Праўда, пазьней ён блага абышоўся з тым сваім завялікім на свой стан розумам, бо, забраўшы ў мяне частку гардэрбу, пару пісталетаў і каля ста талераў, драгнуў у Прусы, а там яго застрыглі ў войска, і ён мусіў насіць карабін дзеля прускага караля.

Хлопец загадзя дамовіўся з кухарамі, каб было нам чым закусіць.

Вісьнёўскі спачатку маўчаў, балбаталі пра звычайныя рэчы, я чакаў, каб стары разагрэўся, разышоўся, і, убачыўшы яго ў добрым настроі, я пачаў:

— Вы ведаеце мяне за вернага слугу Радзівілаў, і што пану літасьціваму і дому ягонаму я ня здраджу; каб жа тое яшчэ вы маю цікаўнасьць хацелі задаволіць, — а і што гэта за такая за Фэлісія, якую князь згадваў, а я пра яе нічога ня ведаю?

— А навошта табе ведаць? — спытаў Вісьнёўскі, — навошта? цікаўнасьць — гэта першая прыступка ў пекла.

Я кажу яму:

— Пане лоўчы, калі гэта і праўда ж прыступка ў пекла, дык я ўжо на ёй даўно стаю. Такім ужо мяне маці на сьвет прывяла, што заўсёды носа ўтачу, ці тое яно трэба дзе, а ці не.

Вісьнёўскі засьмяяўся, узяў кілішак, выпіў, а я яму хуценька падліў яшчэ, і ён завёў сваё:

— Бачыш, ёсьць такія справы на сьвеце, ба! і ў Радзівілаў, пра якія лепей ня ведаць, а хто пра іх ведае, хай забудзе. Навошта табе? шмат чаго ў памяці цяжарам ляжыць, бадай так, як на сумленьні!

— Пане мой лоўчы, — сказаў я, — а і сорам было б табе ня ведаць гісторыі нават свайго каханага пана. Часам гэта і на тое прыдасца, каб адбараніць яго ад людзей.

— Вядома ж! — адказаў Вісьнёўскі, — я вашэці ведаў яго яшчэ калі маладое піва толькі забрадзіла; мы! — мы памятаем іншыя часіны. Лепей бы мы пра тое не гаварылі, бо і доўгая гэта гісторыя і журботная; у двух словах раскажаць яе, дык яшчэ чарнейшай здалася б, а калі так, як трэба, усё па-парадку, дык і да вечара ледзьве скончым.

— А, нуж сэхіба! — сказаў я, — альбо нам ёсьцека нечым лепшым заняцца? Дзяжурыць каля князя сёньня іншым чарга прыйшла, нам і тут нязгорш, і дзьве бутэлькі яшчэ маю старога, сорам было б не паласавацца.

Я так да яго прыставаў, што ўжо пад канец той і супраціўляцца ня мог; а што расказваў мне, я запісаў адразу, каб пазьней ня было наракаў на памяць.

За часу, калі князь, яшчэ малады, быў літоўскім мечнікам, двор у Нясьвіжы і жыцьцё ў ім ня былі падобныя на тое, якімі яго вашэці бачыце сёньня. Кроў князевая так і закіпела, ва ўсім сьвеце было яму цесна, а што вакол яго тлумілася моладзь, у якой таксама грала буйнае жыцьцё, тварыліся ў нас часамі рэчы, якія сёньня цяжка ўспамінаць.

У навакольлі Нясьвіжа ўсё дрыжала перад намі, а калі князь з прыяцелямі і дружынай спыняўся, едучы на паляваньне альбо ў іншыя маэнткі праз шляхецкую вёску, усё жывое ўцякала ад яго, бо пад гарачую руку, у першым імпаце ён мог даказаць, што ўпоперак яму лепш не станавіся.

Бывалі ў нас і такія запусы, калі мы ня мелі часу адрозьніць дзень ад ночы, не адзін з нас нават жыцьцём прыплаціў.

Тут Вісьнёўскі перахрысьціўся, уздыхнуў і, пабожна ўдарыўшы сябе даланёй па грудзях, кульнуў кілішак.

— Таго я і на валовай скуры не запісаў бы, якія ў нас былі ўцехі і колькі там набіралася грахоў на велікодную споведзь. Князя, калі ўжо ён адзін раз папускаў сабе цуглі, ужо нішто яго стрымаць не магло, а калі хто спрабаваў прытармазіць, — сам жа і папіхаў яго, бо дзеля пункціка гонару гатовы быў на ўсё. Аднаго разу, як цяпер памятаю, мы вяртаемся з паляваньня, усе падхмеленыя, скажу праўду — п'яныя, сьпяваючы: „Сядзіць сабе заяц на ўзьмежку”...

Верце ня верце, было ўсё так, як раскажу. Ехалі мы на брычках, бо верхавыя коні стаміліся; у кожнай брычцы запрэжана было па чатыры пары. І вось першая, у якой сядзеў князь з Валадковічам, стала. Было тое над Нёманам. Паром па той бок ракі, а перавозьнік, прылёгшы недзе ў кустах, заснуў. Давай гукаць, давай страляць. Ага, дагукайся, дастраляйся! Ці п'яны быў, ці аглух, — парома як ня было, так і ня было.

Князь пачынае ятрыцца. І тут раптам як ня крыкне фурману, як ня ўлепіць яму ў карак:

— Сьцягвай лейцы і плавам!

Той з хвіліну думае, а князь зноў:

— Плавам! Чуеш!..

Бераг быў досыць высокі, рака шырокая, глыбіня бяздонная, але калі князь загадаў, дзе ж ты адступішся, павінна быць так, як павінна быць. Ня доўга думаючы, фурман перахрысьціўся, нацягнуў лейцы, коням — пугі і ў ваду. Абабітая скурай брычка ўсплыла, коні таксама, яны былі вельмі дужыя, рвалі жах як, дык прысталі да берага шчасліва. Другая брычка таксама перабралася, трэцяя перавярнулася, на шчасьце ў ёй усе плаваць умелі і, хоць коней вадой зьнесла, людзі ўратаваліся. Рэшта на беразе дачакалася парома, але перш чым яго па іх паслалі, перавозчыкі дасталі па пяцьдзясят бізуноў, ледзь толькі раскатурхаліся з гарэлачнага сну.

Каторыя даказалі сябе ў такой штуцы, ад такога аздараўленчага заплыву і страху аж працьверзелі, нібыта на той бераг перабраліся як бы ўжо й нашча.

Іншым разам, вяртаючыся з паляваньня, на маіх вачах п'яны Салачынскі зьвесіў з вазка галаву, з кола сарваўся абруч і зьнёс яму чэрап, Салачынскі — о, Езуе! — ані пікнуў. Так і прывезьлі яго да ганка са зьвіслаю галавою, але ў ёй ужо і мазгоў ня было.

Жыў за тым часам на Случчыне адзін шляхціц, немаетны, але роду старога, павагі вялікай, Вайжбунам яго звалі, а імя Мікалай, а ў тытуле — войскі. Меў адну вёсачку, называлася яна Чырвоная Рабка ў адрозьненне ад Рабкі Чорнай, якую спадкавалі Сулістоўскія. Павядалі людзі пра тых Вайжбунаў, што род іхні калісьці, мусібыць, быў дужа заможны, што валодалі яны ці не паўтара дзясяткам вёсак, але не павялося ім, і спаўзьлі яны на тую адну Рабку.

Войскі жанаты быў на Стшамінскай, немаможнай шляхціянцы, а заўчасна страціўшы яе, ажаніўся другі раз з таксама немаетнай паннай Ласкай.

І тая другая жонка таксама заўчасна памерла, пакінуўшы яму дачушку. Гадавалася яна пры бацьку, стары Вайжбун ледзь не на руках яе сам выкальхаў, вымамчыў. І выйшаў зь дзіцяці шчыры цуд характа і прыгажосьці, але ад Вайжбунаў і Ласкіх прыбрала яна гордасьці і пыхі, сьмелая была, фанабэрыстая, — не падступіцца, нешта амазонскае і рыцарскае насіла ў сабе.

Людзі пра яе павядалі неверагоднасьці ўсякія, пра розум яе, прыгажосьць, адвагу і зухваласьць.

Няма што на той час была яна яшчэ зусім маладзюсенькая, а казалі, што ўжо запітая-засватаная, і ў нарочных хадзіў нейкі Томак Дулемба, бацька якога спадкаваў непадалёк неблагія добры. Расказвалі, як яны двое кахаліся, зь якім нясьцерпам чакалі, калі бацькі дазволюць шлюб. Стары Дулемба загадаў яму

адслужыць у кавалерыі і купіў сыну падхаружаства, даў пачат абслугі, каб хлопец ня цураўся рыцарскіх ухватак і пааціраўся сярод прыстойных людзей. Нямала тое аціраньне каштавала, але ж і дабру навучала ды і стасункі завязваліся не абы-якія, бо і ў кавалерыі ня службыў абы-хто. Дулемба, стоячы з палком непадалёк, часта, калі заядала сумота, сядзе, бывала, крадком на каня і чвалуе напралёт пяць вёрстаў, каб хоць здалёк убачыць тварык мілай ненагляды, пакланіцца ёй — і зноў назад у лагер.

Зайздросьцілі гэтаму хлопцаваму шчасьцю, хоць ён і варты яго быў, бо і гожа, і ладны, і ўвішны, на ўсё здатны і сэрцам шчыры, і што да выпітай, тое да выбітай, — любілі яго ўсюды. Паненка таксама, змалку прывыкшы да яго, бо тое ж разам у суседстве і гадаваліся, бяз памяці кахала яго. А вось старыя абодва лічылі, што са шлюбам яшчэ не да сьпеху, яшчэ хай падрасуць і сілы на жыццё набяруцца. Дулемба больш з усяго баяўся, каб сын лішне рана не здамашніўся, а, значыцца, калі ажэніцца з каханай, ужо за парог ня ступіць ад свайго шчасця і гнязда.

Па навакольлі слава пра панну Фэлісію насілася шырока і далёка, казалі, што другое такое адмысловае прыгажосьці ідзі па ўсёй Кароне і Літве пашукай, а ня знойдзеш. Балабонілі пра яе часта і пры нясьвіжскім двары, неразумна забіваючы князю вушы ўсялякай лухтою. Бясконца плявузгаў Валадковіч, бажыўся-хрысьціўся, што прыгажэйшай не, ня бачыў, падбухторвалі іншыя, аж цікавасьць князя мечніка літоўскага распалілі веры не дасі як. А разьятрылі яго яшчэ і тым, што намякалі і на шчасьлівага Дулембу і на старога Вайжбуна, што nelaгодлівы быў, што непрыступны быў і што ў дом свой неахвотна пускае.

Памятаецца, ужо мне ўсё тое не падабалася, калі аднаго разу падчас вечаровай п'янкі, узялі на зуб Вайжбунуўну, і доўга языкамі перакладалі, што такі княжацкі кавалачак, а дастанецца простаму шляхцічку, і вось якраз тады мечнік наш і зацяўся, і крыкнуў:

— Памаўчаў бы, пане каханку, яны ж яшчэ й не пашлюбіліся, а хоць бы і так было, дак калі б захацеў...

Валадковіч засьмяяўся.

— Не на ўсякія хошчы можна...

— Маўчы! — грозна тупнуў князь, — я такога, пане каханку, ня ведаю... чаго нельга.

На тым усё і скончылася, але памяць у князя была добрая, а людзі таксама ж, неабачлівыя такія, увесь час напаміналі.

Надышла восень, было тое недзе перад Найсьвяцейшай Паннай Зяленьяй, аднаго вечара таксама піў жахліва, шляхты рознай было як гразі. Мечнік вузкім колам са сваімі выбранымі засеў у кабінеце.

І зноў таго вечара завёўся пан Валадковіч апісваць цноты Вайжбунуўны, і каб жа наўмысна распаліць цікавасьць князя, інакш бы век не пачынаўся. Расьпісваў усё дэталёва, бо нядаўна яе дзесьці якраз бачыў: а якая ручка, а якая ножка, а якія косы чорныя, а якое лічко белае... а як глядзіць, а голас які салодкі, а розум які чысты, а адвага рыцарская...

— Але ж бо вы яе, пане каханку, перахвальваеце, — сказаў князь.

— Ані на каліўца! Калі б пан князь пабачыў яе хоць адным вокам, сказаў бы тое, што і мы... калі ня болей... Мы ж бо ўсе згодныя, што другое такое няма. Бяда толькі, што не спаткацца з ёю, нават пабачыць яе цяжка; з дому выбіраецца рэдка, толькі ў касьцёл...

Князь спытаў:

— А дзе парафія?

Валадковіч назваў касьцёл, пачалі спрачацца, аж нехта падахвочаны ўкінуў слова:

— Ды адчапіцеся; хоць і Радзівіл, але і яму не падгледзець.

Мечнік падхапіўся з крэсла, вочы агнём, павярнуўся да таго і крыкнуў:

— Хто гэта, панове, сказаў, пане каханку?

Восень была пекная, паляваньні ішлі адно за адным. Перад самай Н. Паннай Зяленьй распарадзілі цэлыя абозы, сеткі і намёты і лавецтва ў лясах... Ці тое наўмысна, ці выпадкова сталася так, што лагер раскінулі ў мясцовасьці, непадалёк ад парафіяльнага касьцёла, да якога належала Чырвоная Рабка. І атабарыліся там не на дзень, не на два, а на тыдні...

У дзень на сьвята ніколі не палявалі, адпачывалі. Князь, апанены не па часе, як бы не хацеў, каб яго пазналі, выбраўся на набажэнства, ужо добра ведаючы, што там Вайжбунуўну ўбачыць. Прызнаюся, дадаў Вісьнёўскі, — што я быў з князем у касьцёле, бо ён загадаў мне ехаць зь ім. Заехалі мы пад малы касьцёл, драўняны, наўзбоччы пад сасьняком, у зарасьніку ядлоўцу, убогі, але зграбны і чысьценькі. Людзей у ім і на цьвінтары натаўклося мноства... З фурманак, на якіх паназьязджаліся сяляне і шляхта, як бы кірмаш утварыўся. Навезьлі шмат зеляніны, кветак, збожжа, вяноў на асьвячэньне, у касьцёл нават на прычасьце ледзь праціснуцца было. Ксяндза ня вельмі хто там у навакольлі ведаў, а і князя ў той апанчы, у якую ён наўмысна прыбраўся, мала хто мог пазнаць.

Мы неяк такі ўшыліся і дабраліся да заслоненага кута за бакавым алтаром, каб нас не адразу маглі ўбачыць і выкрыць. Рознай шляхты, нават і такой, што ў пасталах ходзіць хай сабе і пры шаблі, было процьма; мы зьмяшаліся сярод яе і зьніклі з вачэй...

Якраз насупроць нас, на першай лаўцы, сядзела з бацькам Вайжбунуўна. Бацька стары, сівы, постаць паважная, хоць і ўбогасьць засьцяпковая, а выглядам цягнуў на сенатара. Ён заўсёды хадзіў у шарачку, як гэта прынята ў старых ліцьвіноў, у макавым кунтушы. Лоб лысы, валасоў ужо амаль і не засталася, пісяга ад палаша праз увесь чэрап такая, што мала б у ёй палец не схаваўся. Відаць замалада сечку любіў. Побач зь ім кленчыла дачка: хоць ты малой — такая ў ёй краса... уся такая слушная, шыкоўная, позірк сьмелы, вочы чорныя, вусны гардзелістыя. Панна глядзела ў вялікую кніжку, разгорнутую перад ёю, і за ўсё набажэнства вачэй амаль не адвяла. Пан войскі, таксама ж склаўшы рукі, у якіх трымаў вяночак, чытаў пацеры па памяці. Князь так задзівіўся на панну, што і пра малітву забыўся; за ўвесь час вачэй не адляпіў, нават пасья суплікацый, калі ўжо людзі паўставалі, ён усё яшчэ глядзеў на яе. Калі парафіяне рушылі да дзьвярэй, пракладаючы сабе дарогу праз тлум, працерабіўся малады і прыгожы мужчына ў кавалерыйскім мундуры і пакланіўся бацьку і паньне. Стары прывітаў яго ўсьмешкай, а Вайжбунуўна падала руку, і яны разам выйшлі з касьцёла. За імі пасунуліся і мы, неапазнаныя. Просьценькі вазок, а бадай што, каламажка, пара коней, чакалі іх; малады Дулемба сеў на каня і так усе разам паехалі да Рабкі. А мы толькі прыглядаліся, — як хлопец з каня да панны схіляўся і весела гутарыў зь ёю.

Князь таксама адразу пасья гэтага падаўся да сваіх коней і — назад у лес. За ўсю дарогу не сказаў ані слова, задумены быў нейкі і пахмуры.

У лесе, як я казаў, мы табарыліся цэлым лагерам, як бы ў паходзе супроць непрыяцеля, мала што не акупваліся... Зрэшты, ніякай такое патрэбы і ня было, але нанач, больш дзеля фантазіі, чым з асьцярогі, выстаўлялі варту, а раніцай трубілі пабудку... Пасярэдзіне лагера стаяў вялікі візіраў намёт з-пад Вены, у якім былі пакоі зь перагародкамі і дастаткова месца для дворні. Тут мы з князем елі, калі слота альбо холад ня пускалі вынесьціся на паветра. Крыху зводдаль стаялі намёты меншыя пад службы і дворню, буданы чэлядзі, павеці для коней, на скорую руку зладжаныя кухні і сьпіжарні...

Колькі з намі і за намі ішло падвод, колькі людзей, колькі коней, колькі запасу ўсякага патрэбна было, каб усё гэта часам па тыдні і па два карміць і паіць, цяжка палічыць. Такія ловы, такое мысьліўства пазьней мы ўжо мала калі бачылі.

Кожнага дня іншы, загадзя нагледжаны абшар, абстаўляўся аблавамі і сеткамі. Пропадзь халопства, сагнанага з навакольных вёсак, бывала, па некалькі сотняў, — хто пад голым небам, хто ў буданах — таксама покатам ляжала крыху зводдаль... Хлеб, гуркі, піва, гарэлку для іх звозілі фурамі. Вечарамі было і сьмеху, і гулянак, і

фігляў-мігляў, і гамонак дапозьняга, бяз частых папоек таксама не абыходзілася. А таго дня, як што было ўрачыстае свята, і стралкі, і аблава, і госьці адпачывалі ў намётах, і князю было сыта...

Вярнуўшыся з касьцёла, калі мы ўвайшлі ў намёт, засталі ўжо ўсіх за бігасам — чакалі толькі гаспадара. Яшчэ здалёк нас заўважылі кухары, і — мы ўваходзілі ў дзьверы, а ў другія ўжо ўносілі дымныя місы.

Князь павярнуўся да Валадковіча і сказаў з усмешкаю на твары:

— Ну, пане каханку, што праўда тое праўда, ты меў рацыю, няма, ня было і ня будзе прыгажэйшай за Вайжбунуўну! Раз толькі незнарок мне ў вочы зірнула, а дагэтуль той позірк сядзіць ува мне і няскора яго забудуся. Прабіла мяне, як штылетам, наскрозь...

Пачалі сьмяяцца, віншаваць і жартаваць, і дапякаць, як тое бывае пад кілішак. Адзін скажа, другі ўточыць слова, што не, і патыкацца туды ня след — марная рэч, пустыя залёты, ай што ты, ай што ты...

— Радзівіл з Вайжбунуўнай не ажэніцца, — сказаў Валадковіч, — а да яе, калі б нават таго Дулембы ня было, іншай дарогі, як праз касьцёл, нямаш...

Мечнік толькі вокам працяў гаваруна і сказаў:

— Дужа мяне запазычыў бы той, хто, пане каханку, настрэнчыў бы мне аказію, каб гэта і я мог зблізку пабачыць маю прыгажуню вайшчанку, пана войскага доньку, слоўкам зь ёй перамовіцца.

— Гэта няпроста, — адказаў Валадковіч, — бо нікуды ня ходзяць, з дому іх выдабыць цяжка, пернікам вынадзіць нельга; але, хто ведае... можа і надарыцца...

Пачулі гэта людзі, і давай князю кожнае дагаджаць ад шчырага сэрца, давай прыкідваць, — дзе і як паказаць панну вайшчанку пану.

Нагода такі надарылася аж толькі недзе пад запусы. Здаецца, там нават нехта і пастараўся. Здаўна рупела пану судзьдзю Забэлу, каб хоць раз залучыць Радзівіла да сябе. Былі тыя Забэлы людзьмі, вядома, колісь даволі заможнымі і выдатнай крыві, але няўдала фартуну ўпусьцілі. Яна яшчэ памахвала крыламі, нягледзячы на даўгі, працэсы і розныя магчымыя ратункі, якія толькі адцягвалі поўнае руйнаваньне.

Судзьдзя часта бываў у Нясьвіжы. Насіўся па-французску, хоць мовы гэтай ня ведаў і ня скоро пад моду падладзіўся. Смакавалі яму княскія ласункі і рады быў патрымацца за панскую клямку. І хоць маёнтку — колькі таго там маёнтку было, а пры нагодзе выступаў так, каб дараўнацца з Радзівіламі. Князь мечнік толькі пасьміхаўся з таго, сьмяяліся сябры, але пыха пыхцела. Судзьдзя шасьцю коньмі езьдзіў, зь якіх і аднаго ня было без калецтва, слугі насілі парадныя барвы, хоць і латанья-пералатанья, дваровых увівалася процьма, якія, калі прывёз іх з сабою ў Нясьвіж на пракармленьне, дык згаладалыя саранчою кідаліся на ўсякую ежу, пасья іх ніхто ўжо ні пад'есці ня мог, ні міску вылізаць.

У запусы падгаварыў нехта Забэлу, каб выстраіў вечар, паручыўшыся яму, што і Радзівіл прыедзе, калі толькі судзьдзя здолее пераканаць, каб і Вайжбунуўна была ў іх, бо мечнік хацеў пабачыць яе зблізку. Судзьдзя закапыліў губы, калом упёрся і пабажыўся, што войскага ўгаворыць, упрасіць, а хай хоць уклечыць перад ім давядзецца. І адразу паехаў адзін; але дарма благаў, мучыў, кленчыў, войскі даў адлуп. Судзьдзя не дамогся нічога; паехала назаўтра пані судзьдзёвая ў надзеі, што ўжо кабеце не адмовіць. Сядзела цалюткі божы дзень і ўжо так таму Вайжбуну душу дастала, што ён нарэшце згадзіўся прыехаць з дачкою.

Забэла тут жа галопам у Нясьвіж запрашаць князя, які ня любіў заўчашчаць у такія дамы, дзе цырымоній было шмат, а свабоды мала, і нарэшце ўсё скончылася тым, што яшчэ і прыплаціць мусіў.

На першым этапе судзьдзя паведаміў, што пан войскі з дачкою паабяцаўся прыбыць у той дзень таксама.

— Казалі мне, што вяльможны князь цікавы зблізку прыгледзецца да таго нашага дамарослага цуду, які рэдка паказваецца ў сьвеце. Вось жа, можа, хоць на гэтую прынаду пекнотаў панны вайшчанкі заваблю князя да сябе.

Князь пачырванеў.

— Мае мосьці дабрадзею, пане каханку, — азваўся ён, — заўсёды мне прыемна здабыць у скарбніцу добра людзкія сэрцы... і ня дзеля панны вайшчанкі, а дзеля служэньня людзям, прыеду.

Узрадаваны Забэла сабраў сапраўднае паспалітае рушэньне вёрстаў зь дзесяці навакол. Дом у іх быў ладны, стары, драўняны, пакояў у ім шмат, хоць і нізкіх, але даволі прасторных; а на такую ўрачыстасьць дык не хашла б і ў два разы большага. Вызвалілі і нанавя перабялілі ўсе пакоі, зь якіх павыкідалі ложка і пасьцелі, каб тых гасьцей сяк-так-такі разьмясьціць. Капэлу Забэла даставіў з самага Слуцка, на дзядзінцы каля саду выставілі чатыры мажджэры, дзеля ўзмацненьня віватаў. Адкуль на гэтакую выправу пан судзьдзя грошай узяў, Богу толькі і жыдам вядома было. Даволі таго, што дзень той абставіць зьбіраліся парадна.

Мароз стаяў траскучы, а ў двары як у лазьні; пакоі поўныя, аж дзьверы зачыняліся ледзь, столькі народу натапталася. Дзеля таго, што меўся прыехаць Радзівіл, зьбеглася шляхта, а той таксама ехаў зь вялікім дваром.

Калі мы над'ехалі недзе падполудзень, гаспадары ўжо чакалі каля ганка, хоць і холад стаяў, а мажджэры бабахнулі радасную навіну. Не абышлося і без прамоваў: адну сказаў сам судзьдзя, другую рэгент Пацэвіч, ня лічачы даўжэзных і вывучаных камплімэнтаў.

Штурхатня і ціск, што ледзьве было даступіцца да таго князя. Кабет адна адной прыгажэйшых было навалам, а найперш дзьве паненкі судзьдзянкі, гошья і сьлічныя, як тья ружы, але ўсё гэта гасла перад Фэлісіяй Вайжбунуўнай, якая была ўбраная хоць і просьценька, а тым часам пасья яе ні на водную глядзець не хацелася. Князь толькі ўвайшоў і адразу ўбачыў яе, але наблізіцца ня мог. За стол яго пасадзілі каля старога гаспадыні, з другога боку касьцельны інфулат. Вайжбунуўна сядзела воддаль. Я зьмеціў, што князь еў мала, толькі ўвесь час вачыма ў яе страляў, пра што яна, здавалася, ні ня ведала, ні зьдогадзі ня мела.

Прагучаў першы тост з сурмамі і мажджэрамі за князя мечніка, потым пайшлі іншыя. Такая ахвота ўсіх разабрала жахлівая, што пасья ўжо ракам пілі за здароўе, раз за разам — на забой, і канца таму здароўю ня было. Князь нават хацеў ужо быў неяк ухіліцца, але ўсё скупілася вакол яго, так што яго дапозьняга ня выпускалі. Адно ўжо калі капэла ўваліла паланеза, ён устаў, запрасіў на першы танец гаспадыню. Тады пайшлі іншыя скокі і падгэльцы, ад якіх ужо пан мечнік адмовіўся, але не адкруціўся ад кілішкаў. Другі, трэці раз паўтарылі за яго здароўе, і за ўсе мусіў дзякаваць і тое вялікім куфлем, — сёньня аднаму такому мала хто з нас рады даў бы. А на той час — напарсткамі яны нам здаваліся.

Неадразу яго вызвалілі Валадковіч і я, бо мы яшчэ трохі маглі прайсьці паміж гасьцей. На бяду тую тлум усюды быў такі, што нам цяжка далася працерабіцца. Дзеручыся, як праз гушчар у лесе, мы ўсё-такі прабіліся туды, дзе стаяла Фэлісія Вайжбунуўна, а каля яе некалькі паненак. У гвалце нават размаўляць было цяжка, мы мусілі пачакаць, калі аціхне музыка і танцоры разыдуцца адпачываць.

Вайжбунуўне ўжо сяго-таго ўвалі ў вушы пра князя, як тое людзі звычайна плятуць, — што князь аж колькі разоў казаў: няма такой, як Фэлісія Вайжбунуўна; і калі князь падышоў да яе, у дзяўчыны кроў да твару прыліла і па вачах было пазнаць, што яна стрымлівала ў сабе гнеў.

Ні князя не прадстаўлялі, бо ўсе яго там ведалі, ні панны, бо прыгажосць яе і так вядомая ўсім.

Дык вось князь наблізіўся, падкручваючы вус, і сказаў:

— Ніколі ў жыцьці не танцую і ня маю ахвоты да іншага, хіба што да татарскага танца; але калі б далася мне шчасьце пайсьці з паннай вайшчанкай, дык гатовы ня толькі ў танец, але хоць бы і ў пекла...

Яна паглядзела на яго тымі чорнымі ўгнванымі вачыма, хвілінку памаўчала і азвалася так адважна, як бы гаварыла зь якім завалашчым шляхцічком:

— Не абы які гэта мне гонар, што вяльможны князь зрабіў ласку зьвярнуць вочы

на бедную шляхцянку... але я таксама танцюю мала і тое толькі з тымі, каго блізка ведаю... а хай хоць з найвялікшым панам, хай хоць на неба, а не пайшла б дзеля фантазіі...

Князь, які не чакаў такога ганарлівага адказу, памаўчаў хвіліну. А тады ўжо, крыху цішэй:

— Рэдка калі такое з Радзівіламі здараецца, каб іх адпраўлялі пад квіток зь нічым; асабіста я ня прымаю гэтай зьнявагі, якое мне ўтачыла панна вайшчанка, але ў сэрцы памяць пра яе захаваю.

— Гэта ніякая не зьнявага, — холадна азвалася Вайжбунуўна, захоўваючы ўсю сваю прытомнасць, — калі ў пана князя фантазія паскакаць сёння, дык тут ёсць з чаго выбраць да пары сабе.

— Уласна, вяльможная панна, я з тых, каму, пане каханку, найлепей смакуе якраз забаронены плод, — азваўся Радзівіл, — ну, і з тых, што не баяцца рваць яго, як бы ні цяжка было ўспінацца на дрэва.

Памаўчала трохі Вайжбунуўна, і дзіўна яе харакству пасаваў той гнеў, якім палала... Павяла плячыма.

— Не разумею вяльможнага князя, — сказала.

— А як жа мне гаварыць, каб васпаньне заўгодзілася мяне зразумець?

— Ня так, як у палацах гавораць з прыгожымі і вывучанымі панямі, а так, як з намі, простымі шляхцянкамі, браты нашыя гаварыць прывыклі.

— Гэтакае мовы мне, пане каханку, вучыцца не выпадае, — азваўся князь, усё больш жвавеючы, — мы ж таксама бо шляхта з касьцьмі і скурай, а ня нейкая там чужаземская дзічына...

— Радзівілы — гэта ня тое, што мы, дробная шляхта, — сказала вайшчанка, — кожны мае сваё месца на сьвеце і свайго пільнавацца павінен. Канарэйкі зь вераб'ямі ня йдуць у танок... а мы — шэрыя вераб'і.

У князя шчокі запунсавелі.

— Страшэна мяне, панна вайшчанка, хвошчаш за не маю віну, — азваўся, — бо калі б я хацеў паслухацца панны і вадзіцца толькі са сваімі, дык мусіў бы перабрацца ў фамільныя скляпы, дзе продкі ляжаць. Чаго-чаго, а гэтага яшчэ сабе ня зычу, пане каханку... як на мой розум, прыгажосьць у кабеце трону вартая. Паньне Фэліцыі ў нябеснай кароне хадзіць бы.

— Вольныя жарты, вяльможны княжа, а я нават мітры сабе не жадала б, — запярэчыла Вайжбунуўна, — цярновыя гэта кароны...

Князь азірнуўся на Валадковіча і шапнуў:

— З такою няпроста гаварыць...

Вайжбунуўна, як бы хочучы адысьці і запабегчы далейшым зачэпкам, пасунулася на крок, але мечнік заступіў ёй дарогу.

— Ці ж бо мы ўжо з панам Валадковічам аж так васпаньне спрыкрыліся, што ад нас панна ўцячы намысьліла? Нам таксама на сонца падзівіцца хацелася б...

— Вяльможны княжа, — перапыніла яго Вайжбунуўна, — завялікі мне гонар забаўляць вяльможнага князя, але я ані сілы на тое ня маю, ані гумору...

— А што ж паньне гумор сапсавала? — спытаўся мечнік, — ці ня скруха сардэчная па кім-небудзь?

— Магло быць і такое, — азвалася спора вайшчанка, — але ня ведаю, ці ў запусы я абавязана спавядацца.

Мечнік закусіў губы.

— Досьць таго, — сказаў, — што ў гэтым гасьцінным доме пана судзьдзі панна вайшчанка не ласкавая са мною...

— Ані ласкавая, ані неласкавая, — адрэзала Вайжбунуўна. — Князь бачыць мяне першы раз, я вяльможнага вашэці князя толькі зь людзкіх слоў ведаю, адкуль бы ж тая ласка ці няласка ўзяцца мела?

— І за якога ж мяне зь людзкіх слоў ведаеш, пане каханку? — спытаўся князь, — за добрага ці за нядобрага?

Вайжбунуўна сьмела зірнула яму ў вочы...

— Я ня прывыкла залішне давярацца людзям, — сказала яна.

Князя ўсё больш і больш бянтэжылі яе сьмелыя адказы, ён круціў галавою і торгаў вусам.

— Са слоў пазнаю, што абгаварылі мяне перад паннай, — сказаў ён далей, — ня была б да мяне такая — (тут князь зацяўся і, не знайшоўшы адпаведнага выразу, бухнуў) — такая.. жорсткая.

Вайжбунуўна, пачуўшы такое, холадна засьмяялася, а мечнік, яшчэ больш сумеўшыся, насупіўся.

— Князю ці мая ветлівасьць, ці мая прастата хай няшмат абыходзіць, — адказала яна, — праз хвіліну ўсё забудзецца.

— Ня так яно проста! пане каханку! о, ня так проста, — сказаў мечнік, — ну, яшчэ добрае слова магло б хутчэй сьцерці з памяці прыкрасьць, а вострае... ніколі...

— А вострага я і не сказала.

— Лічыце, мала? — спытаў мечнік.

— Вяльможны князь залішне прывык, каб перад ім выдыгалі і ніцма падалі, а мы таго ня вучаныя... не патрафім.

Паварушыла плячамі, зноў хочучы адысьці, мечнік ня пускаў...

— І так мяне васпанна хочаш адправіць бяз добрага слова? — сказаў.

Яна паглядзела на яго...

— Калі таго даволі, — пакорная слуга вяльможнага князя.

Кажучы гэта, яна нізка пакланілася, падняла вочы і крыху з пакепам дадала:

— Цалую ногі вяльможнаму князю...

Калі, сказаўшы гэта, памкнулася ісьці, мечнік яе больш ня трымаў, але мы, ведаючы яго, па твары бачылі, як страшна быў узрушаны. Неўзабаве пасья, нягледзячы на настойлівыя просьбы Забэлаў, нягледзячы на божбы гасьцей, што яго абступілі, зацяўся князь ехаць, а на ад'езд пайшоў шукаць Вайжбунуўну, каб разьвітацца. Калі яна ўбачыла, што ён набліжаецца, твар яе запалаў гневам.

— Не хачу ехаць не разьвітаўшыся, — сказаў князь, — а на ад'езд я хацеў бы запэўніць панну вайшчанку, што хоць панна і не ласкавая са мною, я не дазволю так абыходзіцца са мною і буду паньне дакучаць, аж пакуль не дапрашуся, пане каханку, лепшага прыёму...

І нізка пакланіўся.

— Я магу запэўніць вяльможнага князя, што якою мяне сёньня бачыш, такою буду заўсёды... бо я ўпартая...

— А я таксама! я таксама! — падхапіў Радзівіл, — і няпроста мяне пазбыцца.

Вайшчанка скроіла рэверанс. Ледзь толькі мы селі ў сані, князь крыкнуў:

— Я гатовы на ўсё, а гэтую ганарыстую яемосьць трэба ўсьціпліць і ўскромніць траха! Прыгожая, як багіня, але ж такога сабе тону задае... Ня мецьму спакою, пакуль не пастанаўлю на сваім!

Я і Валадковіч, і колькі нас там было, пачалі маліць і прасіць, каб выкінуў благое з галавы, гаварылі пра гонар Вайжбунаў і Ласкіх, пра хлопца, якога панна кахала, пра няпрыстойнасьць збліжэньня; але ўсё гэта было гарохам аб сыяну, ён маўчаў, колькі разоў нешта азваўся, і толькі сваё права правіў, ня хочучы слухаць нікога.

На раніцу тая самая літанія: Вайжбунуўна на сьнеданьне, на абед і на вячэру, не гаварыў ні пра што, ні пра каго, толькі пра яе. Ведаючы, што ні я, ні Валадковіч, ні хто з нашых яму ў той справе не паслужыцца, трэцяга дня, як мы даведаліся, паклікаў італьянца, які быў пры нясьвіжскім тэатры, зваўся Трамантана... Чалавек быў вясёлы, штукар, на ўсё гатовы, а як што ўжо каторы год пры двары ашываўся, выконваючы розныя функцыі, дык ведаў усіх суседзяў, выбіўся ў людзей на ласку, бо забаўляў іх і ўвінчваўся ўсюды дзе мог. Князь недалюбаў яго, хоць і карыстаўся ім, і жартаваў зь яго, і штукі ўсякія чыніў зь ім бязьлітасна. Але валох той меў у сабе і добрае, што, будзь той жарт мокры, гарачы, сьмярдзючы ці балючы, а ён ніколі ня крыўдаваў, да сэрца ня браў і ў хамут ня біў; усё пераносіў бяз злосьці, быў пэўны,

што кожная рэч, якою прыкраю ні была б, аплаціцца стакроць. Трамантана ніколі не вагаўся ўзяцца за што хоч, не саромеўся ні самое справы, ні сродкаў.

Яшчэ не стары, але ўжо лысаваты, з валасамі і вачыма чорнымі, здаровы мацак, зь як бы набухлым целам, бледна-жаўтлявай скурай, заўсёды манерны і мітусьлівы, хвіліны спакойна не пастаіць.

Ён умеў спрытна паказваць розныя штукі, калі было трэба, з картамі ўпраўляўся адмыслова, рабіў што хацеў, скакаў, хоць і тоўсты, лёгка, як матылёк, быў вясёлы. Гаварыў па-польску кепска, але разумеву добра, а калі яму не хапала слоў, жэстыкуляваў па-італьянску выдатна. Жывыя сьмехі зь яго, калі нам гумору не ставала.

Невядома, з чаго князю ўехала ў галаву паслужыцца такім — з дазволу сказаўшы — блазнам; відаць, дзеля таго хіба, што ад іншага такое службы ня прыняў бы. Даволі таго, што, як я пазьней даведаўся ад самога Трамантаны, князь паклікаў яго ў кабінет і гаварыў зь ім, на свой спосаб:

— Слухай ты, курдупель, пане каханку, розуму і спрыту табе не бракуе — паспрабуй жа, ці зможаш мне так зрабіць, каб у запусты завалачы ў які-небудзь дом пана войскага Вайжбуна з дачкою. Нідзе ня бываюць, а я хачу пабачыць панну; да іх мне яшчэ ня час езьдзіць... Разумееш?

Валох прасіў інструкцый — куды і як? але князь адмахнуўся:

— Калі б я ведаў — куды і як, дык бы, пане каханку, скурчыпалка, ня было б і патрэбы ў табе. На тое твой розум, альбо калі табе яго не стае, дык хоць у д'ябла пазыч. А яшчэ табе толькі таго і скажу, што калі хто захоча зладзіць гасьціну, каб на ёй была Вайжбунуўна, дык колькі б тое чаго ні каштавала, а я заплачу і яшчэ зверху накіну...

Валох не адважыўся адмовіцца, але пайшоў, павесіўшы носа на квінту, такой цяжкай задалася яму справа. Раіўся з прыяцелямі пры двары, але ніхто нічога людзкага не нараіў, і тады другога дня ён загадаў падаць коні і паехаў.

Ня было яго дзень, ня было яго два і тры. А ўвечары трэцяга, калі ў пакоях быў канцэрт, бо князь на той час і сам паігрываў, як гетман Агінскі, але фальшаваў, аж вушы пухлі, — дык вось, бачым, валох стаіць у парозе, рукі на грудзях і нібы зь вялікай пабожнасьцю і захапленьнем прыслухоўваецца да княскага музыкаваньня.

Свавольнік заўсёды, зыскуючы сабе княскія ласкі, упадаў у ціхі экстаз, калі мечнік пачынаў іграць. І гэтым разам ён выварочваў і закочваў вочы, аж бельмы сьвяціліся, уздыхаў і выціраў сьлёзы, якіх ня было. Заўважылі мы яго раней за князя, які стаяў сьпінаю да дзьвярэй перад пюпітрам.

Нам карцела хутчэй даведацца, чаго там такога ён здолеў? бо мы паміж сабою пазакладаліся, ці дакажа ён тае штукі, а ці не.

Па пыску мяркуючы, здавалася, што валох паставіў-такі на сваім. Але мы мусілі, хоць і ў нясьцерп, чакаць, пакуль закончыцца канцэрт. Як толькі князь адступіўся ад пюпітра, адварнуўся і згледзеў таго з дабраславёнай мінай валоха, ён, не зважаючы на тое, што капэла ўсё яшчэ грала, схапіў яго і павалок у кабінет.

Мы, ня могучы ісьці сьледам, павінны былі чакаць князевых указаньняў. З твару валоха, прывыклага да маскіровак, нялёгка было што-небудзь вычытаць, затое з князевага, — як з друкаванай, і тое вялікімі літарамі кнігі.

Калі пасья амаль паўгадзіннай размовы мечнік выйшаў у залу, усе адгадалі, што валоху пашыхавала.

Трамантана ішоў за ім пакорлівы, сьціпленькі, як тое, бывае, кот, уласаваўшы смачнага з горшчыка.

Капэла, скончыўшы граць, маўчала, але яшчэ стаяла. Князь загадаў паклікаць прынцыпала, кіраўніка, і граць марш Сабескага. Грымнулі марша, і ў мечніка твар разьясьніўся. Трамантана адышоўся ў кут.

Пасья музыкі падалі вячэру, весялосьць была вялікая, але князь ні словам не прагаварыўся. Мы аблеглі валоха.

— Кажы!

Але той бажыўся, што яшчэ нічога няма, што... тое, што гэтае... і адпрэчыў нас за мілую душу. Цікаўнасьць аж паліла, а па князі толькі таго і відаць было, што зь нечагась рады, але казаць таксама не казаў. Празь некалькі дзён, з раніцы, мечнік сказаў клікнуць мяне.

— Слухай ты, вусаты, — сказаў мне, як звычайна ў добрым гуморы калі, — ты адзін маўчаць умееш. Пад вечар хай на ўсякі раз коні будуць нападатове... можа, кудысьці адскочым... ты, Валадковіч, Карэнга і каторы там яшчэ. Вялікага гамузу нам ня трэба, але апрануцца як на сьвята, каб сораму ня было..

— Куды ж бо, пане княжа?

— А! куды? а табе на які ляд — куды? што, зараз мне тут інквізіцыю ўчыняцьнеш? Едзем і годзе.

Я пайшоў да канюшніка і перадаў распарады. Бралася на сутоньне, калі князь выйшаў ад сябе, убраны... Аж я дзіву даўся, бо строі надзеў старыя, вышараваныя, як бы наўмысна, а да іх гузікі, запінкі, розныя ланцужкі і падвескі вялікага кошту. Адно аб адно бразгоча. Сказалі падаваць сані. Ад ганка князь толькі сказаў:

— Рушай!

— Куды?

— Наперад! на грэблю! даведася, пане каханку, мой ты дасьцінічак.

І толькі ўжо за грэбляй загадаў ехаць да Забэлаў. Ня чуваць было, каб там сёньня гасьціну ладзілі, бавы строілі, але ў іх мала калі без гасьцей было.

Калі мы спыніліся каля двара, ён сьвяціўся як лятарня. На падворку людзей-людзей, усе дапалі да вокан — паглядзецц, што там усярэдзіне. Чулася музыка, соваліся пары, — скокі, значыцца. Калі наш вазьніца пачаў пугаю ляскаць, калі забрынькалі бомкі на санях, на ганак выбег сам пан Забэла.

— Што я бачу! — закрычаў. — Пан князь! о нячуваная ласка пана князя!

А князь на тое:

— Па дарозе, пане каханку, да мілага суседа... калі можна ўвайсьці?

Пачуўшы шум на ганку, выйшлі і іншыя госьці, вялікае здзіўленьне, подзіў, воплескі, келіхі — і з налітымі, сьпяваючы: „То пан, то пан, то дабрадзеі наш!“ — трыумфальна павялі нас у залу.

Ня было ў ёй такога тлуму, як апошнім разам, хоць людзей было шмат, асабліва жанчын. Я зірнуў, Вайжбунуўна сядзела таксама, а ўгледзеўшы князя, пачырванела і ўстала, як бы хацела адысьціся, але і толькі ж таго, што за іншай паннай стала. А мы ўжо мелі яе на воку. Капэла грала марш. Загадалі ўлупіць з мажджэраў. Шляхце канечне князя на руках унесці, але той ня даўся-такі. Падышла пані судзьдэва, за ёю і іншыя дамы. Аднак усё гэта нічога не дало, бо князь, таксама прыбылы сюды з праектам, хадзіў якраз так, каб спаткацца з Вайжбунуўнай, якая ўсяляк яго ўнікала.

А наступіла тое не раней, як па вячэры, калі ўжо ўсталі ад стала. Вайшчанка памкнулася была вышчаміцца, але мы мамэнтам заступілі ёй дарогу.

— Якое ж бо то шчасьце маё, на якое сёньня нават і не спадзяваўся, — усклікнуў мечнік, — што сустракаю панну вайшчанку!

— І я тасама зусім не спадзявалася нават, каб пан князь маё прозьвішча памятаў.

— Прозьвішча, можа, я мог бы і забыць, але твар — ніколі, — дадаў князь.

Дзяўчо зарумянілася, але можна было лёгка пазнаць, што не ад радасьці, а ад гневу.

Моўчкі паглядзела, расьсеяная, як бы шукаючы, дзе б гэта спрытней вышмыгнуць. На тое мы парадзілі, каб пан князь хоць бы размовай задаволіўся.

— Як я зайздросьчу панству судоўству, што вы суседзі пана войскага, — дадаў князь, — бо да Нясьвіжа хай і недалёка, але сумняваюся, што далі б перавагі...

Панна Фэліцыя падняла вочы.

— Вашэці княжа, — сказала, — высокія парогі не на нашыя ногі; мы ў тых толькі бываем, каго і ў сябе пачаставаць маем. Бацька стары, а я ня вельмі да баваў ахвочая.

— А што ж, красунечка, любіш? — спытаўся князь.

— Свой хатні спакой, — адказала Вайжбунуўна.

— Э-э! — завёў мечнік, — грэх гэта, бо ў Сьвятым Пісаньні сказана, што сьвяцільні пасудзінаю накрываць не гадзіцца. Лічко ў панны такое прамяністае, што хаваць яго ад сьвету — крымінал!

— Не магу пану падзякаваць за камплімент, бо лічу яго жартам, — сказала Вайжбунуўна, — а калі князь мяркуе, што гэта шляхціццы галаву закруціць, дык шкада мне, бо вельмі пан памыляецца.

Мечнік стаяў, раздумваючы, што сказаць далей; вайшчанка, ня могучы выйсці, бо мы абступілі яе, толькі круцілася, тупала ножкай і смыкала плечыкамі.

— Чыстая аблога! — пачуў я, як сказала.

— Я думаў, што ўжо сёньня застану панну вайшчанку ў ласцы, — сказаў князь. Яна нічога не адказала, удаючы, што не пачула.

— Таго разу лёс пакпіў зь мяне, — сказаў ён далей, — бо здалёк паказаў мне надзею на шчасьце, а ўсё дзеля таго, каб жорстка мяне пакараць.

— Які вялікі жаль, — адазвалася панна Фэлісія, — такія прыгожыя словы такой прастачцы, як я. Іншая, вяльможны княжа, умела б ацаніць іх, а я нават не разумею, што яны значаць. Зычыла б пану прыберагчы такія дарагія кляймоны на лепшы ўжытак.

Мечнік закруціў вуса.

— А ўжо ж ці можа быць так, — сказаў падумаўшы, — каб тая, якая ўмее падабраць такія вострыя слоўцы, маіх не разумела: але бачу, ня мелі шчасьця ўпадабацца ні яны, ні я!

На твары дзяўчаці ўсё больш значылася нецярплівасьць і абурэньне. Признаюся, мне ўжо было шкада яе; яна ўсё яшчэ спрабавала вырвацца, а князь падаваў нам знакі, каб ня выпускалі. Як бы ў распачы, яна падняла галоўку, доўгім позіркам паглядзела на мечніка. Аднаму Богу відаць, з пагардай ці зь літасьцю, бо і тое і другое было ў яе вачах, яна выбухнула:

— Вяльможны князь толькі адным спосабам мог бы спадабацца сваёй слуге.

— А якім бы гэта? навучы мяне, красунечка, ахвотна паслухаюся.

— Калі б ты забыў пра яе! — тупнуўшы, закончыла панна.

Князь анямеў, уваччу яму зацьміла, слоў не знайшоў, забалбатаў нешта невыразнае, бесталковае, а ў канцы сказаў:

— Гэта цяжка, панна вайшчанка, дабрадзейка мая, мы нічога рабіць ня прывыклі, а наадварот, — заўсёды пастанаўляць на сваім. Чым цяжэй, тым прыемней пастаяць на сваім.

— Дык вяльможны князь пастанавілі ўжо? — спытала яна, — што? ужо ці не выставіць мяне на сьмех людскі?

— Не, панна вайшчанка, а каб схіліць яе сэрца, каб мне болей спрыяла, — сказаў мечнік бязь ніякіх выкрутак.

— І дзіўную ж дзеля таго князь выбраў дарогу, — жыва азвалася панна, — слуга вяльможнаму князю.

Яна пакланілася, дадаўшы зь вялікай прыкрасьцю:

— Чыстае вар'яцтва!..

— Я ня дамся так лёгка адпрэчыць мяне! — шапнуў мечнік. — Паглядзім!

У гэты момант, убачыўшы паміж намі нейкую шчыліну, панна высьлізнула, выбегла і зьнікла, і больш у залу не вярнулася. Забава зацягнулася далёка за поўнач, і мечнік у вясёлага строіўся, але ж мы, добра ведаючы яго, бачылі, што ўсё ў ім ад гневу кіпела. Мы вярнуліся ў Нясьвіж сярод цёмнае ночы і сьнежнае завірухі, бо князь нічым угаварыць сябе ня даў, каб хоць да дня забавіцца альбо і застацца нанач, а то ж бо ўжо і пакоі падрыхтавалі. Мала таго, час быў тады самы воўчы, хэўрамі шасталі, пад самыя вёскі падбіраліся, і вельмі проста можна было на іх нарывацца. А мы ж і стрэльбаў з сабою ня бралі. Да дня, два разы ў дарозе вываліўшыся, вярнуліся мы ў Нясьвіж, усе ў такіх настроях, што толькі кленічамі акідаліся, а ўжо колькі натрактавалі кулакамі слуг, дык і ня зьлічыць.

Усе мы пасья гэтаў выправы лічылі, што на тым і канец ёй стане, што ня

схочацца болей князю зорачкі зь неба, аж не, бо ў ім ня так каханьне зайграла, як зачэплены гонар.

Нікому нічога не казаў; ужо на вясну бралася, бо таго года раньняя была, калі аднаго дня загадаў рыхтаваць верхавыя коні, назначыў некалькі дзясяткаў дваровых, і хоць гразка было і дарогі жахлівыя, — на вялікі выезд...

Урачыстасьці ніякай ня было, ні пра якую-такую дастойную фігурацыю мы нічога ня чулі, ніякага запрашэньня князь не атрымліваў, мы галовы круцілі сабе, — што за фантазія. Да дня ўсё павінна было быць гатова. Князь выйшаў з гардэробу ўбраны як на фэст, мы паселі на коні, ня ведаючы куды і чаго, аж: у Чырвоную Рабку! — загадаў.

У галаве нам такое не мясьцілася. Усю дарогу князь наўмысна жартаваў з намі дзела неспазнаку, што быў кіслы, прадчуваючы няўдачу адведзінаў.

— І што ж ты на тое? пане каханку! — зьвярнуўся ён да Валадковіча.

— Мне здаецца, што такія штукі выкручваць варта было б прымусяць

Трамантана, — сказаў Валадковіч.

— Што ж гэта за выкручваньне штук?

— Усё ж такі ў Рабку едзем?

— Ну ў Рабку, і што тут за штука, пане каханку? прыняць нас такі прымуць.

— Хто ведае як! — буркнуў Валадковіч.

— Думаеш, можа прыняць мяне кепска, пане каханку? а то ж бы запасную галаву трэба было б мець у куфэрку.

І так па ўсёй дарозе зачэпваў то аднаго, то другога, а прыпалудні мы ўбачылі дворык, і князь загадаў рушыць чвалам. Брама перад дваром стаяла вялізная, цяжкая, замчыстая, але наша чэлядзь кінулася да яе, адчыніла, і мы зь вялікай помпай заехалі на дзядзінец.

Можна сабе толькі ўявіць, якое ўражаньне гэтая кавалькада, што як зь неба звалілася, зрабіла там, дзе нічога такога ніколі ня бачылі. Адны дваровыя паўцякалі, другія паўздыраліся на платы, на драбіны, каб лепей разгледзець. Птаства, што грэблася на дварышчы: куры, індкі, гусі пырхнулі з галасам на ўсе бакі.

На ганку нікога. Князь сядзеў на кані, а з двара да нас даносіўся толькі стукат дзьявэрэй. Ніхто сустракаць ня выходзіў.

Князь нарэшце сьсеў з каня, даў знак мне і Валадковічу, каб мы праводзілі яго, астатнім загадаў заставацца каля коней. Адчыніліся левыя дзьявэры, і ў іх паказаўся войскі, лёгка кланяючыся князю, запрашаючы рукою ўсярэдзіну.

— Я ўжо, пане каханку, падумаў быў, — сказаў мечнік, — што вашамосьці ў доме не застаў, бо нас толькі гусі і куры прывіталі.

— Вяльможны княжа, — сур'ёзна адказаў гаспадар, — якое дзіва, што мы не сьпяшаліся прыняць; хто ж бо тое пад такой убогай стрэхай мог спадзявацца на такога госьця? Мяркую, што хіба выпадак прывёў сюды вяльможнага вашэці князя.

— Не, пане каханку, я прыехаў наўмысна і сьвядома, — сказаў мечнік, — на пачцівасьць. Крыўдзіце вы мяне, што ані ў мяне ня бываеце, ані мяне знаць ня хочаце. Туркі кажуць, пане каханку, што калі гара не хацела ісьці да Магамэта, Магамэт пайшоў да гары. Вось жа і я так, пане каханку.

Пан войскі смутна ўсьміхнуўся.

— Быў час, вашэці княжа, — адказаў, — калі Вайжбуны і да Радзівілаў езьдзілі на хату пад стрэхай, цяпер трэба на сваю пядзю мерыць, вяльможны княжа. Ня маю чым прымаць Радзівіла.

— Пане войскі, каб жа толькі дачкі ягамосьці тварык нам засьвяціўся, і за ўсё гэта станецца.

Вайжбун засоп, выпрастаўся і пасуровеў.

— Вяльможны княжа, — сказаў ён, — мая дачка створана не на забавы магнацкія; прашу не спамінаць яе!

— Чаму? — спытаўся князь.

— Таму, што вяльможны вашэці князь не ў канкуры да яе прыбываеш, а ў залёты

я сам не дапушчу.

Сказаўшы гэта, пакланіўся.

— Негасьцінна прымаеш мяне, вашэці! пане войскі! пане каханку...

— Інакш не магу.

— Але ж, калі ня зь ветлівасьці, дык з рышпекту да Радзівіла, які мае столькі палкоў і людзей, што не дапусьціць сябе да абразы, выпадала б, пане каханку, быць больш ветлівым.

— Вайжбуны, вяльможны княжа, са страху прагінацца ня прывыклі.

— Пане каханку, — засьмяяўся князь, — далі-панбог, пан мяне выклікае?

Войскі паціснуў плячыма, рукі ў кішэні ад клопату засунуў і стаяў непарушны.

— Князь мне пагражае?

Мечнік пачырванеў.

— Ваша мосьць мяне ятрыць? Зрэшты ж бо карона з галавы панны вайшчанкі ня ўпала б, калі б выйшла паказацца нам.

— Ані яна, ані я сабе таго ня зычу, — адказаў войскі.

Князь прайшоўся колькі разоў па цесным пакоіку, як бы наогул таго да сэрца ня браў.

— Пане войскі, пане каханку, — сказаў, вы тут так у вёсцы седзячы, сам-насам з курамі і гусямі, мабыць паначыталіся старых прыгодаў?

Шляхціц не зразумеў, паглядзеў на мечніка і нічога не адказаў.

— Га? — спытаўся праз хвіліну.

— Бо я, зрэшты, думаў, пане каханку, ці ня чыталі вы той цікавай гісторыі пра караля ці гішпанскага князя, які ўпадабаў быў бедную кастыльскую шляхцянку. Дык жа вось, пане каханку, калі дзяўчына пару разоў адварнула, а бацька ў яго перад носам бразнуў дзьвярыма, пане каханку, князь як ашалеў усё роўна, угневаўся і, кажучь, фатальная з таго авантура выйшла.

— Гэтай гісторыі я і праўда ж ня чытаў, — сказаў войскі, — першы раз пра яе чую; але, вяльможны княжа, што там адбывалася ў Гішпаніі, за барбарскім нейкім часам, сёньня нікому не абыходзіць. Сёньня такое княжатка звалаклі б у трыбунал, ды, як таму Збароўскаму, сьцялі б галоўку, альбо, як таго Дымітра, таго, што сілай захапіў Гальяшку Астрожскую, забіў бы першы стрэчны.

Князь аж моцна пачырванеў.

— І... не, — сказаў спакойна, — і... не, пане каханку; я скажу ягамосьці, што было б: сыгнуў бы грашмыма і злагодзіў бы шляхту, і панавыя фантазіі залішніліся б.

Войскі зьбялеў, а мечнік крутануўся, надзеў на галаву шапку і спакойна дадаў:

— Дабранач вашэці, пане каханку, дабранач, а, можа і да пабачэньня! да пабачэньня!

Вайжбун стаяў як скамянелы, бо гнеў не даваў яму слова вымавіць, калі мы ўжо выйшлі, селі на коні і пагапатавалі да Нясьвіжа.

З таго дня і пачалася ўнутраная вайна ў князі і няспынная спрэчка з тымі, што атачалі яго. Мы стараліся прывесці яго да памяці, іншыя падбухторвалі, падлівалі алею ў агонь. Сярод шляхты адразу разьнеслася вестка пра тое, адны бі-забі! стаялі за мечніка, другія ўсё на жарты і сьмех зводзілі. У Нясьвіж даносілі, быццам войскі пагражаў сабраць са шляхты на князя аблаву, быццам палявацьме на яго як на адзінца, што ў полі ў шкоду лазіць. Мабыць, выдумкі, але князь абураўся і крычаў:

— Я яму пакажу адзінца! Яшчэ пабачым, чым яно паміж намі скончыцца. Можа, самога адзінец ікламі распора раней, чым ён упалаваць патрапіць!

Спакайнейшыя каторыя, напэўна, угаварылі б князя нарэшце, калі б ня шайка тых, што падбіваюць усюды сеяць бяду, каб пажывіцца на ёй. Яны ж і прыносілі новыя весткі, новыя пагрозы, і хоць князя ад іх асланялі і пільнавалі, невядома якімі шляхамі ўсё гэта пранікала да яго, так, што ледзь толькі ад адной адыходзіў душою, як ужо невядома адкуль бралася другая, каб ня даць яму апамятацца і астыць.

У такой няпэўнасьці і страху мы прабылі да восені, і бадай, не выпадала такога дня, каб не заходзіла гаворка пра Вайжбунаў, каб не спаміналі.

Калі прыйшла пара на ловы, наказаў наш князь атабарыцца на ранейшым месцы, там, дзе мы раней лагер ставілі. Уразіла гэта нас тым болей, што зьвяр'я на той дзялянцы пушчы якраз і не вадзілася, а ў іншых мясьцінах і больш яго, і ўпалаваць было лацьвей. Ледзь толькі мы там спыніліся, як само суседства Рабкі нагадала пра Вайжбунаў. Пайшла гаворка пра іх, а пасья кілішка нехта сказаў, што шляхціц учыніў князю нядобры прыём.

Мечнік, дачуўшыся, буркнуў:

— Чакай, справа гэтая ня скончана, тады толькі кот, як скокне цераз плот...

Назаўтра раніцай лоўчы назначыў паляваньне за тры чвэрці вярсты ад лагера.

Князь адразу ж, зь вечара, чаго ніколі зь ім ня бывала, сказаў, каб паляўнічыя ішлі сабе адныя, бо ён будзе спачываць. Нячваная гэта была на той час рэч, каб мечнік спачынку заўжыў. Зьдзівіла тое неверагодна. Лоўчы хацеў быў нават адкласьці экспэдыцыю, але князь не дапусьціў.

— Едзьце сабе без мяне, пане каханку, хай і людзям штось дастанецца, каб мелі чым пахваліцца.

Княжае таварыства, фаварыты і прыбліжэнцы атрымалі загад таксама адпачываць. З самае раніцы ён быў маркотны, задумнены і не адзываўся ні да кога: выйдзе з намёта, паглядзіць на лес і вернецца. Прыпалудні апануся як на паляваньне, але багата і раскошна, залаконы рог на шаўковым шнурку павесіў цераз плечы, коні загадаў пасядлаць і прывесці і, сеўшы на свайго, загадаў:

— А што, пане каханку, паедзем з Вайжбунунай пабачымся. Знудзіўся я па ёй, перавёўся ўвесь!

Усім неяк няміла зрабілася, усё выдавала на чыстую авантуру, але ніхто не сьмяяўся, заўваг не рабіў, не пярэчыў. Усе прыціхлі, селі на коні і чвалам паляцелі за ім. Ні яму, ні нам гаварыць не хацелася, уся дарога прайшла ў маўчаньні, аж вунь паказаўся і той дамок у Чырвонай Рабцы. Памятаю яго, як учора толькі бачыў. Стаяў, прыпершыся садам да бярэзьніка, які яшчэ далей ішоў добрым кавалкам. Шляхеці ўбогі дамок з высокім дахам, ганак на двух слупках, абапал яго па два акны. Адзін плот агінаў дзядзінец здалёку, другі, акуратна сыплецены, пад самымі вокнамі асланыў кветкі ў гародчыку, каб не здрасавала быдла, ідучы да студні.

Старасьвецкая брама засланяла нам частку дома, бо была ня меншая за сам дом, з крытым саломаяю дашкам, замчыстая, абарончая. Да яе вяла абсаджаная вербамі дарога.

Ужо здалёк відаць было, што вароты стаялі зачыненыя. На ганку, рукі ў кішэнях, стаяў, як здавалася, сам гаспадар, якога мы нібыта пазналі па каптуры.

Князь пусьціўся ў поўны чвал, проста на браму; усе за ім, пад'ехалі; гайдук саскочыў з каня і кінуўся, цуглі яму на карк заклаўшы, да форткі, каб празь яе дастацца на дзядзінец і адчыніць нам вароты. Але тут з ганка пачуўся моцны голас:

— А каго ж гэта нам Пан Бог пасылае?

Гайдук зь няпэўнасьцю азірнуўся на князя: што адказаць.

— Дакладвай пра пана Гарабурду! — крыкнуў яму мечнік.

Гайдук паўтарыў дрыготкім голасам.

Тады з ганка зноў спакойна загаварыў войскі.

— Гарабурда? пропадзь іх на белым сьвеце, тытул які?

— Сын стольніка смаленскага! — загаварыў князь.

Стары Вайжбун панура і дзіўна усміхнуўся.

— Ану! Адчыняй вароты.

Запішчалі старыя падвоі на драўняных падвесах, вароты пачалі адчыняцца, і перш чым мы даехалі да ганка, стары Вайжбун на хвілінку зьнік і тут жа вярнуўся, спакойны, насуплены, паклаў побач з сабою на лаўку стрэльбу. Нічога добрага нам гэта не зьвеставала.

Першы з каня саскочыў сам мечнік і, дакрануўшыся да шапкі, прадставіўся:

— Яцэк Гарабурда, сын смаленскага стольніка, праездам з пачцівым рышпектам.

— Вельмі ўдзячны, — панура адказаў войскі, пазіраючы на князя з такім дзіўным

выразам на твары, што на жарт гэта ніяк ня выцягвала. — Гарабурдаў на сьвеце шмат ведаю; зь якіх жа гэта ваша будзеш, з тых, што бурды чыняць, а ці з тых, што шукаюць гуза на лоб?

— Я? пане каханку, — адказаў князь, — гузоў на лоб ня шукаю, а ахвотна іх раздаю, калі зручная нагода навінецца.

Войскі суха, пакепліва засьмяяўся.

— Мой стольнікавіч, — сказаў, — хто раздае гузы, той і сарваць сабе можа. Відаць, вы былі ў добрай навуцы ў князя мечніка літоўскага, бо нават аж ягоную памянёнку перанялі. Вялікі ён пан, але яму яшчэ двух губернёраў даць ня шкодзіла б, каб навучылі яго абыходаў у сьвеце.

Паглядзелі адзін аднаму ў вочы. Мечнік закусіў вус, войскі руку на стрэльбу паклаў.

— А ваша мосьць, пане каханку, — сказаў Радзівіл, — з князем мечнікам ці ня водзіце знаёмства? дык шкада; ён бы пана трохі падвучыў палітыкі і сьвецкасьці.

— Застары я, каб ужо мне вучыцца, — адказаў Вайжбун, — зь мечнікам ані шмат не знаёмы, ані бліжэй пазнаёміцца ня прагну. Высокія парогі не на мае ногі... і... маладога піва, пакуль не адстоіцца, ня п'ю.

Князь аж здрыгнуў на тое маладое піва.

— Я ж табе, як пэўна вашаць, пане каханку, сам здагадаўся, пан-мечнікаў прыяцель, — сказаў гнеўна, — што ж будзе, калі данясу яму, пане каханку, што выстаўляеце яго такім нявыстаялым півам?

— Будзе якраз тое, чаго, зрэшты, і сабе зычу, — адказаў Вайжбун панура, — князь мечнік абыдзецца са мною гэтак сама, як і я зь ім.

— Не канечне, — распалючыся, падхапіў князь, — неканечне, пане каханку. Я ведаю яго лепей, чым ваша ведае, можа, якраз захоча зьблізіцца з кім, хто яго і ведаць ня хоча!

— Але ж такі нікога нельга змушаць на дружбу; на сьвеце даволі месца ўсім, каб не патаўкліся локцямі. Я князя ведаю мала, але людзі ведаюць лепей і асудзілі яго так, што я лічу за лепшае трымацца далей.

На тыя словы мечнік ужо ня мог сьцярапець і, узяўшыся ў бок, не зважаючы на стрэльбу, на якую абапіраўся Вайжбун, крыкнуў:

— Людзі асудзілі яго, але такія людзі, як вы. Годзе ўжо нам той камедыі, пане войскі: я да вас і да вашай пекнай донечкі прыехаў на гасьціну... Ведаеце мяне.

У старога твар успыхнуў, і ўздрыгнула рука, па ўсіх мурашкі пабеглі.

— Да мяне дык да мяне, але да донечкі! а што вам да яе? Голя! голя, вяльможны княжа, яна такіх гасьцей ня клікала.

І ўсё яшчэ трымаючы адну руку на стрэльбе, паказаў другою на вароты. Князь хвіліну памаўчаў, як бы ня ведаючы, што рабіць. Мы агледзеліся вакол, з гайдукамі і слугамі было нас чалавек зь дзесяць.

— Радзівіл, васпане, пане каханку, так выгнаць сябе за вароты ня дасца! — крыкнуў, — калі прыехаў у госьці, дык госьцем і буду.

І лягнуў па шаблі.

Войскі, які не чакаў ніякага гвалту і дзеля застрашэньня схапіў зь цьвіка толькі незараджаную стрэльбу, а ў хаце таксама, як пазьней выявілася, нікога ня было, апрача адной кабеты і падлетка, завагаўся, рука ў яго дрыжала, бровы ссупіліся. Усе людзі былі ў полі, клікаць іх і думаць было марна. Князь пёрся да дзвярэй, а стары Вайжбун са стрэльбаю ў руцэ заступіў яму дарогу і голасам, дрыготкім ад гневу, закрычаў:

— Ды што ж гэта такое? гвалт? навузд? разбой сярод яснага дня? Ні кроку далей, вяльможны княжа. Дом — мой прыбытак, ён сьвятым быць павінен для ўсіх чужых, што права шануюць. Ні кроку далей!

На гэты крык і галас, лёгка чутны ўсярэдзіне хаты, выбегла Вайжбунуўна, як была, як стаяла, убраная па-хатняму, з распушчанымі валасамі, але яшчэ прыгажэйшая, чым калі мы яе статнаю бачылі. У руцэ яна несла ў дапамогу бацьку

шаблю, пра якую той быў забыўся, вочы былі агністыя, і яна сьмела зьмерыла імі князя.

Войскі схапіў шаблю другою рукою. Убачыўшы, што тут ужо на нешта нядобрае заносіць, бо і мечнік трымаўся за тронку шаблі, таварышы сталі і пачалі прасіць князя і стрымліваць, каб ня браўся за зброю.

— Калі вы баязьліўцы, пеньцюхі, гаўнюкі! дык ідзіце ўсе да ста тысяч д'яблаў, — адказаў ён, разгневаны, — а я тут і бяз вас з гэтым шляхцічком разьбяруся...

Войскі бледны, слова ня кажучы, з шабляй у адной руцэ, другою на стрэльбу абапершыся, стаяў і, здавалася, чакаў зачэпкі. За ім дачка, зусім неспалоханая, мерыла нас поўнымі гневу вачыма, пагардліва. Князь, павярнуўшы вочы на яе, засьмяяўся і паслаў рукою цалунак.

— А і ня трэба мне болей прабівацца ў ваш негасьцінны хляўчук, — крыкнуў уголас, — я пастанавіў на сваім, бо такі ўбачыў вашу дзеўку, вашэці войскі. Тым разам досыць і годзе, а пачакаўшы — там і пабачым, пане каханку. Захачу, дык Рабка — не фартэцыя, здабыць патраплю і Рабку і тваю зграбку... Чуеш, войскі, пане каханку, запішы сабе гэта на памяць. Як Радзівіл сказаў, так яно і будзе.

Струхлеламу старцу ў першую хвіліну слоў не хапіла, зьбялеў як труп і пахіснуўся. Вайжбунуўна, падтрымліваючы яго, падняла на нас сьціснуты кулак. Усе мы стаялі, як абамлелыя, калі мечнік саскочыў з ганка і, хаваючы шаблю ў похвы, скамандаваў:

— На коні! — і сам на свайго ўскочыў.

Мы ўжо борздзенька браліся за страмёны, калі войскі, крыху ахалонуўшы, цягнуць за сабою стрэльбу, падняўшы шаблю, бледны, дрыготкі, як шалёны зьбег з ганка.

— Слухай ты, мечнік літоўскі, ты, які сваімі шаламі паскудзіш пачцівае гняздо, валацуга ты апантаны, калі асьмелішся нагой ступіць на мой грунт, дык, памажы мне Божа і Найсьвяцейшая пакутамі Ягонымі, як сабаку ў лоб усмалю!

Нам ледзь жыцьця не забракавала, калі мы пачулі такое; мы ведалі, што князь абразы век не даруе, без адзьзякі не пакіне; гэта быў выклік, наступствы якога нам было лёка загадзя прадбачыць.

Князь засьмяяўся, а хутчэй рыкнуў, як паранены мядзьведзь. Другі раз у жыцьці мы чулі зь ягоных вуснаў такі голас, а першы раз — калі шляхціца кудзеляй задушыў.

— Старая бязмозглая доўбня, — рыкнуў, — ты мне заплаціш, пчодра заплаціш. Да мілага і скурага пабачэньня, да пабачэньня...

І, ужо даўшы астрогаў каню, зірнуў на панну, і рвануў да брамы, паўтараючы як няпрытомны: да пабачэньня! да пабачэньня!

Мы — за ім.

Ляцелі як апантаныя, не разьбіраючы дарогі, можа, з чвэрць вярсты, адзін гайдук разам з канём нават у роў убіўся, і толькі сярод поля мечнік рыўком асадзіў каня, аж храпу закрывавіў, а заднія ногі па костачкі ўсели ў пясок. Спыніліся; князь аціраў пот з лоба, дзіка сьмяяўся, нездаровым сьмехам, зубамі скрыгочучы.

— Чулі, з сабакамі мяне паслаў, — крыкнуў, — і каб я яму і ёй так перапущыў?.. як Бог жывы, пане каханку, ня можа таго быць, хіба што Радзівілам заўтра сьвіньні пасьвіць. Дзеўку вазьму, а хай хоць галавой налажу, а старому храпу стулю на векі вечныя.

Паглядзеў на нас, як бы хацеў, каб мы яму падтаквалі; але ніхто не аказаўся, усе маўчалі. І якое тут дзіва! мой дабрадзею, кожны з нас сваю хату, свайго старога бацьку і сястру ўспомніў.

— Стары каркам заплаціць! — крычаў разьюшаны князь, — такога прыёму не дарую! Гэта яму суха ня пройдзе, альбо я не Радзівіл. Крывіцеса на мяне ці не, — дадаў ужо нам, — мне да халявы, ня пойдзеце са мною, зганю тысячы людзей на гэтага нахабнага мяцежніка і...

Адзін стары Парчэўскі адважыўся выцадзіць праз зубы:

— Вольныя жарты, вяльможны княжа, шляхціц языком малоў, дык што там у

тым такога, але замахвацца на дом, гэта ўжо вязьніцай пахне.

— А хай хоць бы і галаву на калодку! пане каханку, — падхапіў мечнік, — хто любіць Радзівіла, той не пакіне яго, а хто паршывая авечка, хай ідзе дахаты спаць, смалі вас д'яблы!

І сперазаўшы каня плёткай, пусьціўся зноў.

Моўчкі, растрывожаныя, ехалі мы за ім аж да лагера. Там, яшчэ мы з коней не пазлазілі, князь ужо загадаў здымаць лагер і збірацца ў дарогу ў Нясьвіж.

Але раней чым затрубілі на збор раз і другі, перш чым усё пасьцягвалі і ўпакавалі, перш чым забралі коней з пашы, загрузілі вазы, паскладалі намёты, пачало зьмяркацца.

Усе хадзілі як патручанья, ніхто слова сказаць ня сьмеліўся, паглядалі толькі ў вочы адзін аднаму, і кожны ўзважваў, што павінен рабіць і што стацца можа.

Пасьля князь загадаў падаць віна, хоць нікому не хацелася піць, бо і так мы былі як п'яныя. Але сьцінацца зь ім цяпер было нельга; калі паналівалі келіхі, кожны рады-ня-рады мусіў хлябтаць. Гэта нас неяк міжволі ажывіла, дадало адвагі, і мы пачалі паміж сабою раіцца, што ж такі рабіць? Старыя закліналі не працівіцца, ня ятрыць князя, аж бо ведалі натуру і кроў радзівілаўскую, што калі ёй запруды ставяць, яна грэблі рве.

Казалі — перабушуе; тым часам, калі сёй-той загаворваў зь ім, князь перапыняў яго, паўтараючы:

— Такая абраза Радзівілам!.. Трэба шляхцока на розум наставіць. Парчэўскі пра вязьніцу намякае; па мне, дык лепей сваё адседзець, чым заплёванаму хадзіць.

Загадаў піць і наліваць, а калі каторыя ўпіраліся і перапрашаліся, дайшло да таго, што рэвольверам пагражаў, такі яго шал апанаваў.

І нам ужо таксама ў галаве зашумела.

Віно бывае добрым дарадцам, але бывае і самым здрадлівым. Лагер ужо быў зьняты, а мы ўсё яшчэ, седзячы на калодках каля вогнішчаў, пілі і пілі.

Спаражніўшы бутляка, — бразь яго аб пень, князь сам келіхі ў кулаку душыў, выпіўшы, аж мы баяліся, што шкла ня хопіць.

Каля паўночы князь устаў, шапнуў нешта лоўчаму, загадаў адпусьціць людзей з аблавы, даўшы па талеры кожнаму. Дваровых паляўнічых, прыцеляў, служак засталася галоў, можа, зь пяцьдзесят.

Ночы ўжо рабіліся халодныя, але пасьля віна гэта мала адчувалася; зоркі нібыта і сьвяцілі, але ўсё-такі было цёмна як у розе, бо месяц ня ўзыходзіў яшчэ. Раптам казалі сядлаць коні, і — сігнал у дарогу!

— Чаго мне чакаць і пераймацца гэтай абразай і насіць яе, як камень запазухай? — сказаў мечнік, — хто са мною, едзе са мною; хто ад мяне сёньня адступіцца, хай ніколі на вочы ня кажацца. Увоз і перавоз вольны кожнаму, пане каханку, дарога адкрытая, як хто пасьцелецца, так і высьпіцца.

Ніхто з княскага двара і ня думаў яму паддавацца; чэлядзь, гайдукі, дворня, усё гэта былі людзі запамінальныя, наперад вызначаныя, зь ім і за яго ў агонь і ваду! Для іх — поўная ўдача і сатысфакцыя ісьці на авантуру, бо пасьля яе заўсёды нешта за гузы перападала.

Мы, шляхта і прыяцелі Радзівілаў, самі ня ведалі, што рабіць. Адступіцца ад яго ўсім кагалам і дазволіць яму ехаць з той галайстрай самому здавалася самым небясьпечным. Кожны з нас уяўляў сабе, што ўдасца ўтрымаць яго ад эксцэсу.

Хвіліна ў нас была, бачыць Бог, страшная, колькі жыву, такое не памятаю. Голавы падхмеленыя, трывога нейкая, няпэўнасьць, а разам з тым ятра і ліхамыснасьць нейкая. Дворня і служба заяглілі ў адзін голас:

— З князем — хоць у пекла!

— Вядзі нас, мы з табою!

— Наперад, Радзівіл!..

— Наперад, нашыя!

Выступіць супраць адважыўся адзін малады Рэйтан. Мечнік вельмі любіў яго. Ён

ужо быў на кані сярод нас, але гнядога жарэбчыка, як зараз памятаю, асадзіў на некалькі крокаў. Як зараз во бачу: маленькая, задзірыстая фігурка, высокі лоб, чорны падкручаны вусік, лупатыя вочы, шапка набакір, падняў руку і закрычаў:

— Княжа мечнік, напрамілы Божа, што ты робіш! Апамятайся! Набег на маёнтак — ці ж радзіваўсякая гэта справа? Пайду за табою ў агонь і ваду, але ня ў гразь, але не на разбой супроць безабаронных. Што з табою! Княжа! Схамянися, зьлітуйся!.. Шляхціцу вольнай хвілінкай спакойненька ўвалім сто бізуноў; але каб на двор, Божа вас барані! Сёньня на яго дом наедзеш, а заўтра на мой, я ў гэта рук умачаць не хачу і ня буду.

— А! ты скура бычыная! — крыкнуў мечнік, схапіўшыся за шаблю, — і ты бярэш рызык і называцца маім сябрам і ня хочаш, каб я бараніў свой гонар?

— Не дазволю паскудзіць яго! — адказаў Рэйтан, — выкліч на шаблі войскага, я паеду з табой, дам сябе засячы, але ад кабеты — рукі прэч!

Князь падскачэў да яго проста на кані, з аголенай шабляй; Рэйтан ані сьцепнуўся, стаяў.

— Бі, сячы, гэта ты можаш! прыму ад сябра; а на разбой з табой не пайду, і пакуль мне сілы і голасу хопіць, трымацьму цябе, бо... так мне сумленьне кажа.

— Скруцівяз ты якісь, — сказаў князь, усё больш загараючыся гневам і пагражаючы шабляй. Але падскачэлі людзі і заслانیлі Рэйтана і стрымалі князя. Рэйтан паволі павярнуў каня і ад'ехаў убок.

Мечнік схаваў шаблю ў похвы і крыху супакоіўся, нават ужо ня глядзячы ў той бок, куды Рэйтан з вачэй зьехаў.

— За мной! Хто з Радзівілам, за мной! — крыкнуў і пусціў каня наперад, за ім усе астатнія. Рэйтан як быў, так адзін у лесе ў лагеры і застаўся, пасья паехаў дамоў.

Што пазней было з намі, цяжка пераказаць. Увесь гэты вечар так змяшаўся мне ў галаве, што мала чаго з драбніц памятаю. Дворні, гайдукоў, леснікоў і паслухмянага князевым камандам тлуму, п'янага, разгарачанага, было ў чатыры разы больш, чым нас, сяброў мечніка. Усе яны адразу ж акружылі князя і з гвалтам і кляцьбою кінуліся да Чырвонай Рабкі.

Ня было ніякай магчымасьці адварнуць князя, каб ухіліць самае вялікае няшчасьце і шаленства. Зямля дрыжала пад капытамі коней, мы ляцелі як бура, не адзін бразнуўся разам з канём, не аднаго здрасавалі, так, навосьлеп перлі цераз цёмную ноч, хлешчучы коней бізунамі. Галайстра галялёкала на ўсё горла.

Удалечыні паказалася нам тая няшчасная Рабка; бо, хоць ноч і была позьняя, але ўсе вокны яшчэ сьвяціліся, а на дзядзінцы ўсё яшчэ снавалі людзі зь ліхтарамі.

Пад'язджаючы да двара, запаволілі, але мечнік усё яшчэ ня прыйшоў да памяці, падганяў кожнага, хто сьмеліўся слова яму сказаць упоперак. Лоўчаму загадаў паціху ачапіць увесь двор, як палюючы на ваўкоў, каб жывая душа не праскочыла.

З таго, што відаць было на дзядзінцы і ў хаце, мы лёгка здагадаліся, што напалоханы войскі з дачкою пасьпешліва зьбіраўся зьехаць альбо ў Слуцк, альбо ў якое іншае мястэчка — ведаў, што яго чакае.

Так было на самай справе. Ужо якраз грузілі падводы, калі мы наблізіліся да паркана.

Мечнік, засопшыся, з кленічамі, ехаў наперадзе. У маўчаньні падступіліся мы пад самую браму, а тады раптам вакол разьлеглося дзікія крыкі, княскія людзі з усіх бакоў з галасам кінуліся на падворак.

Безабаронная чэлядзь, якая круцілася каля вазоў, маленькая жменька, перапалоханая, дала лататы, хто куды, у аборы, у двор, у хмызоўе. А на ганку толькі паказаўся войскі з шабляй у руцэ і са стрэльбай. За ім дачка зь пісталетамі. Нехта нават на чатырох залез пад услон на ганку.

Браму выламалі мігам, — адна палавіна з грукатам бразнулася на зямлю, пачалі валіць і платы, людзі лезьлі з усіх бакоў, пеша, конна, абы хутчэй.

Не зважаючы на стрэльбу ў руках у Вайжбуна, які ўжо злажыўся і цэліўся, князь з канём дапёр да яго. Тут, чую, стрэл; дым заслانیў ад мяне князя, жахліва

залямантавалі людзі. Бы ўжо былі падумалі, што, крыў Божа, пацэліў мечніка, бо той пахіснуўся ў сядле. Але не, гляджу, саскочыў з каня і з шабляй проста на войскага, за ім астатнія, ці трымаць, ці памагаць, Бог яго ведае.

Яшчэ ўбачыў, як Вайжбунуўна няцьвёрдай рукой падняла пісталет і стрэліла, — міма, і як Вайжбуна абчাপілі людзі з шаблямі. Той засланяўся, аж... чую:

— Езус, Марыя! — упаў на зямлю, і ўсё на ганку закруцілася, заклубілася, не пазнаеш, дзе свой, дзе чужы, толькі жывы крык душу разьдзірае.

Судны дзень там настаў...

Страляе той, страляе гэты, шалы шалеюць, б'юцца, падаюць, рвуць, крычаць. Вайжбунуўна прыпала да бацькі, які ляжаў у сваёй крыві; гляджу, а тут яе з аднаго боку мечнік, з другога лоўчы хапаюць, яна вырываецца, крычыць, лямантуе, — і гвалтам валакуць да коней.

Такі вярцеп усчаўся, аж мы адзін аднаго ня бачылі і ўцяміць не маглі, што з намі робіцца. Я з каня ня злазіў, але і мяне лупцавалі, пхалі, — галава пайшла, мой гняды пачаў, сам не разьбіраючы каго, брыкаць заднімі нагамі. А тут чэлядзь, дай ёй толькі волі, папусьці ёй — дом рабуе, нясуць хто што зарваў, б'юць знойдзеных людзей.

Я ня мог ужо далей на гэта глядзець; сорам, жаль, боль — спасу няма, я пачаў з канём выбірацца вонкі з тлумішча гэтага... і з вялікай агідай да ўсёй жорсткай калатні павалокся да брамы, каб уцячы ад гэтай чартаўшчыны і ўжо ня бачыць нікога і нічога. Шкада мне было людзей гэтых, але шкада і пачцівага князя, які аж так фатальна забыўся ў сваёй зацягасці. У вачах засьцілала, у галаве круціла-муціла, сьлёзы сляпілі, засьцілалі вочы, сам доўга ня ведаў, што раблю, і не заўважыў нават, ці тое конь мяне, а ці я яго вывеў на пагорак за двор, дзе я нарэшце спыніўся перавесьці дух.

Спакваля разгледзеўся, скеміў, што, сам ня ведаючы як, заехаў на могілкі, стаяў сярод крыжоў, і давай зь цьвінтара выбірацца ў поле. Нядобры гэта быў *о т е н*! У той самы момант, ці тое ад кудзелі ці ад страляніны, ці ад наўмысна падкладзенага агню занялося з аднаго боку двара, а з другога загарэліся фальварковыя забудовы. Дзьмуў вецер, а як што ўсё тут было старадрэўнае, сухое як парохня, дык як ці не за тры пацеры ўсё гэта ўжо ясным полымем шугала, гарам гарэла! Я стаю і стаю, гляджу на садому, — чорнымі шайтанамі гойсаюць цені, ужо і ня ведаю, рабуючы ці ратуючы. А ў войскага, відаць, былі нейкія там запасы пораху, бо раптам — як грывне, як бухне! Езус! Марыя! — іскры сыпанулі на будынку, цэлыя галавешкі паляцелі, людзі — у галас! Кроў у жылах стыне. Апусьціўшы галаву, адпусьціў каню цуглі — ідзі, нясі мяне, мой кося, куды сам хочаш.

Разгледзеўшыся, я ўжо нідзе ня ўбачыў князя мечніка, і ня мог уявіць, дзе ён мог быць.

Усё ўва мне заплывала горкаю жоўцю; найбольшая злосьць брала на тых, якія дурным дражненьнем, намёкамі, пад'юджваньнем давялі да няшчасьця. Я толькі добра ведаў, што хоць Радзівілу шмат чаго магло абысьціся бяз кары, але толькі ня шляхта, паны Сапегі, Агінскія, Тышкевічы, Масальскія так яму гэтага не даруюць, плазам ня пусьцяць.

Ноч стаяла глыбокая, бадай што ўжо і на золак бралася, пеўні сьпявалі, калі я, апрытомнеўшы, пачаў, стоячы пад плотам, глуздаваць, дзе я і што я. За некалькі крокаў была толькі брама фальварка майго прыяцеля Шылэйкі, і насустрач мне ў кажущу выйшаў начны вартаўнік.

Я сказаў яму адчыняць, уехаў на двор. Шылэйка яшчэ на тым часе жанаты ня быў, ня было патрэбы разводзіць зь ім лішніх цырымоній, і я загадаў вартаўніку стукацца. Пакуль ён там дабудзіцца, было яшчэ часу падумаць, што сказаць. Зусім не хацелася выдаваць, дзе і з кім я быў, ні адкуль я ехаў поначы.

Трэба было хлусіць. Шылэйка босы, у пантофлях, накінуўшы воўчы кажух, вылецеў напалоханы.

— Што такое? — крыкнуў ён, — адзін? адкуль? чаго так позна? што ў халеры? чагось начворыў? кажы!

Мы зайшлі ў пакой; я наплёў яму нейкіх баек, як мы з князем палявалі ў суседніх барах, як я з канём заблудзіўся, як, шукаючы дарогі, цэлую ноч блукаў па зарасьцях і лясах, і вось толькі пад раніцу ўзьбіўся на ягоны двор. І адразу, як запалілі сьвятло, я кінуўся тварам на тапчан як няжывы.

Толькі глянуўшы мне ў вочы, Шылэйка ўсрыкнуў:

— Ды ты як той Пятровіч з магілы, так выглядаеш! Што з табою? страху наеўся ці што?

— Стаміўся я.

— А і, мусіць, галодны?

Мне і марцыпана ў той момант не захацелася б, я папрасіў яго толькі што-небудзь паслаць ды хоць кульбаку, пад галаву. Той яшчэ спрабаваў распытваць, але слова зь мяне выціснуць ня мог. Я папрасіў у яго салонных гуркоў, каб ператравілі ўва мне віно і жоўць, і хутчэй лёг спаць, каб ўратавацца ад хлусьні і балбатні.

На сон зусім ня брала, хоць і быў я вымучаны, як жажлівай плягі набраўшыся, усе косці ў сабе адчуваў. Заплюшчыўшы вочы, праляжаў да раніцы, думаючы і перадумваючы, што там магло стацца і што яшчэ з усяго гэтага можа скруціцца.

Шылэйка нічога ад мяне не даведаўся. Ужо дзень быў ясны, калі, пасярбаўшы крупніку, я разьвітаўся зь ім і папрасіў падаць мне каня; пры сьвятле выявілася, што на лапатцы ў мяне была садраная да жывога скура. Спаслаўся Шылэйку на лес і карчы... Паехаў адтуль памалу, бязь сьпеху, у Нясьвіж, хутчэй блукаючы, чым едучы, адпачываючы, па волі каня. Ня дужа рупіла да бяды...

Дабраўшыся толькі на другі дзень, разам са шкапай, пацягнуўся да стайні. У першага ж конюха, якога спаткаў, пытаюся:

— А князь?

Конюх нічога не адказаў. Гляджу на людзей: некаторыя з тамтых, што з намі былі, тут, іншых — няма. Усе ходзяць насупленыя і маўклівыя. Аддаўшы ў стайні каня, я пацягнуўся ў свой пакой у флігелі. Людзей на дзядзінцы было мала, а ў тых, каго спаткаў, твары здзіўныя, адварочваюцца. Каго ні папытаюся, буркне сабе нешта пад нос, дзеля адчэпнага. Ня здзіўляюцца, што бачаць мяне, ніхто не дапытваецца, дзе я прападаў...

У задніх пакоях, у сенцах, нарэшце, сустракаю Пятроўскага, які быў з намі...

— Што чуваць? зьлітуйся...

— А ты ўцёк зь месца? — спытаў ён.

— Сам ня ведаю, што са мною сталася, раскажы мне!

Ён завёў мяне да сябе, і мы замкнуліся.

— Дзе князь?

— Няма яго!

— Але зь ім нічога благога?

— Сталася самае горшае, што магло стацца, — кажа Пятроўскі, — бо глупства нарабіў шалёнага, якое калі і прыдасца на што, дык хутчэй каб распаліць супроць сябе людзкую нянавісьць, каб пасьля самому ўгрызацца дакорами...

— А дзе ён?

— На фальварку за мілю адсюль.

— Зьвёз Вайжбунуўну?..

— А ўжо ж такі... Падступіцца да яе ня можа, бо як дурная рве і з гразёю яго мяшае...

— А стары забіты?

— Калі і жывы, дык няшмат яму засталося, бо патаўклі яго як сьлед, як шчупака...

Абодва мы пачалі ўбольвацца і войкаць, але чым такія жалі памогучь, калі ня ў часе... Увечары я выбраўся ў харомы — нікога, пуста... Валадковіч сноўдаўся, пакручваючы вус, вочы долу ўнурыўшы. Хадзіў, як хмара зь перунамі, што вусны разамкне, — толькі кляне... Паглядзеў на мяне, я на яго.

— А што?..

— А што?..

— А нічога! — паціснуў плячмі, — Божая кара і клямка табе!
 — Скажы... зрабі ласку... як яно тут і чым тое скончыцца?
 — Чаго ты хочаш? — спытаўся нецярпліва. — Дрэнна стала, і адзін толькі Бог ведае, чым усё скончыцца.

Ад яго яшчэ я даведаўся, што Вайжбунуўну завезлі ў свой фальварак і што князь не адступаецца ад яе. Частка людзей засталася і пільнавала фальварак. А ў Нясьвіжы было пуста і ціха. Так мінуў дзень, два, ба — і тыдзень цэлы, а князь не паказваўся. Прысылалі толькі па розныя рэчы, і людзі на службе мяняліся. Чужым казалі, што князь на паляванні, але невядома, у якія падаўся лясы. На восьмы дзень з раніцы, калі я няспешна адзяваўся і яшчэ сядзеў у апанчы, а дзвянтай гадзіне да мяне прыляцеў Пятроўскі.

— Князь вярнуўся!

— І што?

— Нічога ня ведаю, але ён тут.

Тады я пайшоў на службу.

У харомах было шмат людзей, неўзабаве паявіўся і мечнік. Я здалёк глянуў на яго: зьмяніўся; твар азыз, вочы чырвоныя, лоб пахмурны, князь быў змрочны і маўклівы, як чалавек, які сам сабе ня рады. Князю раілі тое, князю раілі сёе — аніякай увагі. Настрой быў магільны.

Толькі пасья абеду, шнуруючы туды-сюды, я пачаў памалу і здалёк даведвацца і даведаўся, — Вайжбунуўна ўцякла. Якім гэта чынам ёй удалося-змаглося, ніхто яшчэ ня ведаў, думалі шмат на каго, што ёй зь літасьці дапамаглі, але ўсіх апраўдалі. Трымаў яе князь у фальварку, дом быў абстаўлены з усіх бакоў, пад дзвярыма і вокнамі дзень-ноч варта. Ніхто апроч пакаёўкі да яе не ўваходзіў.

І ўсё-такі праз тыдзень, як яе туды прывезлі, — зьнікла. У алькове каля пакоя акно было вынятае, а тыя, што пільнавалі, ляжалі п'янюткія — не дабудзіцца было. Пазней выявілася, што нарачоны панны Дулемба, ня могучы яе выратаваць сілай, даўся на ўсякія іншыя спосабы, аж такі вызваліў.

Паслалі пагоню на ўсе бакі і тракты; князь сам хацеў даганяць, але нідзе ня было ніякага сьледу.

Так тая смутная шляхецкая трагедыя скончылася знешне, пакінуўшы сьлед на твары князя мечніка і ва ўсіх ягоных паводзінах, настроях. Ён зрабіўся рэзкі, раздражнёны, ганарысты, гнеўны, і ня скоро яго гэта адпусьціла.

Была ў мяне таго часу на Нясьвіжчыне з ласкі пана князя вёсачка, я адпрасіўся і паехаў дадому адпачыць і каб забыцца ліхога.

Па шляхце шырока разьнеслася вестка пра напад на Рабку; некаторыя кідалі на князя перуны, пагражалі і наклікалі, што яму калі-небудзь адплаціцца, а тыя, што з Радзівілаў жыліся, гэтак жа сама зацята баранілі яго, пераводзячы ўсю тую авантуру на сьмех і жарты. Я маўчаў, Богу толькі вядома, чаго мне каштавала любіць князя і ня мець сілы прабачыць яму. Тыдзень я сядзеў у вёсцы замкнуты, угрызаючыся сумленьнем, у поўнай роспачы. Прыехаў да мяне, даведаўшыся, што я дома, Шылэйка і адразу ж з парога:

— А, дык жа і ты там быў, а мне каб слова! Сораму ў цябе нама!

— Дзе? як? што? — спрабаваў я выкручвацца, але дзе ж ты выкруцішся.

Шылэйка толькі буркнуў:

— Хай Богу падзякуе князь, што куля яго не дастала, якое сам заслужыў.

Ад таго ж Шылэйкі я таксама даведаўся, што Дулемба выкраў панну і ў Вільню яе зьвёз, дзе і Вайжбун ацяляўся ад ран і дзе дактары абяцалі, што паставяць яго на ногі. Жыцьця ў старым было столькі, што нягледзячы на раны і вялікую страту крыві, нягледзячы на болесьці, якія спадобілі яго, памалу ачуньваў.

Усе навакол лічылі, што вось цяпер якраз і пачнецца працэс супроць князя, і кожны дзень штогадзіны чакалі позваў на сьледства. Здавалася гэта такім непазьбежным, што ўсе толькі дзіву даваліся з адцяжак. Але дарма пасылалі на выведы; колькі разоў, як толькі ў Нясьвіжы паяўляўся які праўнік, ужо й думалі, што

ад Вайжбунаў. Мечнік ведаў, што прыплаціць дзевядзецца, ды і нямала, калі заўгодзіцца яму адкруціцца ад астрога, ад ганьбы, ад — сабачымі вачыма на сьвет сьвяціць. А тым часам працэсу — ані слыху ані почуту.

Пабыўшы крыху ў вёсцы, дзе мне ўжо і занудзілася і засумавалася па Нясьвіжы, я вярнуўся туды, каб даведацца чаго-небудзь пэўнейшага, бо па вёсках хадзілі розныя плёткі.

І застаў там усё па-старому. Як на вока, дык і нічога не зьмянілася, звыклы парадак, звыклія звычаі, шляхты, гатовай на ўсякія паслугі, поўны двор і харомы. Пайшоў і я пакланіцца князю.

Убачыўшы мяне:

— Згуба знайшлася, — сказаў, — а дзе ж ты быў, пане каханку?

— Дома крыху пагаспадарыў!

Князь пакруціў галавой і пайшоў ад мяне. Не выказаў мне ані жалю, ані гневу, увогуле, быў ласкавы са мною. Я даведаўся, што князь пасылаў Валадковіча да Рэйтана, каб той прыехаў у Нясьвіж, бажыўся, што слова ліхога ня скажа, бо крыўды на яго ня мае. Але няскора тут той паявіўся, бо сам крыўду меў, пазбыцца якое адразу ня мог. На другі дзень князь сам мяне зачашу:

— А можа, табе чаго-небудзь здалося б на гаспадарку? можа, добрага насеньня? дык скажы.

Я падзякаваў за ласку, але, дзякуй Богу, было чым абсеяцца.

Цэлы дзень здалёк прыглядваючыся да яго, чытаючы зь ягонага твару, я лёгка разумеў, што пакутаваў князь, толькі схаваць свой боль стараўся, бо ня любіў, каб яго сучышалі, усё перапальваў у сабе. Планы розныя строіў, хоць і не ўдаваліся яны. Сьмяяліся зь іх толькі тыя, што былі гатовыя і плакаць дзеля ласкі панскай і на хаўтурах скакаць. Такіх ён ня любіў, хоць і трымаў пры сабе.

Усё неяк ня ладзілася, і паляваньне, і забавы, і тэатр, і музыка. Працэс, як дамоклаў меч, вісеў над галоўмі, бо здаваўся непазьбежным. Забавіцца, бывала, вазок на заднім двары, альбо паявіцца новая асоба, якую можна здалёк прыняць за задрыпанага юрыста, князь адразу пасылае: хто? з чым? Толькі дзьверы адчыняцца, толькі новы твар у парозе, — от і позвы. Рыхтуючыся да той справы, людзей, што былі на паляваньні, каб ня было каму сьведчыць, парасылалі па розных радзівілаўскіх добрах; былі і нарады праўнікаў, і парады, як абараняцца, і ўсякага роду папярэднія захады і перасьцярогі.

Так прайшло некалькі месяцаў, і спакваля людзі супакоіліся. Адночы раніцай увальваецца да мяне Валадковіч, дакладвае, што князь жадае, каб я суправаджаў яго ў Вільню.

— А, ну дык добра, калі князь кажа.

Я нават ня спытаўся, з чым і па што едем, Што мне да таго? Валадковіч адказваў за ўсё, а я быў толькі дзеля большай бясшпекі, ахоўнік шкатулкі.

Я пайшоў у замак, князь адчыніў:

— Едзь, пане каханку з Валадковічам, каб нуды ў дарозе ня было; будзеце на здароўечка сабе гуляць у мар'яж, у варцабы.

І Валадковіч і князь сьпяшаліся; толькі ўправіліся са сьнеданьнем, як ужо коні і служба напатагове. Да грошай заўсёды давалі гайдукоў, па адным, па два, плячыстых дзецюкоў, такіх, каб і чорта не ўбаяліся. Былі такія і пры нас. Коні — выдатныя бегуны, а косьці нашыя мала каму абыходзілі, так што язда пайшла рэзвая. Валадковіч са мной па-свойму забаўляўся, мы жартавалі, плялі, што са сьлінай у рот набяжыць; пра Вайжбунуўну ніхто ані помыслу, бо ўсё такое на сьвеце хутка забываецца. Ужо пад самай Вільняй мы спыніліся на папас у лясной карчме, каб даць перадыхнуць коням. Тым часам набегла веснавая бура, як гэта яна мае звычай над лясамі гуляць і круціць чубы соснам, калі мы ўжо думалі, што яна хутка адшуміць, бура шалела да вечара. Перуны ўвальвалі адзін за адным, яліны гарэлі як сьвечкі, а мы толькі хрысьціліся, гледзячы на ўсё гэта, бо от-от, здавалася, улупіць па карчме. Ня было ніякай магчымасьці вырушыць у дарогу, аж Валадковіч пачаў

выклінаць слоту. Я дагэтуль не здагадаўся, па што едзе.

— А і што ж бо табе так упільнілася? — спытаўся я. — Нікуды твая Вільня не ўцячэ.

— Ня мне яно пільна, — адказаў, — а князю, і дзеля яго я ўжо й рады быў бы вярнуцца. Справа так яго ўгрызла, што спасу няма.

— Якая ж гэта справа? — спытаўся я.

Валадковіч быў у добрым гуморы, і язык у яго развязаўся.

— Альбо ж сам ня ведаеш? — сказаў. — Ты быў у той ліхаце з намі, калі і не да канца, дык, прынамсі, на пачатку. Дык тут зайшлося не пра што якое, а толькі пра няшчасную Фэлісію Вайжбунуўну і пра Чырвоную Рабку, бадай бы мы іх ня зналі былі!

Толькі цяпер ён прагаварыўся, што князь усё яшчэ прападаў па Вайжбунуўне, што яму яе і бацькі шкада было, што сумленьнем князь неспакойны, што дагэтуль ня можа суняцца і дараваць сабе нанесенай ім крыўды. Яму канечне было паправіць усё, наколькі гэта было магчыма.

Можа, будзь ён шляхціц, паводле прынятых у грамадстве правілаў пачаў бы супроць яго працэс, упёрся б усімі капытамі і бараніўся б; але князю данеслі, што стары Вайжбун, залізаўшы ўсе свае раны, калі ягоныя адвакаты ўгаворвалі яго пачаць працэс, нібыта адказаў ім, ня раз, а шмат разоў паўтарыўшы:

— Не да людской справядлівасці я апелую, а да Божай. Навошта нам пачынацца? Галавы яму не сатну, а паганьбеньня дачушкі маёй, маіх утрапеньняў і пралітай крыві ён не адшкадуе нічым. Бог за мяне спытае і зышча. Не пашанаваў князь майго дзіцятка, сам ня мецьме дзяцей... без нашчадкаў сканае!

Князю ўсё гэта перадалі; князь зрабіў выгляд, што сьмяецца, але моцна забраў да сэрца. Ён паслаў праз даверанага пяць тысяч чырвонцаў золатам, якія войскі з пагардай і абурэньнем адкінуў; цяпер, ужо другім разам, праз Валадковіча паслаў цэлых пятнаццаць, каб толькі палюбоўна дайсьці да злагады з Вайжбунамі.

Вядома было таксама, што Дулемба хацеў ажаніцца з паннай, на каленях прасіў, каб не адмаўляла яму; але вайшчанка адказала, што ні ў чый дом сорама свайго не панясе і ніколі за нікога ня пойдзе.

Князь так з таго ўбольваўся, што ні спаць, ні есьці ня мог, бясконца паўтараючы:

— А няхай бы ж хто мяне ад тых Вайжбунаў адкараскаў! Дам, чаго захоча.

Валадковіч, давяраючы свайму красамоўству і ўмельству, даў князю слова, што вырве ў старога згоду, а мяне хацеў мець за сьведку, каб потым людзі языкамі не перакладалі, што імпэту пашкадаваў. Мы доўга пра тое гаманілі. Валадковіч даваў галаву на адрэз, што яшчэ ніколі разу такога ня было, каб князь што-небудзь аж так браў да сэрца.

Я лічыў, што мой таварыш залішне на сябе пакладаўся; ён выехаў зь Нясвіжа з той пэўнасьцю, што так ці інакш, а Вайжбуна возьме; але калі я засумняваўся, дык і ён неяк прыціх са сваімі пахвалянкамі. Цяпер ужо і яму ўсё гэта здавалася ня надта лёгкім.

Бура ня суймалася да самае ночы. Перад намі былі лясы і непразныя пясчыны, па якіх трэба было прадзірацца, перастаўляючы нага за нагу; але Валадковіч, пераначаваўшы, другі раз напаіўшы коні, калі ўжо бура перастала, на досьвітку загадаў рушаць у дарогу. Так у дрымоце мы і дабраліся да Вострай Браны, якраз калі ўжо пачыналася ютрань. Тут мы спешыліся памаліцца. Людзей было няшмат, перад мною толькі кленчыла кабета ў глыбокай жалобе, яшчэ маладая, твар у якое я ня мог разгледзець, але прыгожая постаць і нешта шляхецкае ў ёй дазвалялі адгадаць у ёй незвычайную асобу. Калі сьпевы скончыліся, а кабета ўстала і павярнулася да нас, я пазнаў у ёй Вайжбунуўну.

У мяне сярэдзіна пахаладзела, калі яна зьмерыла мяне вачыма. Нешта было ў ёй такога, як бы яна ўстала з магільнага помсту і да жывых ужо не належала; прыгажосьці яна ня страціла, але тая прыгажосьць і весялосьць, якімі яна чаравала раней, саступілі месца нейкай такой урачыстай сур'ёзнасьці, што яна здалася мне як

бы пакутніцай зь першых стагодзьдзяў хрысьціянства, пра якія я чытаў у Жыціях Сьвятых.

Уся-ўсенькая яна была ў чорным, у чорных шатах, на чарнаце гэтай тварык яе сьвяціўся белым мармурам. Я аж адступіў, а Валадковіч, таксама пазнаўшы яе, сьцяўся, як бы анёла помсты ўбачыўшы. Можа, і яна пазнала ягоны твар, бо таксама адступілася, нібы на вужа наступіўшы, і замест таго, каб ісьці міма нас, абышла здалёк, ужо нават вачэй на нас не падняўшы.

Калі і мы ўсталі, каб ісьці пеша за брычкай да бернардынаў, бо Валадковіч, ня хочучы спыняцца ў ніводнай гасподзе, дзеля чаго мы і грошы бралі, я сказаў яму:

— А што? кепскі знак, твар вайшчанкі і яе строі нічога добрага нам не вяшчаюць.

Валадковіч зрабіў выгляд, што куражу ня страціў, але насамрэч ужо ня быў такі пэўны сябе.

Мы пайшлі ў кляштар, дзе нас як нельга лепей прынялі айцы-манахі. Шкатулку адразу гайдукі занесьлі Гардыяну, а мы, умыўшыся і прыбраўшыся, рушылі, як той казаў, зоркі лічыць.

Прыяцелям Радзівілаў у Вільні зводу ня было, адданных і кліентаў — цьма з прыцьмаю. Найперш мы пайшлі ў кардыналію, дзе князь параіў паказацца і параіцца зь нейкім Гаркевічам. На першы погляд цаца ня дужа якая, але вялікія рэчы ладзіліся празь яго. Гаркевіча тытулавалі пісарэвічам, бо хоць і быў ён стары і сівы, але ўласнага тытулу ніякага не насіў. У Радзівілаў ён таксама ні ў давераных, ні ў праўніках, ані ў якіх афіцьялістах не хадзіў. Гаркевіча, мала што з выгляду як бы нічога такога ён і ня значыў, усе як агню баяліся. І тое дзіва — самы нявінны чалавек на сьвеце, здавалася, ніколі нічога не рабіў, ні на што не зважаў, як бы і ня бачыў, а ведаў усё.

Гаркевіча, распытаўшыся па тылах ягонай кватэры, мы не засталі, а ўсе дзьверы ягоныя былі пазапісаныя крэйдаў імянамі асобаў, якія прыходзілі да нас. Кавалачак крэйды дзеля гэтай мэты вісеў пачэплены на шнурку. Мы мусілі ісьці шукаць яго пад ратушай, на Імбарах. Па высокай шылаватай шапцы Валадковіч адразу пазнаў яго ў натоўпе. Падышлі.

— Чалом, чалом! адкуль Бог прывёў?

— Зь Нясьвіжу.

— А князь?

— Здаровы, кланяцца казаў...

Валадковіч падышоў да яго бліжэй і зашаптаў яму нешта на вуха, на што той, нічога не адказаўшы, утаропіўся на латок перакупшчыка непадалёк ад сябе.

— Хай толькі пан падзвіцца, — сказаў ён, паказваючы на шнурок фігаў, — якая ў нас у Вільні валоская садавіна водзіцца, сама ў рот просіцца... Такое ў Нясьвіжы, нябось, ня бывае.

Ведаючы дзівака, Валадковіч зарагатаў.

— Мы сюды, пане пісарэвіч, не па тое прыехалі.

— Ведаю, ведаю, — гоцкі на клёцкі! але і тое знойдзецца.

А тым часам мы ішлі далей. Валадковіч пачаў распытвацца пра дамок на Зарэччы, у якім трэба было шукаць войскага.

— Вы толькі гляньце на дах, — сказаў Гаркевіч, — дзе ўдоды сядзяць, там іх, пэўна, і знойдзеце.

Ня было магчымасьці нічога дапытацца, а час ішоў.

— Наказваў нам князь параіцца з васпанам, — закончыў мой прыяцель, — якое ж рады дасьце?

— Гм? рады якое? — адказаў пісарэвіч. — Калі б князь папытаўся ў мяне рады з паўгода таму назад, можа, што і парадзіў бы; а цяпер кішэня, у якой я тыя рады насіў, падралася, ўсе на бруку парастрасаў.

Мы ўжо зьмерыліся былі адысьці, калі Гаркевіч узяў Валадковіча пад руку.

— Хочаш рады? ідзі, пад'еж флякаў зь імбірам, напіся добрага віна, прайдзіся па Замкавай гары, выкупайся ў Віліі, папасьві каня, купі перніка на гасьцінец і

вяртайся ў Нясьвіж, і пастарайся паслаць да маіх ног вяльможнага князя.

Сказаўшы, адышоў.

Мы падумалі, ці ў сваім розуме стары, — і не аглядваючыся пайшлі ў Зарэчча.

Войскі жыў у родзічаў, у старым лядашчым дворыку, крывым і брудным. Ледзьве да яго дапыталіся. Вайжбуны жылі на паверху, да якога трэба было ўспінацца і дзерціся па цёмнай лесьвіцы. Пастукаліся ў дзьверы, і Валадковіч, не чакаючы запрашэньня і ня пытаючыся, увайшоў. Стары ляжаў на ложку, але апрануты, нікога пры ім ня было. Побач на століку малітоўнік, а на ім капуцынскі ружанец. Рукі закладзены за галаву, твар бледны і апалы, на скронях жылы, як шнуры.

Глядзеў на нас доўга, і, відаць, пазнаўшы Валадковіча, які яму кланяўся, хуценька ўстаў, як бы яго спружыны падкінулі, задрыжаў, сеў, абапёршыся абедзьвюма рукамі на ложак.

— Чаго табе тут трэба? Чаго? чаго? — закрычаў ён. — І тут ратунку ад вас няма? вы, радзівілаўскія падбрэхічы! Ведаю вас усіх, на тварах у вас напісана, што зракліся людзьмі звацца, ведаю, з чым прыйшлі! Ты, Валадковіч, прыехаў ад сэрца мечніка, які ні сэрца ня мае, ні сумленьня. Імя носіш шляхецкае, шаноўнае, а лакейсую службу правіш. Чаго хочаш? што табе твой гаспадар загадаў сказаць?

Валадковічу кроў у твар лінула.

— Пане войскі, — сказаў ён, заікаючыся, — і веку панаваму і жальбе прабачаюцца абразьлівыя словы. Я служу Радзівілу не за хлеб, а за дружбу. Паслухайце, пане: князь шкадуе сваёй хвіліннай гарачнасьці. Кожны чалавек можа паддацца запальчывасьці і забыцца. Але ж усякая крыўда і гнеў маюць меру і межы.

— Ёсьць такія крыўды, якім меры няма, — адказаў войскі, ўздыхаючы. — Прашу ў вас толькі спакою, больш нічога. Я ўцёк ад вашай банды аж сюды, але вы і тут дасталі мяне, людзі без сумленьня, людзі бязь літасьці.

— Пане войскі, — перабіў яго Валадковіч, — я толькі пасол, паслоў ня вешаюць, паслам ня сьцінаюць галавы, князь мечнік...

— Не спамінай мне яго! Чаго гэты дзікі зьвер хоча ад мяне? Хай будзе спакойны! Ня выведу яго на вочы людзкія, ведаю добра, што Вайжбун у Радзівіла, хай бы нават найсьвяцейшую справу меў, ня выйграе. Я не патрабую ад яго нічога. Скажыце яму яшчэ раз вы тое, што мелі сказаць іншыя і што я заўсёды паўтараю: я, Вайжбун, выклікаю яго на суд Усемагутнага і Справядлівага Бога, за крыўду маю! А на зямлі зь ім і да яго ня маю нічога, парухнемся ў іншым месцы. Ёсьць Бог! Ёсьць Бог! — закончыў ён, падымаючы ў неба рукі.

Уражаны Валадковіч хвіліну маўчаў.

— Пане войскі, — дадаў ён схямануўшыся, — я прыношу пану ад князя прызнаньне віны, ад яго імя прашу ў вас прабачэньня. Няма такога грэху, якога скруха душы не загладзіла б.

— Але ёсьць такія, за якія цэлага жыцьця ў пакутах ня хопіць, — перабіў войскі. І паўтарыў з такім выразам, што па мне дырыжыкі пабеглі.

— Ёсьць Бог! Ёсьць Бог!

Зьбянтэжаны Валадковіч ужо і сам ня ведаў, зь якое бочкі пачынаць.

— Пане войскі, — сказаў ён бесцырымонна, — няма чаго тут доўга суслы распускаць. За панесеньня ў Рабцы шкоды, за спалены двор і забудовы князь празь мяне шле пятнаццаць тысяч чырвонцаў золатам.

Пачуўшы гэта, войскі ўвесь у шале сарваўся зь месца з паднятымі кулакамі і давай рукамі раскідацца.

— Грашыма, грашыма хоча сплаціцца! — закрычаў, — у вас усё на дукаты зводзіцца: слава, пашана, раны, сьлёзы, спакой, сорам, гонар, — усё! Сапсэлыя магнаты навучылі вас усё прадаваць і за ўсё браць грошы, але я яшчэ ня вырадзіўся, мы іншыя былі і ёсьць, — і паказаў нам на дзьверы. — Прэч!

Валадковіч аж спацеў, а што ўвесь гэты час рабілася са мною, і не скажу, кроў ува мне агнём твар пякла. Але як што мы зь месца не краналіся, войскі падняў галаву і паўтарыў:

— Вымятайцеся, вашамосьці, прашу, тут не карчма, за дзьверы! за дзьверы!
— Пане войскі, — закрычаў Валадковіч, — літасьцю Божай заклінаю вас, ахалоньце, дзеля Хрыста прабачце.

— Ніколі! — панура сказаў войскі, — ніколі! За свае раны і кроў я прабачыў даўно, асуды ў сэрцы не нашу, але ганьбы імю майму, але агіднага гвалту, рабаваньня майго дзіцятка, ніколі, аніколі бо! Канаць буду, дасьць мне ксёндз дараваньне грахоў на збавеньне, дык ад збавеньня адмоўлюся, а не дарую, бо не магу! бо калі б сказаў: прабачаю, дык схлусіў бы, а Бог бачыць сэрца маё! Зуб за зуб, дзіця за дзіця. Бязьдзетны сканае, так і перадай яму!

Ён ужо і гаварыў і паўтараў тое самае, як непрытомны, а рукою паказваў на дзьверы...

Упарты Валадковіч ані зь месца, ані руш. Тады з другога боку пакойчыка адчыніліся дзьверы, і ўвайшла Вайжбунуўна ў чорным, такая, якою мы яе бачылі ў Вострай Браме. Глядзець на яе было немагчыма, уся была — жалоба і распач. Калі б такая яна выйшла перад трыбунал, складзены з саміх Радзівілаў, і тады мечніка за яе асудзілі б.

Вочы запалыя, выплаканыя, твар бледны, губы сінія, бровы ссунутыя. Адзета як па-манаску, увайшла празь дзьверцы, нахіліўшы галаву, пасья ўстала, выпрасталася, склала рукі на грудзях і стала, адважна гледзячы на Валадковіча, які адступіўся на некалькі крокаў.

— Ня турзайце бацьку майго, — сказала голасам, у якім як бы чуліся сьлёзы, — ці не даволі вам таго, што на дом і нашыя галовы нанеслі? Хочаце яго дабіць? мяне дабіць, каб не засталася сьледу злачынства? Ня могучы шаблямі, дасякаеце словам і сорамам. Куды падзецца ад вас? дзе схавацца? і так на гэтай зямлі кутка зацішнага ня маем.

І павярнулася да бацькі, які, бледны, стаяў і дрыжаў.

— Хадзем адгэтуль, — сказала яму, — калі саміх пазбыцца нельга.

Войскі зноў падняў руку і паказаў на дзьверы. Мы пераглянуліся: больш тут нічым не пажывішся; Валадковіч пакланіўся злосны і кіслы, і мы пайшлі. У абодвух нас халодны пот па лобе каціўся; мы прайшлі добры кавалак Зарэчча, перш чым слова з вуснаў спаўзла.

— І што ж мне было рабіць? — выбухнуў нарэшце Валадковіч. — Ты сам сьведка. Зь імі ніякай рады не дасі. Усё марна! ліха ўчынілася, трэба пра ўсё забыць, пакуль яны самі не астынуць і ня прыйдзе ім лепшая рэфлексія.

Не прайшлі мы і пары крокаў, бачым — стаіць у падшытай шапцы Гаркевіч, нібыта нас якраз і чакаў.

— Добранькі вам дзянёк, моцпаночку, — яшчэ здалёк закрычаў, — мабыць, хадзілі ў лазьню? У Зарэччы за колішнім часам ладныя лазьні былі і стрыгалёў багата жыло.

Ня было чаго яму расказаць, і ён далучыўся да нас, а праз хвіліну спытаўся ў Валадковіча:

— Я так сабе быў падумаў, што вы мусілі прывезьці з сабою залаты пластыр. Якіх жа ён памераў, ці накрыве ўсю рану?

Нам ужо было так маркотна, што Валадковіч безь ніякіх цырымоній адказаў:

— Маю пятнаццаць тысяч чырвонцаў золатам.

Гаркевіч аж за галаву схапіўся, а болей за шапку.

— Езус Назарэйскі, — усклікнуў ён, — колькі ж бо тое пачцівай шляхты і шляхцянак на такія грошы купіць можна!

Мы ішлі і маўчалі.

— Ведаеш, пане, што? — дадаў Гаркевіч, — ёсьць тут нейкі Дулемба, беднае пачцівае хлапчыска, якому адна панна адмаўляе рукі пад тым выглядам, што яе адзін раз мядзьведзь падраў. Ці яна ў тым вінаватая, ці ён у тым вінаваты, ня ведаю. Калі б таго Дулембу неяк прылашчыць, можа б ён на што і прыдаўся?

Ні мяне, ні Валадковіча гэта не пераканала, але мы ня ўпіраліся і пайшлі да

бернардынаў на абед. Валадковіч не, каб шукаць Дулембу, да якога невядома як было падступіцца, узяў на розум і пайшоў да Гардыяна, якому мог выкласці ўсю гэтую справу. Пачаў прасіць яго, ці ня мог бы ён, як асоба духоўная, паспрыяцца пасрэдніцтвам да згоды.

І ўжо браў на сябе, што калі ксяндзу ўдасца тая інтэрвенцыя, дык аддзячыць яму — пяцьдзясят фураў снапоў і дваццаць пяць бараноў.

Гардыян адразу вельмі ахвотна ўзяўся, момантам завінуўся і паляцеў. А мы тым часам пайшлі ў горад, да знаёмых, на агледзіны. Але Валадковічу карцела назад у кляштар і, нядоўга забавіўшыся, мы абодва пайшлі. Спыталіся ў брамніка, ці не вяртаўся яшчэ Гардыян? Той адказаў, што яшчэ не. Чым даўжэй яго ня было, тым большую надзею гэта нам дала. Ужо і нешпар адслужылі, калі нарэшце пачуліся ягоныя крокі і паявіўся наш пасол; але па твары адразу відаць было, што нічога добрага нам ён ня прынёс. Ён моўчкі адчыніў дзьверы цэлі, мы ўвайшлі за ім, ён адкінуў на плечы каптур, дастаў з рукава хустачку, ацёр лоб, уздыхнуў.

— Прапалі снапы і бараны! — сказаў, — я нічога ня здолеў!

І развёў рукі.

— Бачыць Бог, я больш дзеля княжацкай ласкі стараўся, чым за міласціну, гаварыў з бацькам душэўна і шчыра і з дачкою (зноў ацёр пот з лоба). Каменныя людзі, скажу я вам, каменныя! Наўядаўся я, намучыўся, нагаварыўся, — усё марна...

Што ж там далей распытваць было?

На другі дзень прыйшлося скаштаваць Дулембы; пачцівы хлопец увесь з намі сьпіўся і сплакаўся. Валадковіч пабажыўся яму, што панна апроч таго, што яе звалаклі гвалтам... і кінулі на людзкія языкі, ня мела чым папракнуць князя, бо той шанаваў яе і пашкадаваў. Шкада было Дулембу і яе, і тых пятнаццаці тысяч, але спрабаваў ён дарма, заклінаў, прасіў; адправілі і яго. Мы два дні чакалі карысьці зь ягонай паслугі. Панна нарэшце выслухала яго, але дзеля таго толькі, каб прысягнуць яму, што ўжо нічыёй ня будзе...

— Гадоў у дваццаць, — сказала яму, — людзі маглі б дзецям нашым нагадаць, што маці іхняя была захоплена дзікім магнатам і заставалася ў ягонай уладзе. Хай памяць пра тое няшчасьце на нікога не спадзе, хай яна загіне разам са мною.

Так закончылася наша няўдалае падарожжа, і здабылі мы ў ім толькі таго, што прывезьлі нясьвіжскім паннам пернікаў зь кірмаша.

Валадковіч як у Вільню ляцеў, так потым ракам поўз у Нясьвіж.

Дарога, мала што на самы спрыяльны і прыгожы вясновы час прыпала, прайшла ў нас смутна і нудна. Мы прыбылі ў Нясьвіж і яшчэ не пасьпелі вылезці з брычкі, а князь ужо паслаў дваровага, каб Валадковіч, як стаяў, на адной назе ляцеў да яго. Я не пайшоў, бо чаго было нарывацца на буру.

Увечары князь не паказваўся, таварыш мой хадзіў маўклівы, пакручваў вус і паглядваў на столь. Толькі таго я і даведаўся ад яго, што князь загадаў пакласці тья пятнаццаць тысяч на дэпазіт у бернардынаў, а войскаму праз даверанага паведаміць, што грошы ляжацьмуць там датуль, пакуль калі-небудзь ён не захоча ўзяць іх.

Але прайшло пасья таго гадоў пяць ці нават і болей, калі князю прыйшлося камусьці плаціць па кантрактах, а пад рукою на той час ня было ніякай гатоўкі; і вось выпадкова неяк узгадаў ён пры тья пятнаццаць тысяч. Загадаў папытацца, ці былі яны яшчэ? Бернардыны адказалі, што ніхто па іх не зьяўляўся.

Дайшло да князя, што стары Вайжбун пазываў яго на суд Божы і выкліў на бязьдзетнасьць; спачатку ён ня браў гэтага да сэрца, пасья ўсё больш і больш. Пасья першай жаніцьбы князя, якая не ўдалася, як вядома, ён пачаў успамінаць Вайжбунуўну і перад усімі бажыўся, што яна яму ніколі з памяці ня выходзіла, ані на хвіліну. Сам быў фамільярны, але ўздыхаў і паўтараў:

— Няма мне, ня было і ня будзе такое жанчыны, як тая адзіная. Мала яе бачыў, мала ведаў, а ў сэрца мне ўпісалася, што і сьцерці не магу.

У далейшыя гады князь досыць спаважнеў і ўтаймаваўся, гулянку ў Нясьвіжы

былі рэдка.

У Чырвонай Рабцы некалькі гадоў нікога ня было апроч дзяржаўцы, які яе нанава адбудаваў. Пазней мы даведаліся, што войскі з дачкою вярнуліся ў вёску. Князю адразу пра тое данесьлі. Жылі Вайжбуны так замкнута, што стары войскі, які ўжо ледзьве ногі перастаўляў зь кіем, наўмысна загадаў за дваром паставіць малую каплічку ў бярэзыніку, каб ня трэба было ездзіць у касьцёл. У сваім доме жывога духа ня прымалі, самыя таксама ані за вароты ня выходзілі. Ніхто іх ня бачыў, апроч вяскоўцаў і аднаго афіцыйнага. Пра панну казалі толькі, што як узяла жалобу адразу пасля выпадку, дык ужо яе і ня скінула і заўсёды хадзіла ў чорным і ў крэпе, у як бы манаскай сукенцы, з пацеркамі на поясе.

Добрых колькі гадоў сплыло з часу таго набегу на Чырвоную Рабку, калі князь увосень з малым початам выбраўся ў тья самыя лясы на паляваньне. Загадаў мне ехаць з сабою, шляхты таксама было даволі, не бракавала і стралкоў з фузеямі. Неяк увечары, у суботу, калі ўжо мы адпачывалі пасля паляваньня, на якім ніхто з нас зьвера і на вочы ня бачыў і адзін на сьмех забіў вавёрку, князь сказаў клікнуць мяне ў намёт, у якім, пазбыўшыся кампаніі, сядзеў адзін.

Я застаў яго адзетага, але ня так, як на паляваньне: шабля пры баку, кантуш, жупан, твар нейкі ўсхваляваны і неспакойны.

— Вісьнёўскі, — сказаў ён, — шыкуйся, паедзеш са мною.

— Куды, вяльможны княжа?

— Ага, зараз: куды? што табе да таго, пане каханку, паедзеш са мною і годзе; апраніся прыстойна, каб Радзівілам сорама не нарабіць. У адведзіны едзем, ты і я. Коней ужо загадаў вывесці за бор, каб не заўважылі нас, як ад'язджаем, бо непатрэбна гэта... Знойдзеш мяне за Пакутай Гасподняй, на дарозе. Толькі жыва, пане каханку.

Я пайшоў хуценька пераапануцца, хоць і ня дужа было ў што, і пабег, не здагадваючыся, куды і па што едзем. Калі задыханы дабег да Пакуты Гасподняй, князь ужо сядзеў на кані. Азірнуўся толькі на мяне, і перш чым я ўзяўся за страмёны, пачвалаваў полем.

Я дагнаў яго. Ехалі без дарогі. Князь некалькі разоў сперазаў плёткай каня, і мы паперлі нацянькі, не разбіраючы дзе роў, дзе мяжа. Ехалі доўга, пачало ўжо паволі шарэць. Навакольле я ведаў выдатна: і тут жа скеміў, што едзем у Рабку, і адразу мне зрабілася страшна і прыкра. Якога ліха будзіць такія ўспаміны, калі рана ўжо прысохла і перабалела?

А вось і новая Рабка паказалася. Князь напалёт кіраваў на двор. Я вачам не хацеў верыць, думваючы толькі, што з таго будзе?

Пад'ехалі пад вароты, каля іх стаяў мужык. Князь, ня кажучы ні слова, сьсеў каля брамы, кіўнуў мне, я таксама саскочыў, аддалі мужыку коні, а самыя ціха ўвайшлі праз бакавую фортку на падворак.

Там нікога ня было, сарокі сядзелі на плоце, некалькі гусей пілі з лужыны каля студні. У адным акне ўжо сьвяцілася. Аканіцы яшчэ ня былі зачыненыя, так што мы нават маглі бачыць, што рабілася ўсярэдзіне. На крэсьле сядзеў войскі перад камінам, а дачка гэтак сама ўбраная, якою мы яе ў Вільні бачылі, уся ў чорным, стаяла каля яго, абAPERшыся на біла. Князь паглядзеў, здавалася, разважаючы яшчэ, я ўбачыў, як ён перахрысьціўся і рушыў у сенцы.

Мне, рады я быў ці не, адступаць ня было куды. Толькі зьлёгка пастукаўшыся ў дзьверы, князь адчыніў іх і ўвайшоў, здымаючы каўпак з галавы.

— Хай будзе пахвалёны Езус Хрыстус.

Вочы войскага і дачкі падняліся на яго, абое аслупянелі.

На іх тварах я ўбачыў трупную бледнасьць і жудасьць; Вайжбунуўна ўздрыгнула і пахілілася назад, як бы вачам ня верачы. Войскі, ня могучы ўстаць, неспакойнымі рукамі хапаўся за білцы крэсла.

Маўчаньне трывала некалькі хвілін, князь стаяў у парозе, гледзячы на панну, з выразам благаньня пра літасьць, амаль з пакорай, хоць гэта і ня было цнотай

Радзівілаў.

— Вашэці войскі, — пачаў ён паволі, — перад табою няўзброены вінаваўца твой. Прыйшоў я сюды ўдвух, каб ты папомсьціўся на мне, як сам таго захочаш, а віну мне дараваў.. Я праўда быў шалёны, пане каханку, але бачыце, што за шаленства сваё пакутаваць умею. Нездарма тут каля вашага парога стаю; ведаю, што ўчыненай крыўды інакш сплаціць не магу, як... просячы рукі панны Фэліцыі... і вось я, Радзівіл, пане каханку, уніжаюся перад васпанам, прагнучы, каб васпан прыняў мяне за зяця.

Сказаўшы гэтыя словы, князь перавёў дух, як бы вялікі цяжар зьняў з сэрца, глядзеў і чакаў.

Войскі маўчаў як прыбіты, вушам ня верачы. Я прыгледзеўся да панны, бледнасьць зь якое паволі праходзіла, вярталіся яе жывыя калёры, вочы пачыналі іскрыцца. Бацька паглядзеў, як бы на ёй адказ вывьяраў. Вачыма, нічога ня кажучы, павінны былі паразумецца; і войскі пачаў:

— Вялікі гонар майму дому, вялікая гэта учта на самай справе, пасля вялікай сараматы, але я ня судзьдзя ў гэтай справе.

Паказаў рукою на дачку.

— Гавары ты.

У Фэліцыі вочы запалымнелі.

— Каб я аддала руку таму, хто ў мяне гонар забраў, — сказала яна, ніколі! У сэрцы замест павягі і каханья я нашу пагарду і нянавісьць, якая ўрасла ў яго і якое вырваць зь сябе ніколі ня здолею. Ня жонкаю была б, а хатнім ворагам і помснікам за гонар мой. Не, ніколі! Запозна, вяльможны княжа!

— Бог мне сьведка, пане каханку, — заблагаў князь, — гавару шчыра, прыбыў сюды як скрушлівы пакутнік. Вобраз васпанні, не даючы мне спакою, перасьледаваў мяне ўвесь час, у сумленьні маім я насіў... кахаю панну Фэліцыю.

Вайшчанка вокам помсным і гнеўным кінула на князя, перасмыкнула плячыма і хацела нічога ня кажучы выйсьці. Войскі, які, відаць, таксама не хацеў заставацца, працягнуў да яе руку, бо ўжо без падпору і дапамогі хадзіць ня мог. І яна падышла да яго, каб ён абапёрся на яе плячо.

Бачачы, што абое хочуць выйсьці з пакоя, князь сумеўся і пачаў прасіць:

— Пане войскі! мілажалею Божым, ранамаі Гасподнімі заклінаю вас, панна Фэліцыя, майце ж васпанства літасьць да мяне, каб яе Бог меў да вас. Ня хочаце мяне, адліхваеце, і я прымаю гэты афронт як заслужаны, хоць яго ніколі ніхто з маіх атэнтатаў не зазнаў, калі дамагаліся княскай крыві; але скажыце мне, прынамсі, што прабачаеце мне. Прабачэньня просіць Радзівіл!

Войскі і вусны разамкнуць не пасьпеў, як Вайжбунуўна акінулася:

— Вяльможны княжа, не да нас, а да Пана Бога па выбачэньне ісьці трэба. За спаняверку жыцьця людзкога і гонару належыць пакута. Пацярпі, вашэці княжа, як і мы цярпелі і церпім. Бачыш жалобу, якою ты акрыў мяне на ўсё жыцьцё; насі яе таксама, хай цябе сумленьне дагрызае, як мяне сорам гняце; хай табе Бог даруе, а я не магу... — І павярнуўшыся зусім, дадала: — Хіба што калі б цябе пры сконе бачыла! — дадала, можа, нават бяз намыслу.

Кінуўшы гэтыя словы яму ў вочы, выйшла, ведучы немачнага бацьку. Мы засталіся адны ў пустым пакоі.

Князь хвіліну стаяў як скамянелы, паглядаючы то на агонь, то на пустое крэсла. Але апамятаўся, пацёр рукою лоб; каўпак ляжаў на зямлі, упаў, я падняў яго і падаў. Князь машынальна скамячыў яго ў руцэ, агледзеўся, перавёў дух, і мы выйшлі на падворак.

Было цёмна і ціха. Князь, які на тым часе быў сама ў сіле веку і ня хістаўся ніколі, ледзь на нагах трымаўся; мы навобмацак выбраліся зь сенцаў, ён не сказаў мне ні слова, павольна мы скіраваліся да брамы, я за ім. І ўжо падыходзілі да яе, калі павярнуў да мяне галаву і сказаў суха і парывіста:

— Ані слова пра гэта, разумеш, пане каханку, маўчаць.

За форткай мужык стаяў з коньмі ў руцэ, князь сунуў руку ў кішэню, дастаў жменю, ня глядзячы колькі там было, і кінуў яму; мы селі на коні і павольна рушылі. Я крадком азірнуўся на дворык і асьветленыя вокны, ні у хаце, ні каля ганка нікога ня відаць.

Усю дарогу князь нічога мне больш не сказаў, з апушчанай на грудзі галавой ехаў, папусьціўшы каню цуглі; зноў жа коні нас, а ня мы іх вялі назад.

Калі мы выбраліся на гасьцінец, князь адышоў крыху духам і, затрымаўшы каня, даў мне параўнацца зь ім.

— Цяпер, пане каханку, я ўжо нічога ня вінен: у сумленні чуюся свабодным і праклёны іхнія даставаць мяне ня могуць. На якую ж халеру ім яшчэ ад мяне нешта здалося? Што скажаш?

— Што ж магу сказаць? — сказаў я, — калі князь адчувае сябе спакойнейшым, дык і дзякуй Богу.

— Я зусім спакойны, пане каханку. Шмат мне гэта каштавала, але я сябе перасіліў. Калі б дзеўка падабалася мне, — ажаніўся б; Радзівілаўская мітра даволі вялікая, каб накрыць усё, нават іх лайдацкае шляхецтва! пане каханку! Дужа мне абыходзіць — Вайжбуны! чорт бы іх пабраў!

Так ён супакойваў і загаворваў мяне некалькі разоў, хоць відаць было, што ўсё яшчэ маркоціўся і ня рады быў таму, што здарылася. Цёмнай ноччу мы даехалі да лагера. Конюх ужо нас чакаў, мы сьселі з коней, перадалі яму іх і пайшлі ў намёт; на разьвітаніне князь яшчэ раз падышоў да мяне, паклаў мне на плячо руку і ціха сказаў:

— Ані слова пра тое, пане каханку, нікому, прашу. Раніцай загадаю, каб табе ад сьв. Войцаха перадалі напажыцьцёва Віскіткі.

Я пакланіўся яму да каленяў, але ён, ужо ня глядзячы на мяне, увайшоў у намёт.

Знаёмыя цэлы вечар шукалі мяне ў лагеры, па лесе гукалі, думалі, што я дзесьці на паляванні заблудзіўся і застаўся ў пушчы. Калі я аказаўся, сыпанулі да мяне з роспытамі, дзе я быў? Але я, дзеля князя і Віскіткаў, адбрахаўся, што, папёршы напралом і на скрут галавы, заблудзіўся ў лесе. На другі дзень мы вярнуліся ў Нясьвіж. Бог ведае, што сталася з князем: напала на яго неўзабаве вялікая ахвота да вялікіх забаваў, да гулянку, ён строіў зь сябе такога вясялага, якім яго мы даўно ўжо ня бачылі. У замку дзень у дзень правіў балі, гасьціны, канцэрты. Можна, яму здавалася, што заглушыць у сабе памяць пра тую нешчаслівую прыгоду, хоць усё гэта разам толькі яшчэ больш ажыўляла яе.

У краіне пачаліся падзеі, якія маглі б прымусіць забыцца на ўсё на сьвеце, калі б у князя ня было пачцівага сумленія, якое яму ўвесь час напамінала пра ягоную віну.

Няраз пасьяя віна і ў найвялікшым запале ягоным чулі мы, як вымаўляў ён імя Фэлісі. Яно было заўсёды зь ім у нашых бадзянках па сьвеце і вярнулася з намі дадому. Міналі гады, князь колькі разоў, як толькі ў памяці ўсплывала Рабка, сьціскаўся і стагнаў, згадаўшы сабе Вайжбунаў. Часам, выпадкова сказанае слоўка, падобнае імя, твар, самая пустая акалічнасьць, нават паляваньне, нагадвалі яму пра вайшчанку... вочы адразу апусьціць, увесь неяк згорнецца, — і відаць было, што ўсё яшчэ сам з сабою не паладзіў.

Трапіўся неяк на вочы нейкі хлопец, толькі-толькі таго, што меў прозьвішча Вайжбун, але ж аніякага пакраўенства з тымі ня меў: князь узяў яго ў двор, вызначыў у войска, назначыў яму ўтрыманьне і не забываў яго як роднае дзіця.

У Рабцы ж Вайжбунаў ужо ані сьледу. Войскі празь некалькі гадоў пасьяя тых нашых начных адведзінаў памёр: панна Фэліцыя, казалі, адразу ж камусьці прадала фальварак і выбралася, не пакінуўшы па сабе ніякага знаку. Пагаворвалі нешта глуха, нібыта паехала ў Вільню ў кляштар.

Калі ж мы пасьяя нашай доўгай адсутнасьці вярнуліся ў Нясьвіж, якога ўжо і ўбачыць не спадзяваліся, на другі ж дзень паслаў мяне князь у Рабку распытацца

пра Вайжбунаў, бо пра сьмерць старога казалі ні тое ні сёе. Я паехаў да шляхціца, які купіў вёску, каб крыху даведацца праўды. Ён толькі паўтарыў мне, што я і безь яго ад людзей чуў, быццам панна Фэліцыя адразу пасья бацькавай сьмерці пайшла ў кляштар.

З тым я і вярнуўся, але князя гэта не супакоіла; сказаў мне, што дасьць сто чырвонцаў таму, хто дакладна даведаецца, што сталася з Вайжбунамі, але гэта ўжо былі старыя падзеі і, паабяцаў князь хоць усе дзвьесце, ніхто на іх не спакусіўся б.

Я паехаў у Вільню па нейкай княскай справе, а час быў гарачы, і собіла мяне ліхое, змучанага, здарожанага, галоднага, дапасьці да халадніка, як няма ладу да чаго. Ледзьве ад міскі падняўся, як адчуў, — нешта мне далягае, нешта нядобра пачуваецца. Я ўзяўся за сваё звычайнае лякарства — гарэлку зь перцам, але і гэта ўжо не дапамагло. І таго ж дня мяне кінула ў такую шалёную гарачку, што на раніцу ў ліхаманцы людзей не пазнаваў. Калі параксізм крыху ўлёгся, ня было іншай рады, як загадаць везьці мяне ў шпіталь Міласэрных Паненак.

Далі мне там як княскаму слуге асобны ўтульны пакоік, і толькі я ў ім лёг, увайшла панна старэйшая з другой сястрою аглядзець мяне, што ў мяне ёсьць і што мне яшчэ трэба. Яны адразу пазналі, што мяне фібра трасе. А хвароба аж на хвілінку адступілася, калі я глянуў на панну, якая прыйшла са старэйшай. Вачэй адвесьці ня мог, так мне нешта нагадвала ў яе твары.

Але дзе і калі я бачыў яе, таго я аніяк ня мог узнавіць у памяці.

Яна таксама паглядзела на мяне, як бы і ёй пра нешта гаварыў мой твар, але тут жа і зьвярнулася да панны старэйшай, якая, зрэшты, і вырашала, што мне даць, што рабіць са мною.

Празь некалькі гадзін шпіталеваньня настаў другі пькельны параксізм той трасцы, а найперш такі азноб, што ў мяне зубы званілі малінавым званам, пасья страшэнна забалела галава і гарачка аж да немарасьці.

Што ў гэты час рабілася са мною, я ня ведаў, але назаўтра, калі аслабелы прачнуўся, расплюшчыў вочы і зноў убачыў тую сястру — яна сядзела каля майго ложка.

Я прыгледзеўся да яе, перш чым яна заўважыла, што я прачнуўся, і мяне як бы раптам альсьніла, — я пазнаў у ёй Вайжбунуўну — божухны! як жа перамянілася!

Яна ж гэта і была. Узрост пакінуў на твары сьлед, але нешта з даўняй прыгажосьці ўсё ж засталася. Я і быў упэўнены і сумняваўся адразу; то часам бы нават прысягнуў, а то вагаўся. Рашыў праверыць яе. На другі дзень, калі мне ўсё яшчэ мроілася тая Вайжбунуўна, я азваўся да сястры, папытаўся, як яе завуць.

— У законе Марыя, — адказала і ўважліва паглядзела на мяне. — Дзесьці я бачыла васпана, але не памятаю, дзе?

— І мне так здаецца, — адказаў я, — але калі б сястра была тою, пра якую я думаю, я лёгка сказаў бы, і дзе, і як, і калі мы бачыліся. Мне здаецца, нібыта перад мною панна Фэліцыя Вайжбунуўна, дачка пана войскага з Чырвонай Рабкі.

Яна пачырванела, уздрыгнула, пачуўшы тое імя, крыху павагалася, але тут жа сьмела сказала:

— Гэта так, я была ёю, але цяпер я служу Богу і ўбогім... у законе Марыя.

Апусьціла вочы, мы памаўчалі.

— Няма чаго ўжо тут успамінаць мінулае, — сказаў я, — але я бачыў панну ў дзвюх гадзінах яе жыцьця, якіх да скону не забудуся.

Яна задрыжала, з вачэй пакаціліся сьлёзы, схалілася за хустачку, але не сказала ні слова.

— Я быў у той няшчасны вечар у Рабцы, за які князь наш дагэтуль пакутуе і забыць яго ня можа. Праўда, што ня хочучы глядзець на ўсё тое, што там рабілася, сышоў з пляцу. Быў я і таго вечара, калі ён сам са мною прыйшоў прасіць прабачэньня і рукі васпанны, ані таго ані другога не атрымаў.

Здавалася, сястры Марыі не хапіла слоў, толькі паціху цяклі сьлёзы, на складзеныя на каленях белыя рукі. Я, крыху з гарачкі, а крыху ад сэрца, гаварыў

далей:

— Калі ўжо Пан Бог так усё зладзіў, што я тут спаткаў сястру, бо бачу ў тым ня што іншае, як выразную волю Божую, дык хай мне будзе дазволена скрыстацца выпадкам і сказаць, што князь да гэтага дня непакоіцца за лёс панны сястры. Пан Бог мне сьведка, што калі мы пасяля многіх бадзянняў вярнуліся дамоў, ён адразу паслаў мяне ў Рабку, каб я даведаўся пра вас, а калі там мне ніхто нічога сказаць ня мог, назначыў узнагароду за тое, хто прынясе яму пэўную вестку.

Сястра Марыя доўга маўчала, апусьціўшы павекі.

— Усё гэта прайшло, — сказала, — забыта, пахавана. Я сама столькі адпакутавала, што даўно навучылася прыносіць палёгку пакутнікам. Вы бачыце мяне шчаслівую. Бог ведаў, што рабіў, ведучы мяне да сябе цярыстай дарогай.

І вось гэтак, усё цішэй і цішэй гаворачы са мною, закончыўшы амаль нячутным шэптам і падаўшы мне лекі, яна адразу выйшла.

Праз хвіліну пры мне ўжо была іншая сястра, відаць, наўмысна, выйшла, баялася, каб я зноў ня прыгадаў ёй даўніх успамінаў. Сястра Валерыя была вельмі вясёлая старая жанчына, аж залішне гаваркая. Я пачаў распытваць яе пра сястру Марыю, — ці даўно яна ў законе і ці з навіцьяту пачала яна ў Вільні, паведаміўшы толькі тое, што яна паходзіла з нашых мясьцінаў. Сястра пачала разводзіць зь вялікімі пра яе пахваламі, якая гэта была прыкладная асоба, пабожная і поўная цнотаў, што ў законе яе паважаюць і шануюць ці ня больш за каго іншага, і што яе больш як два разы ўжо спрабавалі выбраць старэйшай паннай, але яна не схацела. Дадала, што калі які кляштар патрабуе парадку і клопату, туды яе і пасылалі, і рэдка калі яна там доўга заставалася, — усюды была прыстойная і паважаная.

Разбалбаталася старэнькая, складаючы рукі, мала ня чынячы ёй сьвята. Я пераканаўся зь яе слоў, што ў кляштары нічога ня ведалі.

Паскудная ліхаманка два тыдні трымала мяне ў шпіталі, але ўжо сястры Марыі я больш ня ўбачыў, даглядалі мяне іншыя, але на адыход я такі ўпёрся — падзякаваць і разьвітацца.

Яна выйшла да мяне ў калідор.

— Калі там хто ў сутнасьці на сьвеце займаецца мною, — сказала, — як васпан сьцьвярджае, Хрыстом Богам прашу вас і заклінаю, не гаварыце ўвогуле пра мяне. Хай людзі забудуць, як бы я ўжо ў магіле была.

— Гэтага я зрабіць не магу, — адказаў я, — калі ж вестка гэтая, пераказаная князю, нікому ня можа пашкодзіць, сястры ніякай прыкрасьці не прынясе, а кляштару толькі карысьць.

І з гэтым мы разьвіталіся.

Калі я, як з крыжа зьняты, вярнуўся ў Нясьвіж, застаў нашага пана ў добрым гуморы; ён пачаў жартаваць зь мяне, што я, як баба, паддаўся трасцы і пайшоў на лацінскую кухню. У Нясьвіжы ня так лекавалі, толькі крупнікам з гарэлкі зь імбірам і турэцкім перцам; бывала, што часам з хваробай уганялі ў магілу і хворага, але хто моцны, той вытрымліваў і ўставаў здаровы.

Увечары, бачачы яго ў такім добрым настроі, калі мы засталіся адны і ён пачаў распытвацца ў мяне пра Вільню, ці пакланіўся я нябожчыкам Радзівілам, пахаваным у бернардынаў, я азваўся:

— Усё гэта добра, вяльможны княжа, але я за вяльможным панам запазыку маю!

— Ты, у мяне, пане каханку! гэта ўжо нешта адмысловае! — усклікнуў ён, — ужо ці ня сьлед табе яшчэ і прыплаціць за тое, што ты ўзяў у мяне Віскіткі?

— Не, вяльможны княжа, але Радзівілава слова для мяне закон, а я даведаўся, дзе Вайжбунуўна, і маю сто дукатаў.

Князь аж падскочыў і, падступіўшыся да мяне, паклаў мне рукі на плечы.

— Што ж ты, пане каханку, даведаўся?

І тут я яму ўсё і высьпеваў. Ён слухаў моўчкі, прасіў паўтарыць яе словы, апісаць, як выглядала, і пасмутнеў.

— У імя Вайжбунуўны, — сказаў, — трэба вызначыць кляштару пасілак, пакуль

жыцьме. Васан мне гэта ўладзіш, каб яна пра тое ня ведала, толькі панна старэйшая. Сто дукатаў ты сабе выслужыў, і гэта табе, пане каханку, заўтра ж і сплаціцца, калі ў касе грошы будуць, бо ты сам ведаеш, што ў мяне цяпер гроша са свечкай шукаць трэба.

Такую гісторыю раскажаў мне Вісьнёўскі, дадаўшы яшчэ пра Дулембу, што, доўга дарма канкурыруючы за панну, узяў нарэшце абшыд з войска і закапаўся ў вёсцы каля старога бацькі. Пасьля ўжо ўвогуле не ажаніўся. Сядзеў у вёсцы верны той першай мілосьці, якой ніколі так і не пазбыўся. Князю даносілі пра яго і той нават рады быў бы якім-небудзь чынам здабыць яго ласку, але спосабу на тое не знайшлі.

* * *

Мы заседзеліся зь Вісьнёўскім да позьняга за кілішкамі, бо я яшчэ адну бутэльчыну ў склепе выпрасіў. Раніцай князь пасья доўгага сну меўся пачуць сябе крыху падмацаваным, а прачнуўся яшчэ слабейшы. Фінке вызначыў, што пульс быў вельмі слабы, ледзьве яго дамацаўся. На абед крыху зьеў булёну, кавалачак мяса ў рот узяў і выплюнуў. Прынеслі яму печанай аленіны, дык яе крыху скаштаваў і поліўкай крыху пасілкаваўся, поліўка дужа яму ўсмакавала.

Пасьля абедна князь зноў задрамаў, а пад вечар як звычайна прыйшла гарачка і зь ёю ахвота пагаварыць, як і раней.

Мяне ж такая цікаўнасьць разьбірала, што хоць пакута была сядзец і вартаваць, я сам напрасіўся на дзяжурства, замест Абрамовіча.

Гэтым разам мы заўчасна разьдзелі яго да кашулі, толькі футру накінулі яму на плечы, і як што адзежына была дужа шырокая, мы маглі яго ахінуць усяго цалкам. На нагах былі футравыя боты, бо іншых ужо было не нацягнуць. Шыю абвязалі шаўковай хусткай, а ад білаў абклалі падушкамі.

І як толькі сеў перад печчу, спытаўся:

— Глінка? а гэта зноў ты?

— Я, вяльможны княжа.

— Якім жа правам? што на тое кажа маршалак, пане каханку? ці ж там мала іх, каб адзін увесь час хадзіў на дзяжурства?

— Але я сам папрасіўся.

Князь доўга ківаў галавою.

— Чаго ж гэта ты? ласьцішся да мяне? га? Але ж я ўжо голы! Параздаваў усё, дзе што было. Учора у кухарчука талера пазычыў ў сакрэце ад касіра, і то ледзьве мне яго пакрэдытаваў, мусіў даць яму расьпіску і аблігацыю пад пячаткай! Такія часы! пане каханку.

— Я, вяльможны княжа, хачу служыць князю зь любові, а ад ніякай не ад хцівасьці.

— Маўчаў бы і ня брэндзіў абы чаго, хто можа любіць такую старую гнілізну?

Але тут жа падумаўшы, што гэта магло пакрыўдзіць мяне, з усьмешкай паправіўся:

— Хай Бог табе заплаціць за добрае сэрца... але чым я табе аддзячу? бо заўсёды дабром за дабро, у даўгу не хачу заставацца, пане каханку. Ведаеш што, бадай, як старая баба, казкі табе правіць буду, хоць мне ў горле перасохла. Як навучышся іх ад мяне, на старасьць будзеш хадзіць зь імі па дварах, пане каханку. Але ты, можа, ведаеш казкі мае? га?

— Няшмат іх чуў, вяльможны княжа.

— Казкі, казкі, пане каханку, — пачаў, буркочучы, — Усё гэта казкамі лічыцца. Калі б я раскажаў табе, што нас з Празорам, Рэйтанам і Сыруцем напаткала, і тое прыняў бы за казку.

— Князя гэта мучыць.

— Што табе да таго? ты ж ня доктар, пане каханку.

- І, як бы сьпяшаючыся, хуценька пачаў:
- Мы выбраліся ў Панфлагонію адкрываць новыя землі, пане каханку. Ведаеш, дзе Панфлагонія?
- Не, вяльможны княжа.
- Панфлагонія гэта там, за Месапатаміяй, цяпер ведаеш? пане каханку.
- Ведаю.
- Там мы якраз натрапілі на такі край, дзе людзі раптам карлікамі парабіліся, зьмізарнелі. Пацеха была, бо ўнукі ў дзядоўскіх ботах вельмі раскошна маглі жыць, з усёй гаспадаркай. Ня сьпіш, Глінка?
- Не, вяльможны княжа.
- Калі прыйшлося зьняць зь цьвіка, дык адной старой шабляй, іх пятнаццаць станавілася і рады даць не маглі. Але гэта ня казка, пане каханку, я раскажу табе лепшую, яна табе прыдасца.
- Тут князь крыху задумаўся.
- Жыў сабе аднаго разу хлопец, сірата; а было ўсё перад патопам. У той час на сьвеце ўсё рабілася інакш, пане каханку: сёніня людзі людзей ядуць, а тымі часамі з жывёламі былі стасункі самыя найлепшыя, такія, як сёніня ў нас у Польшчы з Прусамі. Хлопец быў адзін як палец, маці ягоная заўчасу памерла, а хатка стаяла ў пустэльні, у лясістым краі, пане каханку, дзе ўжо ні людзей ня было, ані на лякарства. Багабаязныя жывёлы, даведаўшыся пра няшчасьце сіраты, адразу ж прыйшлі да яго з паслугамі і апекай.
- Краты выкапалі нябожчыцы магілу, бабры зрабілі труну, мядзьведзі паднялі яе на плечы, і, колькі было птаства, — з жалобнымі сьпевамі праводзілі да магілы. Калі адбылася гэтая цырымонія і хлопец сеў, пане каханку, каля сьвежай магілы і заплакаў, ліс яму хвостом сьлёзы ўціраў. Але ты сьпіш, Глінка?
- Барані Божа, вяльможны княжа, я слухаю.
- Дык слухай, бо толькі цяпер і пачынаецца, пане каханку, гэта яшчэ нічога, пабачыш далей. Дзе хлопец сядзеў і плакаў, абсели яго апекуны і зладзілі раду — што хлопцу і з хлопцам рабіць далей.
- Спачатку яму прапанавалі, каб, ня шукаючы людзей, застаўся зь імі, зьвярамі, што будуць дапамагаць яму ў гаспадарцы; але калі хлопцу мусова захацелася да людзей, яны згадзіліся і на тое, каб правесці яго.
- Як сабе, пане каханку, пасьцелеш, так і высьпішся, — сказаў яму воўк. Зрабілі нам такую рэпутацыю, што ўжо горшай і быць ня можа, а ці людзі лепшыя за нас, зьведаеш на сваёй скуры. Ідзі з Богам, пане каханку. Сарока перад табою ляцецьме і дарогу табе да людзей пакажа; сам сабе рады шукай.
- А як што хлопец, пане каханку, быў галодны, мядзьведзь паказаў яму борць і сам выдраў мёду, вавёрка арэхаў дастала, кажан засьведчыўся, што ведае недалёка закапаны скарб, зь якога сірата мог сабе ўзяць жменю, каб было з чым вандраваць. Вось так тады гэта сталася, але ты сьпіш, Глінка?
- Не, ня сыплю, вяльможны княжа.
- Калі разьвіталіся, сарока ляцела перад хлопцам і прывяла прасьцютка да самай Варшавы.
- Перад патопам, вяльможны княжа?
- Перад патопам Варшава была такая самая як і сёніня, — адказаў князь, — а ты мяне, Глінка, такімі пытаніямі не перабівай... Ну вось, пане каханку, так да заставы і прыйшлі. Тут сарока прысела на калочку і закрычала: ад'ю, каханку!
- Хлопец і Богам не падзякаваўшы ёй, рады, што добраўся да людзей, да горада, які курэў тысячамі комінаў, шпаркім крокам укруціўся ў натоўп. А там якраз ішлі манаскія фурштаты, і, вось, убачыўшы, пане каханку, бледнае стварэнне з пашараванымі локцямі, бяз ботаў, у латанай кашулі, манахі запрасілі яго з сабою ў кардыгардыю.
- Хлопец думаў, што на абед, пане каханку, а тут апынуўся перад панам пісарам, які зь пяром за вухам пачаў інквізіцыю. Але перш чым гэта наступіла, хлопца

абшукалі і знайшлі пры ім дзеве жмені кажановых дыямантаў. *Corpus delicti*, пане каханку. Босы чалавек, натуральна, павінен быў украсьці. Хлопец, перакананы ў сваёй невінаватасці, пачаў сьмяяцца, пане каханку, і расказаў усю сваю гісторыю са зьвярамі. А пісару таго толькі і трэба было; дыяманты ён схаваў у кішэню, а хлопца адаслаў да братоў-мніхаў.

Апынуўшыся пад замком, небарачыска давай наракаць, пане каханку, што не застаўся зь мядзвездзімі. Браты-мніхі, чуючы, што хлопец трызьніць, давай ліць яму на галаву халодную ваду і па мардасах хлястаць, каб да розуму прывесці. І разбудзілі ў ім шал. А пасья ж трэба было лечыць яго, дык і лекавалі яго так пасьяхова, што ад таго толькі скура, косьці засталіся ды недзе пад пупам — душа. Пасья гэтага яго каленам папрасілі на вуліцу. Хлопец, не азіраючыся, вярнуўся ў лес, а там ваўкі яго і задралі, — кара за тое, што не паверыў ім, пане каханку.

Ну што, Глінка, фэйная казка?

— Цудоўная, вяльможны княжа, але князю, можа б, і спаць пара?

— Маўчаў бы, ат! Нават не падзякаваў мне за яе, а раскажы я ксяндзу біскупу Вармінскаму, што ён зь яе зрабіў бы! Цяпер, Глінка, твая чарга. Наброіў я ў жыцці розных казак, раз мушу і паслухаць. Паспрабуй, раскажы.

— Аніводнай, вяльможны княжа, ня ўмею.

— А што ж ты ўмееш? праўду? ну дык гавары праўду.

Прыпёр мяне, аж я і ня ведаў, што рабіць. Мусіць, яму зноў хацелася адкруціцца ад пасьцелі і неяк прабавіць ноч.

— Ці ж бы я асьмеліўся, княжа ваявода, альбо байкі плесьці, альбо праўду казаць? — адказаў я, крыху ўсьміхнуўшыся. — Не мая гэта справа. З байкі сьмех, а з праўды гнеў.

— Які ж ты стаў разумны! Глінка, — азваўся князь, — вой, ня вырасьцеш, бо гэта ў цябе не па ўзросьце.

Ён засьмяяўся і ўздыхнуў адначасова.

Тае ночы мы ня былі ўпэўненыя, ці прыдасца гэта на што-небудзь, мы склалі невялікую змову супроць князя. Як што ўжо аднаго разу пеўні і іх сьпяваньне схіліла князя да сну, бо ён баяўся заснуць ноччу, а пасья пеўняў, над раньнем, засынаў хутчэй; Мінчак, хлопец з кухні, які ўмеў выдатна пераймаць галасы птушак, што не патрэбен быў яму і вабик, быў прызначаны сьпяваць пеўнем.

Загадалі яму па знаку пакручвацца каля фальварка.

І ён загаласіў, як стары пеўніска; князь наставіў вуха.

— Го! го!, — усклікнуў, — як час ляціць! ужо першыя пеўні! што іх там пабаламуціла? ня можа быць такога.

Мінчак тоненька засьпяваў другі раз і трэці, адзін раз крыху інакш, як бы малады невук спрабаваў голасу, пасья зноў першым голасам, а наперамену рознымі іншымі. Я таксама прыслухоўваўся са здзіўленьнем, бо калі б я ня ведаў, што гэта чалавек, можна было пабажыцца, што сьпявалі пеўні. Толькі ж сьпявалі неяк надта мудра; князь, падняўшы галаву, зь вялікай цікавасьцю прыслухоўваўся да гэтага разнагалосага пяненья.

— Нейкія вучоныя куры пайшлі, — сказаў нарэшце, — выдаюць канцэрт. Ужо ці не адкрыла ім тут пані Стшалкоўская акадэмію? Глінка!

— Што князь загадае?

— Ідзі, прашу цябе, і пашлі ў фальварак, хай даведаюцца, адкуль там адразу аж столькі пеўняў завялося? Сеймік нейкі сабралі, пане каханку, хто ведае, што яны там радзяць. Можа, на згубу Рэчы Паспалітай. Кат іх там разумее.

— У фальварку ўжо ўсё пазамыкана, вяльможны княжа.

— Страху баішся ці што? — спытаў ваявода. — Вазьмі з сабою Абрамовіча, пабярыце стрэльбы; і перабіце тых трутняў, бо толькі верашчаць сярод ночы, а самыя ж нават на пячысту ня прыдатныя, а мне думаць заважаюць.

— Але, вяльможны княжа, — адказаў я, — Абрамовіч шалёная палка, ану ж, барані Божа, дзе-небудзь у стрэху пальне і пыжа з агнём пусьціць? можам нарабіць

пажару, і людзей папалохаем.

Князь уздыхнуў.

— Ну добра, добра, што ўжо цяпер, — сказаў, — ні паслушэнства табе, ні набажэнства; што Радзівіл скажа, тое Глінка замажа.

Я змоўчаў, а пеўні ўсё гарлалі, князь ківаў галавой і маўчаў.

— Вучоныя куры, — сказаў пасья, — вунь жа як сьпяваюць, трэба спаць, няма рады.

І ўклаўся, як бы каб падрамаць. Але сон не задоўжыўся; толькі захроп князь, як тут жа і прагнуўся, схамянуўся.

— Глінка?

— Я тут, вяльможны княжа.

— Ідзі мне зараз, скажы маршалку, канюшніку, каб раніцай усё канечне было гатовае ў дарогу. У гэтых Славацічах выжыць немагчыма, трэба хутчэй уцякаць у Белую. Мой час надыходзіць, гадзіны палічаны ўжо, а ў гэтых зачуханых Славацічах паміраць ніякага сэнсу няма, нават пахаваць тут па-людзку не пахаваюць. У Белай усё падрыхтавана, сьвечак у рэфарматаў хопіць, ну і базыльяне таксама ж нешта падкінуць.

— Ай! Вяльможны княжа, ці ж бо варта думаць пра такое? — сказаў я.

— Ня рэзаніруй, ідзі, ідзі, пане каханку, я табе кажу. Заўтра каб да раніцы і рушылі. Мне ўжо гэтыя пеўні Стшалкоўскай косткай у горле сталі. У дарогу, пане каханку, чуеш?

— Вяльможны княжа, — сказаў я, — раніцай усё і перадам, а цяпер усе сьпяць.

— Нібыта ўжо дзеля мяне і разбудзіць іх нельга, калі я ня сыплю! — адказаў князь. — Калі б ты так адказваў князю ваяводу, дастаў бы ад яго, а цяпер на пахілае дрэва і козы скачуць.

Голас яго паступова мяняўся, аж раптам князь, выдабыўшы яго з грудзей, штосілы крыкнуў:

— На коней! у дарогу! служба! пане каханку; хто жывы, ратуйце Радзівіла ад пеўневай змовы! Эгэй!

Ад гэтага голасу ўсё, што жыло ў суседніх пакоях, прагнулася і паўскоквала з ложкаў, пабегла, хто як стаяў, босыя, у кажухах, у коўдрах, у сьвітках.

— Што тут такое? Што з князем? Што князь загадвае? — крычалі ўсе.

— Зьбіраць абоз! Закладаць коні, з раніцы ў дарогу. У Белую. *Sic volo, jubeo*, ня слухаю нікога, пане каханку, а не, дык вам кашы нагатую.

— Але, вяльможны княжа! — азваўся Фінке.

— Ніякіх але, пане каханку, — амаль гнеўна перабіў таго стары, — у Белую і квіта. Дысцыпліна і паслушэнства.

Князь гаварыў запальчыва, усе замоўклі, не працівіліся. Доктар, зрэштты, быў тае думкі, што лепей ужо паслухацца, каб не разьятрыўся зусім, бо гэта магло пашкодзіць яму больш за само падарожжа.

Пасья выбуху, які Мараўскі суняў абяцаньнем, што выканае ўсе загады, князь буркнуў яшчэ нешта невыразнае, задрамаў, і ўсе на пальчыках ціха павыходзілі.

Раніцай пачаўся вялікі рух у фальварку, на стайнях, на дзядзінцы, бо ўжо неадкладна трэба было вырушаць да Белай.

Падарожжа са Славацічаў ня было доўгае, але ўтрапёнае, з прычыны тутэйшых дарог. Край гэты пляскаты, нізіна, пяскі, балоты і лясы, як ня грэбля, дык песчына, а ў лесе па сасновым карэньні, па долях і купах таксама не нагарцуешся.

Князя найбольш мучыла, што, выехаўшы са Славацічаў, мы мусілі добры кавалак дарогі церабіцца праз чужыя маетнасьці, землі Сапяжынскіх маэнткаў, жонкі князя ваяводы Мсьціслаўскага, дзе ўжо цяжка было распараджацца як дома, а ў корчмах таксама панавала бязладзьдзе і нэндза. Стрэхі паабдзіраныя, хлявы поўныя гною, ні заехаць, ні адпачыць, ні коням падаслаць.

Усю гэтую дарогу князь толькі і дапытваўся:

— А што? А ўжо ці мы на сваіх сьметніках, пане каханку? А ці далёка яшчэ?

Калі яму нарэшце Мараўскі сказаў, што ўжо замак паказаўся, а было тое пад вечар другога дня, князь выглянуў у акно карэты, нібыта мог нешта разгледзець, накрэсьліў у паветры рукою крыж і ўздыхнуў.

— Далей ужо мяне нікуды не завезяце, пане каханку, — забурчаў, — са сьвятым Ёсафатам у кампаніі спачывацьцем.

Нам таксама ад сэрца адлегла, калі мы здалёк па-над дрэвамі ўбачылі замкавую вежу і званіцу рэфарматаў.

Пасланья наперад людзі паведамлілі ў мястэчку, і неўзабаве ад Вулькі паказаліся падводы, у касьцёлах ударылі ва ўсе званы, а ў канцы грэблі мы ўбачылі сьвятарства, мяшчан і жыдоў з рабінам і балдахінам. Калі мы казалі пра гэта князю, той паківаў галавой.

— Навошта мне ўсё гэта!

І адразу паслаў наказаць, каб званіць перасталі.

— Чаго ж гэта яны мяне як біскупа вітаюць? Гэта ўжо экспартацыя пахне, пане каханку. Навошта? навошта?

Калі коні застукаталі ў брукаванай браме, ваявода падняўся, адчуўшы, што ён ужо ў горадзе, і мы ўехалі на дзядзінец.

— Дзякуй Богу!

Тут ужо чакала цалусенькая служба. Усе харомы сьвяціліся, людзей было багата, усе пазьязджаліся вітаць князя, асобы афіцыйныя, суседзі, шляхта, але Мараўскі папрасіў перапрасіцца перад усімі, бо князь нездаровы і, рады ня рады, а мусіць у ложка.

Унізе ўжо стаяла крэсла, і гайдукі, пасадзіўшы на яго хворага, патарабанілі ўгору ў харомы, якія ён звычайна займаў.

Падстаросты, бургграфы, чыноўнікі, афіцыйныя дарма чакалі, каб каго-небудзь запрасіў да сябе, каб пра што-небудзь распытаўся. Князь загадаў маршалку пачаставаць іх усіх па-панску, а ўсе размовы і інтэрасы адкласьці на потым.

Хто ў тыя часы ня ведаў Бельскага замка, перш чым ён памалу запусцеўся, той па ўжо пазьнейшым яго стане ніякага сабе ўяўленьня скласьці ня можа. Ня быў ён такі разьлеглы, як Нясьвіжскі, хоць месца ў ім хапала і на ня меншы двор, але ў цэлым быў астальяваны па-панску, мала ці не па-каралеўску, хоць і на старасьвецкі лад. Велізарныя залы, кабінеты, люстраныя пакоі, прыбраныя на розныя густы карцінамі, скульптурамі, каштоўнасьцямі аздаблялі яго шыкарна. Шмат пакояў было замкнута. З вокнаў вялікай залы, дзе ня так даўно адбывалася вясельле князеўны з князем Масальскім, выгляд быў на ставок на Кжне, які яшчэ ў той час не зарос чаротам, сітнікам і татарнікам. Князевыя пакоі былі ўтульныя, і ў іх было ўсё патрэбнае. Чаго там магло нехапаць, тое даўно ўжо зь Нясьвіжа перавезлі фургонамі.

Ледзь толькі мы спыніліся і паволі ў замку ўсё пачало суцішвацца, як зазванілі ў касьцёле Анёла Божага. Князь уздрыгнуў, але, зьняўшы з галавы ядвабную шапачку, пабожна склаў рукі і пачаў маліцца.

Тут на мяне зноў прыпала начное дзяжурства, і я з таго быў рады, бо любіў свайго старога пана, я адчуваў, што ён дагарае, і мне вельмі хацелася перахапіць апошнія словы зь ягоных вуснаў.

Пасьля падарожжа са Славацічаў князь моцна падупаў і з твару і з сілы. Шчокі яго набрынялі, а скура на іх і на шыі сыягнулася, паморшчылася, аж страх, пакрылася нейкай жаўтлявасьцю. Князю прынеслі кулеш і печаную курапатку; ледзь скаштаваўшы, князь усё гэта адапхнуў.

Яго нельга было ні адгаварыць, ні заняць чым-небудзь, ён змрочна маўчаў. Я сядзеў у парозе, чакаючы загадаў, калі ён раптам клікнуў:

— Гэй, ёсьць тут хто?

— Глінка, вяльможны княжа.

— Даволі, што я з той глінкі, угразнуўшы ў ёй, вылезці не магу, пане каханку, — сказаў ён ціха, — але ж, васпане Глінка, загадай там гукнуць Напюркевіча. Хай

зойдзе да мяне.

Напюрка, альбо Напюркевіч, даўно нам усім быў вядомы, колькі мы ні бывалі ў Белай, бо, апроча бургграбаў, іншых дазорных і рознай службы, быў гэта адзіны, сапраўдны ахоўнік і пан-Бельскага замка. Здаўна ён тут жыў і ўпраўляўся, кіраваў, сам таго дакладна палічыць ня мог. Здавалася яму, пэўна, што з ключамі нарадзіўся. Давалі яму гадоў дзевяноста з гакам, а ён, хочучы неяк адкруціцца ад такой старасьці, толькі плёў і баламуціў.

Калі часам закруціць, дык выходзіла, што нарадзіўся за часоў Сабескага, чаго аніяк быць не магло, бо то ж было б яму за сто. Але часы Аўгуста Дужага памятаў выдатна. Колькі жыў, зь Белай не адлучаўся, і да замка, можна сказаць, прырос.

Прызвычайкі быў дзіўнай, бо апроча нядзелі і святаў, калі хадзіў у Фарны касьцёл, больш нікуды ня выбіраўся. У пагоду часам выйдзе над стаў пад дрэвы, альбо на вал — і досыць. Затое па замку дзень і ноч бадзяўся, як дух закліты. Удзень — гэта яшчэ нічога, але часам на яго нападала нешта такое, што ён зь ліхтаром сярод ночы да раніцы блукаў згары ўніз, зьнізу ўгору, па стрэхах, па лёхах, ліха яго ведае чаго. У адных пакоях сядаў, у другіх пахаджаў, там крэсла пасуне, тут столік паправіць, акно адчыніць, замок нашмаруе, і ніколі канца таму ня было.

Пра замак і Радзівілаў, калі хто залішне разбалабоніцца, сьмяяўся і плячыма паціскаў, часам бурчаў і пароў хвігі.

— Што вы, малакасошы, ведаеце пра гэта? Што вы ведаеце? Яшчэ кашулі ў зубах заціскалі, на траўку сюсяючы, як я ўжо тут упраўляўся.

Барані Божа, каб хто калі ў замку адважыўся бязь ведаму Напюркевіча нешта парушыць, пераставіць, узяць, нават акно ці аканіцу адчыніць ці замкнуць безь яго... Тады ён упадаў у такі гнеў, што ўсе разьбягаліся. Пад добры гумор і пагоду, калі ў яго язык разьвязваўся, можна было сяго-таго паслухаць пра былыя дзеі, можна было многага навучыцца. Але гэта ўдавалася рэдка і ня кожнаму, бо калі яму чый-небудзь твар, убор, міна не падабаліся, слова зь яго ня выціснеш. Усе тут шанавалі старэнькага, князь яго ашчаджаў і дазваляў яму больш, чым іншым.

Калі мне было загадана паклікаць яго, я сумеўся, ня ведаючы, дзе яго гэтай парою шукаць. Але ледзь толькі выйшаў у сені, гляджу, аж цягнецца нешта ўгору, трымаючыся за парэнчы лесьвіцы адной рукою і нашэптваючы пацеры, — аж гэта мой Напюрка.

— Князь ваявода просіць пана.

Ён паглядзеў на мяне зьнізу ўгору, аж бялкі заблішчалі.

— Ано, бачыш, іду, бо сам ведаў...

Як, адкуль? пра тое я ўжо ня пытаўся. Стары ішоў не сьпяшаючыся. Як звычайна зьвязка ключоў у руцэ. Я даў яму дарогі. Перад дзэвярыма, зьняўшы шапку, стары пачаў прыгладжваць падголеную галаву і папраўляць навіслыя густыя бровы. Паглядзеў яшчэ на свае боты, запыленыя былі, дык, дастаўшы зь кішэні вялізную хустачку, ацёр іх.

— Хай будзе пахвалёны... — І толькі калі князь адказаў яму „На векі вякоў!”, дадаў: — Чалом даземна князю ваяводу...

— А што ж там у цябе чуваць, пане каханку? — спытаўся князь ціхім голасам, але весела. — Колькі там старая сава на вежы як выседзела і ці здаровае патомства ў яе мосьці? — І, нібы тут нешта сабе ўспомніўшы, хуценька адварнуўся і крыкнуў: — Глінка? А ты тут? Ідзі сабе прэч, ты мне ўжо не патрэбны; падыхай там на калідоры сьвежым паветрам.

Мне зрабілася страшна маркотна; я быў цікаўны і быў пэўны, што ніякіх там у іх сакрэтаў, ды хоць і ведаў, што грэх, але, стукнуўшы дзэвярыма, застаўся за імі, каб паслухаць размовы. Было ціха, і таму я ня ўпусьціў ні слова.

— Ну, што там у цябе, пане каханку, у нашым старым гнязьдзе? — паўтарыў князь уздыхаючы.

З хвіліну ніякага адказу ня было, стары толькі соп і выціраў нос.

— Усё па-старому, княжа ваявода, па-старому ўсенька, — сказаў, — трымаемся,

абы далей.

— Ведаеш, Напюрка! — уздыхнуў князь, — ведаеш? Не гавары гэтага перад людзьмі, каб не карысталіся; іншым я ніколі не казаў, а табе скажу: вочы мне, пане каханку, зусім заслала, ня сьвецяць ужо, ледзьве бачу, амаль нічога!...

...Я ўжо нашага замка не разгледжу, а прыгожы, а любы мне быў, і пасья Нясьвіжа любіў яго я найбольш. Там я быў князь ваявода, а тут проста — Радзівіл. Калі трэба было адпачыць, я ўцякаў, пане каханку, у Белую. Цяпер Бог ведае: прыехаў хворы, можа, ужо з вамі і застануся. Тае бяды — і тут у Фары ёсьць склеп!

Напюрка перапыніў вокрыкам:

— А крый Божа міласэрны! У нас князь паправіцца, няма такога паветра як у Бelay! Я вунь, і сам ня ведаю на шмат колькі гадоў старэйшы, а яшчэ ж ня выбіраюся. Радзівілы доўгія, жывушчыя.

— Э! пане каханку, іншыя былі часы, — сказаў князь. — Па сабе мяне ня мерай, ты жывая мумія, пражывеш гадоў дзевьсеце. Я, пане каханку, жыў так, што страшна сабе бакі патоўк. Успомні ад Радамскай, ад Барскай па сёніяншні дзень, ці мала зьездзена, ці мала выпіта, ня мяса і віна, а жоўці і воцату і здрады і нягодніцтва людскога.

Маўчаў Напюрка, не пярэчыў, не гаварыў нічога, бурчаў нешта медзьведзьявата. Князь замоўк і галаву апусьціў.

— За мною, бадай, пане каханку, мой ты Напюрка, апошні дух Радзівілаў сыдзе ў магілу; тыя, што застаюцца, пашкадуі іх Божа, нават добрыя людцы, але сьлімачая кроў у іх цячэ. Убачыш, мой Напюрка, як мяне ня стане, замак твой пойдзе ў руіны, вычысьцяць скарбец, высушаць лёхі... уся гэта нашая веліч рассыплецца пылам...

Князь памаўчаў, потым зьмененым голасам спытаў:

— А што ж? нідзе там у цябе псоты няма?

— Не, дзякуй Богу, — сказаў стары, — на сьвятых Пятра і Паўла, праўда, бура пад вечар сарвалася, перуны білі ў стаў жахліва. На шчасьце, усе вокны я пазачыняў, і пярун, хоць і гракнуў каля вялікай залы, але псоты тае, што толькі крыху асыпалася тынку.

— А такі гракнуў? пане каханку, — сказаў Радзівіл, — гэта таксама знак...

— Найлепшы знак, вяльможны княжа, — зазначыў Напюрка, — бо нічога не нарабіў, апроч страху. Я заўсёды перад навальніцай абыходжу замак з ларэтанскім званком.

Князь маўчаў, праз хвіліну павярнуў галаву да старога.

— Што там, пане каханку, робіцца з той старой труною князя ваяводы? стаіць яна там?

Наважваўся на нешта Напюрка, але ў канцы сказаў:

— А стаіць, вяльможны княжа.

— Дзе, пане каханку?

— На гарышчы.

— Насыпана? можа там у ёй мышы паскудзяць?

— У мяне ў замку няма ніводнай мышыны, — адказаў Напюрка, — акрым тых дурных, бурых, што набягаюць з поля. Але да вечара ніводная не дажывае.

— Труна сухая? — спытаў князь, — якая яна? дубовая?

— Стаіць, пэўна, паўвеку, і як мае быць сухая?

— А ці не патрэскалася? жыта ў яе сыплюць, пане каханку, ці не?

— Шчыльная, вяльможны княжа.

— А якіх жа яна памераў? пане каханку.

Напюрка хацеў перамаўчаць і адказваў неахвотна, ваявода гэта заўважыў.

— Нешта бо ты, стары, круціш, мулішся? — загаварыў, — балбачы, як трэба. Адзін раз, хай сабе ў Бelay, хай дзе яшчэ, а памерці трэба. Якіх яна памераў, ці лягу я ў ёй свабодна?

Напюрка вусны аддуў і сказаў нарэшце:

— Яна была роблена на старога князя ваяводу, а той тушы быў значна большай

ад князя. Ай, ды што пра тое разводзіць?

— А чым табе гэта папярок, пане каханку? гм, — сказаў ваявода, — я такі павінен ведаць, што ў мяне ў гаспадарстве робіцца!.. А ў князя канцлера? Як там у яго?

— Усё ў парадку, усё гладка, — сказаў Напюрка.

— А ў княгіні Ганны?

— Яе пакоі я сам даглядаю, вяльможны княжа, і ключоў нікому не даю, ніхто там пылінкі не сатрэ безь мяне.

— А ў князеўны Караліны?

— Гэтак сама, — сказаў Напюрка.

— Фігура цэлая?

— Як жывая, вяльможны княжа.

Тут ужо я не зразумеў, пра што ішла гаворка, нейкі час яны маўчалі.

— Сапэцік апячатаны, — сказаў ваявода праз хвіліну, — той, які я табе сам прывёз і аддаў, памятаеш?

— У мяне пад ключом, пад асобым наглядам, — адказаў Напюрка.

— Сапэцік той, калі б я памёр, — закончыў князь, — вазьмі, пане каханку, і спалі, разумееш? Спалі яго з усім. Там розныя грахі мае, пра якія ня трэба каб ведалі людзі. Досыць ім будзе і тых, пра якія вераб'і на дахах цьвіркочуць. Навошта ім яшчэ больш паняверыцца ў Радзівілах.

— Але як жа мне яго спаліць? — спытаў Напюрка.

— Пане каханку, ты ня дзіця! Хай грахі ідуць на агонь! Сапэцік падары каму хоч, а з папераў і хламу, якія там, каб нічога не засталася, разумееш? пане каханку. Калі б я каму-небудзь іншаму даверыўся, не заснуў бы спакойна, думаючы, што паквапіўся той на які сьвісток там ці фрашку, а то ж грахі мае.

Князь уздыхнуў.

— Чуеш? Напюрка?

— Чую, і хай князь будзе спакойны, але ж і я стары.

— Нічога, перажывеш мяне, пане каханку.

Крыху памаўчаў.

— Мой Напюрка! я кожнага дня магу козьлікам брыкнуць; пасья мяне тут, ведаю, хаос настане, судны дзень, гармідар, хватаніна, рады сабе не дасі зь імі. Але ж, пакуль я яшчэ жывы, дык што б я хацеў, гэта каб вашэці альбо фаміліі тваёй зрабіць, скажы, пане каханку, што. Каб ужо потым мяне шкадаваньнем з магільы не даставаў.

На гэтыя словы стары адказаў дзіўным посьмехам, аж мне холадна зрабілася, калі я пачуў яго. Напюрка засьмяяўся, ня прывычны сьмяяцца ўвогуле, і ўвогуле сьмех яму ня ўдаўся. Было гэта нешта як бы і крык, і енк адным разам.

— Вольныя жарты вашай княскай мосьці, — сказаў, узвышаючы голас, — альбо ж у мяне тая фамілія ёсьць! Анікагусенькі на божым сьвеце, апроч рыжага ката. Нават ня ведаю, ці была калі. Я нічога не патрабую, у мяне з ласкі вяльможнага князя ўсё-ўсяго досыць, а калі б чаго мог жадаць, дык хіба што, каб вяльможны князь не дапусьціў прагнаць мяне адгэтуль, каб не адабралі ў мяне ключоў. Гэтым бы мяне на месцы забілі.

— Божа барані! пане каханку! — сказаў князь, — і хто б гэта асьмеліўся ўчыніць такое?.. За гэта будзь спакойны, ніхто ў цябе ключоў не адбярэ.

Відаць, пасья гэтай размовы князь кіўнуў на разьвітаньне старому, які ўжо і нагою шаркнуў, але князь яшчэ ціха азваўся:

— І прашу цябе, Напюрачку мой, пане каханку, што я казаў пра сапэцік, памятай, і слухай, агледзь мне заўтра старую ваяводзкую труну, ці цэлая, ці сухая, ці ня сталася там чаго зь ёю? хто ведае, можа, яна і спатрэбіцца. Без запасу ня добра.

Напюрка ўжо меўся выйсьці, і я адскочыў ад дзьвярэй. Той неўзабаве высунуўся, насоўваючы шапку на вушы, задумнены, а як я вярнуўся ў пакой да князя, маючы поўную галаву ўсякіх гэтых трунаў, сапэтак і розных рэчаў, якіх нават ня мог добра зразумець, што яны такое.

І адразу я сказаў сабе: што трэба зблізіцца з Напюркевічам, каб ён спатоліў маю цікаўнасьць і каб паказаў мне рэшту замка, у якой я яшчэ ня быў. Князь таго ж вечара, стомлены падарожжам, заснуў раней звычайнага і даўся завесьці ў ложак пад коўдру. Я ж таксама, паслаўшы на зямлі сьвітку, лёг і заснуў каменным сном. Адзін толькі раз сярод ночы разбудзіў мяне князь, бо праз сон пачаў гаварыць і засьмяяўся. Сьмех быў як за даўных, лепшых часоў, вясёлы і свабодны, а мова такая хуткая і жывая, як калісьці.

— Князю апосталаў князь Радзівіл цалуе ножкі, — гаварыў праз сон, — маю гонар прээнтавацца, апошні віленскі ваявода. Маю надзею, пане каханку, вяльможны княжа, што мне гэтыя завалы адчыняцца, бо там мяне чакае княскі кардынал Сіротка і міладайнік, які прасіў за мяне ў Вашай Вялікасьці.

... Ну, так, вяльможны княжа, грашылі, але каб зноў жа зь любым хамам у чыстцы сядзець, дык гэтага Радзівілу ня сьлед, хіба што ў асобнай каморцы.

... Я адпісаў на касьцёлы. Хай вяльможны князь прыслушаецца, як яны там за мяне моляцца.

... *Sodalis Marianus!* а так! і канфедэрат барскі, пане каханку, аман.

На раніцу, як толькі мяне зьмянілі на дзяжурстве, прыгадаўшы сабе ўчарашні шэпт і розныя іншыя цікавыя рэчы, я рашыў напамніцца Напюрку, які раней да мяне быў даволі такі ласкавы.

Але толькі трэцяга дня я застаў яго ў доме, за сьнеданьнем. Як што дзень быў посны, дык ён еў сьледзя прыпраўленага воцатам і цыбуляй з хлебам. Можна нават адразу падумаў, што мяне прыслаў князь ваявода, бо прыняў буркліва, але досыць па-людзку. Але зь першых маіх слоў атрымалася так, што нібыта я прыйшоў ў адведзіны і не бяз мэты. Калі я прызнаўся яму, што добра ня ведаю замка, што шмат якіх закуткаў яшчэ не агледзеў, і што цікавы агледзець усё, стары паморшчыўся, сеў зноў за сьледзя і ўжо на мяне глядзець не хацеў.

Але неўзабаве, бачачы, што я не адступаюся, зіркнуў і востра сказаў:

— А нашто такая цікаўнасьць, от мусова яму носа ўсыцібіць? Я ня прывык нікому паказваць замак. Што адчынена, можаце хоць цэлы дзень аглядаць, а што замкнута, людзі хай ведаюць, што яно замкнута.

— Але я, пане Напюркевіч, — сказаў я, — ня прэтэндую нават, каб мне замак паказвалі. Калі б вось, часам ходзячы, дазволілі мне хадзіць за вамі, вось бы я чаго-небудзь і навучыўся б. Я такі самы Радзівілаў слуга, і ніякіх таямніцаў не прадам.

— Э! э! — усклікнуў той нецярпліва, — ніякіх тут таямніцаў! а ходзіць за мною рыжы кот, нікога больш браць з сабою ня маю звычайю. Што ўбачыш? — сьцены, муры, дзіркі...

На тым усё і скончылася; я лічыў, што зьбіралася на дождж, так што з Напюркевічам ня было сэнсу і пачынацца.

Назаўтра пасья слотнай ночы распагодзілася і гумор у Напюркевіча паправіўся. Пад вялікім ганкам каля дзядзінца стаялі дзьве велізарныя лавы, дзе мы сядзелі, то ў варцабы граючы, то проста так балабонячы. Я якраз пра нешта перапіраўся з Абрамовічам, загнаўшы яго ў куток, калі памаленьку падгробся Напюрка з ключамі і катом.

Я пакланіўся яму, ён спыніўся і даў мне знак. Мы загаварылі пра надвор'е, а калі ён пачаў падымацца па сходках, я пайшоў за ім.

Угары, колькі там было адчыненых пакояў, тыя, натуральна, я добра бачыў, ня было ў іх нічога асаблівага, апрача княскай велікапышнасьці; я спадзяваўся ўбачыць больш цікавае менавіта ў пазамыканых.

Усё яшчэ гаворачы далей пра хмары, вецер і надвор'е, Напюрка давёў мяне да дзьвярэй, у якія ўставіў ключ. І не адправіў мяне; дзьверы адчыніліся, першы ўскочыў кот, Напюрка паказаў, каб і я заходзіў зь ім, і, увайшоўшы за мной, дастаў ключ і ўжо зь сярэдзіны замкнуў іх.

Пакой, у які мы ўвайшлі найперш, быў цёмнаваты, калісьці прыгожы, але ў ім усё як бы прызамгліла нейкая завалака старасьці. Фарбы прыбляклі, пашарэлі,

выцьвілі; на сьценах у драўняных рамах, шаўковыя шпалерыны ў кветачкі, месцамі папрадзіраныя і віселі шматамі, мусіць, сатлелыя ад вільгаці. Вялікі мармуровы камін, як бы ўчора пастаўлены; агонь у ім быў пагашаны, побач яшчэ ляжалі няспаленыя паленцы і каля іх абцугі.

Параднае ложа зь зялёным павільёнам, засланае капай, здавалася таксама някранутым пасья кагосьці, хто на ім спаў, падушка прымятая, яшчэ як бы захавала сьлед галавы, якая на ёй спачывала. На маленькім століку побач ляжала грамнічная сьвечка, перавязаная зялёнай стужкай. Каля аднаго акна стаялі кросны з ткацтвам, прыкрытыя сурвэтай; у куце стаяў услончык зь пюпітрам для малітвы з прыгожым абразам сьв. Ганны, на ім разгорнутая кніжка і ружанец. Тут, там параскіданыя жаночыя рэчы. Каля ложка на мядзьеваджай скуру, я ўбачыў пару чаравічкаў на корках, як бы скінутых учора, толькі пабляклых і запыленых. На адной палавіне стала пад люстрам ляжала пара памятых пальчатак, а каля іх у парцалінавым пухары тырчалі сухія даўно апалыя сьцябліны.

Я разгледзеўся ў гэтым пакоі з трывогай, ня сьмеючы спытацца.

— Тут яна памерла! — сказаў, зьлёгка паказваючы мне на партрэт сур'ёзнай жанчыны на сьцяне, убранай у чорнае, у вуалі на валасах і княскім плашчы на плячах.

Гаворачы гэта, ён схіліў галаву перад партрэтам.

— З той гадзіны, як цела нябожчыцы вынеслі ў ніжнюю залу, апроч мяне ніхто тут ня быў і ніхто не адважваўся што-небудзь тут чапаць. Сьвятая была пані!

Гаворачы гэта, правёў мяне да ўслончыка, асьцярожна высунуў шуфлядку і паказаў у ёй нешта пальцам. Я ўбачыў кальчасты пасак і невялікую плётку з драцянымі кольцамі. Стары ўздыхнуў і паўтарыў:

— Сьвятая была пані! строга да сябе, лагодная зь людзьмі.

У гэтую хвіліну ён схіліўся да пасткі, якая стаяла пад акном, каля якога з той самай хвіліны, як мы ўвайшлі, заступіў на варту Рыжык. У пастцы бегала неспакойная мыш, Напюрка падняў угору дзьверцы, Рыжык — скок! толькі нешта хрупнула, і стары зноў наставіў пастку.

Мы павольна прайшлі пакой, Напюрка адчыніў дзьверы насупраць, кот зноў першы смыкнуў туды, я за ім, а за намі ключнік, які зачыняў за сабою.

Пакой, у які мы ўвайшлі, быў прахадны і пусты, каля адной сьцяны мармуровае куфро, даўно ўжо пустое, цмокам губы разьзяўляла, як бы адвеку пазяхала; насупраць яго вісеў стары партрэт мужчыны у замежным чорным убраньні, з рыскаю каля шыі, рукавічкамі ў руцэ, бародкай і вусамі па-шведску.

У гэтай сьцяне з абодвух бакоў былі дзьверы, аж двое, акладзеныя мармурам. Мы пайшлі направа, і тут ўжо ня было патрэбы ў ключы, ён тырчаў у дзьвярах, а пакой стаяў незамкнуты.

Гэтак сама як і ў першым пакоі тут здаўных-давён, здавалася, нічога не чапалі, але выглядала ўсё інакш: гэты здаўся мне больш запусьцелым за той. З пасткі спускаўся велізарны медны павук, такі лапасты і пузаты, які сеньня можна ўбачыць хіба толькі ў касьцёлах. Ложак стаяў як катафалк, чорны, просты, невысока пасьцелены, а над ім каля сьцяны спалавелыя дываны. Тут жа каля ўзгалоўя ўслончык для маленьня з расьпятым Хрыстом са слановае касьці, а пад ім надпіс:

S p e s u n i c a D e u s

Над камінамі вісеў партрэт жанчыны ў авале, маладой, усьмешлівай, з высокай фрызурай на галаве. На карнізе каміна крышталёвае начынне і багаты рэлікварый з дабраславёнымі шчэнтамі, прынамсі, дваццаці розных патронаў.

Каля адной сьцяны я ўбачыў разьбёны куфар, накрыты запыленым каберцам; каля другое гданьскую шафу на якой замест звыклых анёлаў і фруктаў, былі знакі пакутаў Гасподніх, пальмы, вянкi і розныя іншыя рэлігійныя сімвалы.

Каля аднаго акна пастаўлены вялікі пісьмовы стол, а на ім акладзеныя ў пергамент кнігі, паперы і канцылярскія пячаткі ў шаўковым з прозалацьцю мяшэчку. Дзьве васковыя, ужо надпаленыя сьвечкі, як бы толькі ўчора пагашаныя.

Тут жа і крэсла стаяла і абабіты скурай падножнічак. Паўаркуша паперы, з напісанымі некалькімі фразамі, прыціскалі іх мужчынскія рукавіцы, такія самыя як на абразе ў пакоі насупраць. Скура толькі ад сонца, вільгаці і старасьці збеглася на іх і скурчылася.

Магільным смуткам веяла з усіх кутаў. Напюрка аглядаў, не дакранаючыся ні да чаго, як бы правяраючы, ці на месцы кожная рэч; мы прайшлі некалькі разоў у маўчаньні. Каля шафы на нізкім сядзеньні бязь білаў, як бы толькі што скінуты, ляжаў чорны плашч, замежнага крою, і капялюш з шырокімі палямі і шаўковымі кутасамі. Усё запыленае.

— Варта было б усё гэта выцерці! — сказаў я.

— Я табе вытру! — абурыўся Напюрка, — дастаў бы ваша, калі б тут мне што хоць пальцам крануў! Але хадзем, хадзем, даволі нагледзеўся. І паказаў мне на другія дзьверы і празь іх мы выйшлі на пусты калідор, абапал якога мноства дзьвярэй. На сьценах дзе-нідзе можна было і тут разгледзець шмат чаго цікавага.

Тут віселі партрэты карлікаў-фаварытаў, паляўнічых сабак і коней. На некаторых палатно вылезла з рамаў і абвісла; сям-там віселі кепска прыбітыя аленевыя і ласіныя рогі, пад якімі былі панадпісваныя гады.

Напюрка, прабіраючыся сярод ключоў, здавалася, раздумваў і пазіраў на дзьверы. Пайшлі направа да ўваходу, у якім былі белыя дзьверы з залатымі на іх лісьцямі. Стары ключнік паволі адамкнуў.

Увайшлі ў сенцы, асьветленыя праз запыленую шыбінку з-над другіх дзьвярэй; стаялі тут два табурэты для службы, а пасярэдзіне іх адчыняліся падвоі у пакой сьветлы і вясёлы. Быў ён калісьці абсталяваны зь вялікай пыхай, але і сюды завітала сьмерць, а пасья яе сюды апроч ключніка, мабыць, ніхто ўжо і не заглядаў.

На сьценах белая матэрыя, крыху ўжо пажоўклая, у рознакаляровыя кветкі, на якіх дзе сонца падала, там фарбы высмактала, толькі ў цяні іх па кутах яны яшчэ сьмяяліся, як жывыя.

Рамы вакол былі залатыя, містэрнай разьбы, дзе-нідзе ў іх люстры. На паліцах кітайскі посуд, стаялі і срэбныя пухары, і слоікі пад кветкі зь венецыянскага шкла. У куце каля акна стаяў малы клавікордзік, на якім яшчэ ляжалі раскладзеныя ноты. Тут жа на мармуровым століку кінутая белая жаночая хустачка, таксама, відаць, уся ўжо прасяклая вільгацьцю і пылам.

Шклянныя дзьверы ў другі пакой былі заслоненыя зялёнай фіранкай. Напюрка, паклікаў мяне і крыху іх адсланіў: я зірнуў і ледзь ня крыкнуў ад здзіўленьня і страху. Душой клянуса, я ня ведаў, ці жывую там угледзеў фігуру, якая мала што толькі ня рухалася. Каля століка сядзела нейкая пані, з такім высокім мастацкім кунштам вырабленая, як бы з сапраўднага цела і косьці, нават колер твару быў натуральны.

Страх было глядзець, каб не заварушылася і ня крыкнула.

Калі Напюрка адчыніў дзьверы, каб я бліжэй прыгледзеўся да гэтага цуду, я ўбачыў кабету гадоў дваццаці зь нечым, у шаўках, яна сядзела з кніжкай у руцэ, з апушчанымі вачыма, як калі б чытала. Адною рукою зь белымі пальчыкамі падпірала сябе пад падбародак, а вусны былі як бы сьцягнутыя для ўсьмешкі.

Валасы, убор, пярсьцёнкі, кніга, сам твар і рукі былі такія натуральныя, што можна было толькі дзіву дацца. З кожнай хвілінай здавалася, што зараз вось устане, павернецца, загаворыць. Ніколі нічога падобнага ў жыцьці ня бачыў, ужо толькі пазьней у Варшаве, калі немцы свайго Фрыдрыха прывозілі, вылепленанага з воску, на якога ўся Варшава хадзіла падзівіцца.

Напюрка падпусьціў мяне бліжэй, каб я мог разгледзець гэтую адмыслоту, а сам парога не пераступіў. Прызнаюся, што і я зь нейкай апаскай, толькі здалёк абышоў гэтую прыгожую пані, дзіву даючыся, на якія толькі куншты людзі ўздольніца ўмелі. У другім канцы гэтага пакоя на ложку, ляжалі раскладзеныя шлюбныя строі, зь якіх асыпалася пасохлае лісьце. Усё гэта ў жалобным чорным крэпе. Калі я дзіваваўся, стары сказаў:

— Грэшная гэта справа людзкае рукі, бо што заўгодзілася Богу забраць, таго ў такім выдуманым жыцці выстаўляць не гадзіцца. Даўно ўжо бедная князеўна ў тло абярнулася. Пан Бог тое, можа, толькі прабачыў маці, якая, страціўшы дзіця, ніколі не магла сцешыцца. І прыходзіла сюды, сядзела, плакала, малілася, і бачачы гэты падманны цень дачкі, крыху супакоеная адыходзіла; аж аднаго дня і самое маці на сьвеце ня стала і ніхто ўжо, апроч мяне, не адчыняў гэтага пакоя... Трагедыя гэта, васпане, фамільная, князеўне ўжо шлыі шлюбныя сукні, калі захварэла, зьлегла і на руках у маці Богу душу аддала. Сцешыўся малады, забылі сябры... а матчынае сэрца ні жалю ні памяці пазбыцца не магло...

Мы нарэшце выйшлі, а калі дзьверы зачыніліся, мне палегчала, бо выйшаў я адтуль як з магіль.

Адзін праход у рагу вежы мы ўжо былі мінулі, калі стары павярнуўся і пачаў даставаць зь кішэні ключы.

— Калі ўжо ты сюды ўдзёрся, што з табой рабіць? трэба, каб ты ўбачыў і тое, што апроч мяне мала хто быў дапушчаны бачыць, — адазваўся ён ціха. — Але не раззвоньвай! не хваліся! Старыя гэта дзеі.

Гаворачы гэта, завярнуў у вузкі калідор, у канцы якога былі прыступкі і заглыбленыя жалезныя дзьверцы.

У заржавелым замку мы ледзьве павярнулі ключ, а потым і зь цяжкасцю папхнулі самыя дзьверы. За імі былі іншыя, зь якімі пайшло трохі лягчэй, бо на іх вісела толькі вялікая калодка.

Калі мы, адчыніўшы і іх, увайшлі ў пакой, папалавіну падземны, з адным акном, агарнулі мяне вільгаць, холад, і пакуль вочы не асвоіліся, я ня мог нічога разгледзець. Цёмна было, пад нагамі каменная падлога, над галовамі амысловае скляпеньне, выгнанае і ў складках. Было падобна на нейкую вязьніцу. Маленькае акенца ў тоўстым муры з кратамі, пакрытымі павуцінай і сьмецьцем. Ад шыбаў у ім толькі асколкі засталіся.

Спакваля я разгледзеўся. Турма была прасторная. З аднаго боку стаяў голы нізкі тапчан, на якім згніў сяннік, толькі зь яго рэшткі сьмецьця засталіся; у галавах падушка з грубага палатна, сьпяшчаная, чорная, таксама прабуцьвела ўся. Збоку на простым століку перавернутыя збанок і міскі, драўляная лыжка, ліхтар, ляжалі ў беспарадку, з крошкамі збуцьвелага хлеба і белымі рыбнымі касьцямі.

Калі я прыгледзеўся, убачыў яшчэ на зямлі чорны плашч, падзёрты і пацёрты, і пас.

Каля другое сьцяны тырчала жалезнае кальцо, як бы ад ланцуга, і тут жа пад ім на зямлі парваны жалезны заржавелы ланцуг з кайданамі, ці то ручнымі, ці то нажнымі.

Калі я з трывогай азіраўся ў гэтай вязьніцы, бо гэта не магло быць нічым іншым, убачыў над тапчаном на счарнелым муры, накрэсьленыя знакі, пашкрабаныя літары і нейкія надпісы; але ледзь толькі я наблізіўся да іх, спрабуючы прачытаць, ключнік сілай адарваў мяне, не дапускаючы распытаў.

Я не адважваўся пытацца ў яго пра тое, што ўсё гэта азначала. Ён падвёў мяне да акна і паказаў пальцам; акно выходзіла так, што празь яго відны былі дзьверы капліцы, а калі іх адчынялі, дык, мабыць, можна было ўбачыць і ксяндза каля алтара, калі правіў імшу.

— Старыя гэта дзеі, — паўтарыў Напюрка, — і барані Божа, каб вашэці асуджаў за жорсткасьць тых, якія ўсё гэта будавалі... Хатні сорам замыкалі, каб людзі за яго не плявалі на ўвесь род. Не адна тут сьвяза высахла... Ня судзіце, каб і вас ня судзілі, — дадаў ён панура. — Старыя дзеі, старыя дзеі. Вечнае сьвятло хай сьвеціць і судзьдзіям і пакутнікам.

І падтурхнуў мяне да выхаду, і калі мы выйшлі ў калідор, сказаў зь дзіўнай усьмешкай:

— І што ж? не пачаставаў я вашэці? ня можаш скардзіцца. Цяпер ты ведаеш вантробы замка, які ўжо ня мае ад цябе таямніц, праўда? Ідзі ж здаровенькі, і не

распускай язык.

Выйшлі мы другімі дзвьярыма на сьвежае паветра, мне стала лягчэй, бо ва ўсіх гэтых пазамыканых пакоях, хоць іх і праветрывалі, стаяў нейкі асаблівы пах тухласьці, трухласьці, магільных сьвечак, вільгаці, я сказаў бы нават — сьмерці.

* * *

Князю ваяводу таго ж вечара зрабілася горш, паднялася гарачка, і ён альбо маўчаў, альбо гаварыў абы-што. Пры ім сядзеў доктар, і надворны фельчар і пан Мараўскі. Відаць, гэта была рада, я чуў з другога пакоя, як Фінке настойваў, каб каля хворага садзілі жанчын, бо яны ўмеюць лепей даглядаць, яны цярплівейшыя і трымаюцца лепей.

— Калі трэба кабета для дагляду, — азваўся Мараўскі, — дык што прасьцей? хай каторы сходзіць у кляштар Паннаў Міласэрнасьці, а і прышлюць хоць бы і дзвюх і трох самых здольных. Лепшага нічога на сьвеце ня знойдзеце.

Відаць, думка гэтая пераканала ўсіх, бо палкоўнік выбег адразу і, выпадкова сустрэўшы мяне першага, сказаў:

— Мой пане Глінка! дзеля міласьці Божай, зьбегай у кляштар да паннаў, хай прышлюць сюды адну ці дзве, для прыгляду за хворым. Князь нецярплівецца, кідаецца, а мы, хоць і доктар з намі, ня мажам даць сабе зь ім рады. Тут патрэбны дасьведчанья.

Я адразу пабег па шапку і плашч, бо на дварэ крапаў лістападаўскі дождж, і ня доўга думаючы — у кляштар. Ужо быў вечар, калі я пазваніў у браму. Адразу адчынілася фортка.

— Я да панны старэйшай, — сказаў я, — з замка, ад ваяводы.

Мяне ўпусьцілі левую залу. Чакаў нядоўга, выйшла і панна старэйшая; асоба была ў веку, але яшчэ даволі жвавая і рухавая. Даведаўшыся, што я з замка, яна пачала зь вялікай клапатлівасьцю дапытвацца ў мяне пра князя, сказала нават, што кожнага дня за яго моляцца.

— Нам, — сказаў я, — пры хворым цяжка ўпраўляцца; палкоўнік прыслаў мяне да панны дабрадзеўкі, ці не ўдзяліла б нам панна ў дапамогу каго-небудзь зь сясьцёр.

Панна старэйшая аж рукамі пляснула.

— А мой ты Божа, чаму ж бо і не? А дзеля каго ж і абавязкі маем найбольшыя? Здам сястры ахмістрыні кляштар, сама пайду з другою. Чакайце васпан чвэрць гадзіны, толькі надзенем плашчы і мы гатовыя.

Пасьля, падумаўшы і, відаць, ня хочучы пакідаць мяне аднаго, панна старэйшая паклікала кагосьці са сваіх таварышак; мне прынеслі віна і смажаны кавалак мяса па-татарску закусіць, а тым часам ўсё там спасобілася. Я амаль што быў сьведкам збораў, бо панна старэйшая адразу прасіла клікнуць сястру Марыю.

Калі я пачуў гэтае імя і ўспомніў расказ Вісьнёўскага і агледзеўся, дзе быў, мне стукнула, як бы нейкая дзіўная распарада Божая. Я адразу нават падумаў, а ну ж тая сястра Марыя будзе якраз Вайжбунуўна?

Магу сказаць, што ад гэтай думкі несамавіта зрабілася, і так я сабе ў думках засеў зь непамыснымі выракамі Божымі, што аж спыніўся, слова ня кажучы і ня бачачы нічога перад вачыма.

Тут увайшла пакліканая сястра Марыя; я паглядзеў на яе, асоба была не маладая, твару даволі мілага і супакоенага, прывыкла, відаць, суцяшаць людзей і гаварыць толькі салодкія словы. Нешта падказвала мне, што гэта Вайжбунуўна.

— Сястра Марыя, — пасьпешліва азвалася да яе панна старэйшая, — пойдзеш са мною ў замак, пану князю пагоршала, дык наказваюць, просяць пашай паслугі.

Калі яна гаварыла гэта, я прыглядваўся да твару сястры Марыі, і ўбачыў, як яна ўздрыгнула, як міжволі заламала рукі. Падняла вочы на панну старэйшую, як бы перапалоханая.

— Можна б, сястра Ганна, я... я ня ведаю, ці здолею, — азвалася ціха.

— Сястра Ганна мусіць застацца пры інфірмерыі. Тут патрэбна лагодная, як вы, і дасьведчаная, ніхто мне так не дагодзіцца, як вы. Я і самая іду.

У законе першая цнота — паслушэнства; выбраная не супрацівілася, але з выразу яе твару я ўсё больш і больш набіраўся ўражаньня, што Бог так распарадзіў сваім празарэньнем, каб менавіта гэтыя дзьве асобы яшчэ раз у сваім жыцьці сустрэліся.

Мы пасьпешна рушылі да замка; уся дарога прайшла ў маўчаньні, я быў пагужаны сам у сябе, і ўвесь час на вочы нагортваліся сьлёзы. Я толькі чакаў, калі прыйдзем у пакоі, дзе мусіў быць Вісьнёўскі, там я яе і пазнаю.

Ужо таго ж вечара ніхто хвіліны спакойнай ня меў — апасаліся за здароўе князя ваяводы. Перад спальняй, у якой ён ляжаў, у прыхожай было шмат народу, і хоць нам нават праціснуцца цяжка было, стаяла такая цішыня, што быў чуцен ціхі шлох сукенак. Шапталі толькі на самае вуха, гучней ніхто не адважваўся.

Уваходзячы, я здалёк заўважыў Вісьнёўскага і падаў яму знак. Перад сёстрамі ўсе расступіліся, і доктар адразу прыбег пагаварыць зь імі.

Калі Вісьнёўскі падышоў, я шапнуў яму на вуха:

— Паглядзі на тую сястру, якая спакайнейшая, і скажаш мне, што табе здалося?

— Што? у такую хвіліну ты мне кажаш прыгледзецца да маладой сястры? — абурана агрызнуўся той. — Глінка, як бога кохам, такога ад цябе не чакаў.

Мяне таксама злосьць ўзяла.

— Але, што чорт пабяры, — я яму, — хто табе сказаў, што яна маладая? што вашэці ў галаве? Ідзі і паглядзі! а потым будзеш казаць!

Вісьнёўскі закруціўся, пайшоў бачком і бледны вярнуўся да мяне назад.

— Перапрашаюся, Глінка...

— Гэта Вайжбунуўна? — спытаўся я.

— Яна, — адказаў, — але як гэта здарылася?

— Божы палец, — адказаў я, — хто ж патрапіць адказаць, як яно ўсё так склалася? Бог прымеркаваў.

Мы абодва замоўклі, патрывожаныя. Сказаў я тады сабе, што, дазваляць мне ці не, але буду пільнаваць дзьверы і ў спальню ўціснуся. Сясьцёр упусьцілі адразу, я таксама ўвайшоў за імі.

Князь ляжаў на ложку, страшэнна соп і енчыў. Наблізіліся да яго на пальцах, наперадзе панна старэйшая, пасья сястра Марыя, пазіраючы на хворага. Першая адразу ж паправіла падушкі: крыху падняла тую, на якой ляжала галава, пасья ўзялася за другую.

Князь забурчаў. Я пачуў, як ён азваўся:

— Хто гэта тут каля мяне завіхаецца? А хоць бы раз мне спакою далі, пане, хо... хто тут каля мяне?

Панна старэйшая ціха азвалася:

— Сёстры міласэрнасьці.

Князь уздрыгнуў, заварушыўся, і цэлую хвіліну ня мог гаварыць. Потым сказаў:

— Як завуць?

— Сястра Юстына і сястра Марыя...

Усё гэта гаварыла старэйшая, папраўляючы падушкі. На твары Вайжбунуўны я бачыў вялікае замяшаньне, рукі ў яе дрыжалі і яна выцірала сабе вочы.

— Я пытаю прозьвішчы, — сказаў князь ваявода як не сваім голасам.

Панна старэйшая хвіліну нешта разважала і азвалася, ня бачачы, што яе таварышка спалохана падае знакі.

— Сястра Юстына ў сьвеце звалася Барташэўская, а Марыя — Вайжбунуўна.

Князь раптам заварушыўся, як спалоханы, абапёрся на рукі.

— Езус, Марыя, Юзаф! — крыкнуў — Фэліцыя Вайжбунуўна!!!

Склаў рукі.

— Неспасьцігальныя выракі Господнія.

Пачуўшы гэта, панна старэйшая, якая не магла зразумець нічога, а ўсё гэта прымала за гарачку, шапнула:

— Супакойцеся, вяльможны пане.
 — Але я спакойны, я спакойны і памру цяпер зусім спакойны. Бог яўна ласкавы да мяне. Як жа яе завуць у законе?
 — Каго? — спытала старэйшая.
 — Вайжбунуўну, — хуценька азваўся князь. — Дзе яна? Хай скажа слова.
 Панна старэйшая стаяла здзіўленая, ня могучы адазвацца. Сястра Марыя спачатку як бы крылася і здавалася няпэўнай, што зробіць; потым раптам падышла бліжэй і сказала дрыготкім голасам:
 — Я тут, вашэці княжа.
 Ваявода павярнуў да яе галаву.
 — Сястра Фэліцыя!
 — Маё імя Марыя.
 — Так, так, прашу вас, дайце мне сваю руку.
 Вайжбунуўна павагалася, пасья павольна ўзяла выцягнутую далоню князя, які, адчуўшы яе руку, схопіў яе і паднёс да вуснаў.
 Панна старэйшая глядзела на гэта са здзіўленьнем, блізкім да аслупяненьня.
 — Сястра Марыя, — пачаў князь. — Сястра Марыя! Бог так рашыў, каб без твайго прабачэння я не адышоў у лепшы сьвет. Слава Богу мілажальнаму ў вышніх.
 Прыйшла тая гадзіна, пра якую прароча гаварыў ў Рабцы... прабачэння прашу...
 Маўчаньне было страшнае і доўгае. Вайжбунуўна заплюшчыла вочы, збіралася думкі, вуснаў адкрыць адразу не магла, аж паволі ясным і выразным голасам сказала:
 — Хай табе Бог так прабачыць, як і я прабачаю...
 Князь ваявода перавёў дух, — руку, якую трымаў, да вуснаў прыціснуў і ўздыхнуў, адпускаючы яе..
 Панна старэйшая, не разумеючы значэння гэтых праяваў, стаяла, стараючыся даўмецца толькі, што ў гэтую хвіліну яна была толькі прыладай нейкай волі Божай, і думка гэтая ўзрушала і трывожыла.
 — Дайце мне вады, пане каханку, — слабым голасам сказаў князь. — Панна Вайжбунуўна хай не адыходзіць, вельмі прашу, Пан Бог паслаў яе... Была ў гэтым воля Божая...
 Калі ўсё гэта адбывалася ў спальні, Вісьнёўскі, увесь працяты і напалоханы, ня мог у сабе стрымаць таямніцы і пабег зь ёю да князевага сястранца, палкоўніка Мараўскага.
 Той падышоў да ложка.
 — Як дзядзечка пачуваецца? — спытаўся, — можа хацеў бы застацца адзін?
 — Мне вельмі добра, пане каханку, — пасьпешна адказаў князь, — як гэта адзін? навошта? — І тут жа дадаў: — А і ня думай мне тут распараджацца, пане каханку. Я яшчэ жыву.
 Вайжбунуўна стаяла як статуя над яго ложкам, углядалася ў гэты твар, па якім ужо блукала сьмерць. Па схуднелых шчоках плылі сьлёзы. Зьбянтэжаны Мараўскі адступіў.
 Была ўжо позьняя ноч, цішыня ў замку, я стаяў каля дзвярэй. Князь, як гэта бывае перад сьнонам, хвілінамі то драмаў, то засынаў, то зноў прачынаўся. І кожны раз, паварушыўшыся, пытаў:
 — Сёстры тут?
 На што старэйшая адказала:
 — Мы тут.
 — А сястра Фэліцыя?
 Дык і яна сама была вымушана адказаць:
 — Я тут.
 — Прашу, не пакідайце мяне.
 Ледзьве могучы прамовіць гэтыя словы, засынаў зноў і неўзабаве зноў прачынаўся, і гэта паўтаралася ўвесь час, усю ноч.

Назаўтра з раніцы запанавала трывога, бо ўжо і лекары і сёстры, і хто толькі наблізіцца мог да хворага, сумняваўся, што ён можа выжыць. У касьцёлах у той дзень, у Фары, у рэфарматаў, у базыльянаў правілі набажэнствы з вынасам найсьвяцейшых сакрамантаў, абы каб Бог ацаліў князю жыцьцё.

Паслалі таксама на набажэнства у Лясную і ў Кодзень. Для двара асобную мшу справіў капелан у капліцы, што ў замку каля вала, у якой калісьці спачывала цела сьв. Ёсафата да таго, як яго перанеслі да базыльянаў.

Падвечар, адчуваючы сябе яшчэ горш, князь ваявода зажадаў апошняй споведзі і астатняга прычасьця, але сказаў, каб адбывалася гэта бязь ніякай помпы і пышнасьці. Калі прыйшоў канонік з Фары і ўсе выходзілі са спальні, князь папрасіў у панны старэйшай, каб яна не вярталася ў кляштар і засталася зь сястрою Марыяй пры ім.

— Яно ўсё ўжо не задоўжыцца! — сказаў ёй, — прашу вас, зрабіце гэта, ня дзеля мяне, дзеля Бога.

І тыя мусілі пагадзіцца, перш чым упусьцілі каноніка. Споведзь трывала з паўгадзіны, і хоць князь быў вельмі аслабелы і сваёй сілай падняцца ўжо ня мог, але такі пажадаў, каб да камуніі ўстаць і ўкленчыць.

Канонік хацеў адгаварыць яго ад гэтага, але той ня даўся.

— З Панам Богам жартаў няма, пане каханку, — сказаў. — Радзівіл, ці просты халоп, павінен біць чалом. Я чалавек грэшны.

І вось накінулі на яго футру, і ўзялі падпахі, падтрымліваючы дзеля сьвятой камуніі, перад якою князь біў сябе ў грудзі ў скрусе вялікай. Паклалі мы яго потым назад у ложка, і праз хвіліну ён ад стомы і ўражаньня ня мог ужо сказаць ні слова. Пасьля ўздыхнуў і сказаў-такі:

— Усё цяпер скончылася, адыходжу, пане каханку, *ad patres!* Бывайце здаровыя!

Канонік, які застаўся, пачаў абнадзейваць, шматкроць падаючы сьвятыя сакраменты ня толькі дзеля душы, але і дзеля цела. Князь толькі ўсьміхаўся з гэтага.

— Хай дзеецца воля Божая, пане каханку, — сказаў ён ціха, — у мяне вялікай ахвоты да жыцьця няма. На нічога ўжо больш ня прыдамся, я сьляпы выварацень, уломак стары, дык пара ўжо і ў склеп...

Ён яшчэ папытаўся пра паннаў, а як што канонік сядзеў каля яго і пачуваўся даволі жвава, дык князь сказаў яму, каб ягоным даглядчыцам, прынамсі, далі есьці, каб падсілкаваліся. Па сутнасьці яны да таго часу мацаваліся ці не адной толькі вадою зь віном і бісквітамі. Пайшоў я, праводзячы панну старэйшую і Вайжбунуўну у бакавую залку, дзе загадаў хуценька накрыць стол, а на кухні заўсёды было што-небудзь гатовае. Я карыстаўся выпадкам, каб лепей прыгледзецца да панны Вайжбунуўны, якая амаль ні да чога не дакранулася і сядзела задуманая і, відаць, толькі вялікай сілай душы баранілася, каб ня выказаць узрушэньня. Пазнаваліся ў ёй яшчэ і даўня прыгажосьць, асабліва ў вачах, і энергічны характар, глядзела сьмела, павагу мела вялікую, але жыцьцё злагодніла яе, і слодыч у ёй спалучаўся з моцай характару. Ледзь прыгубіўшы столькі, каб толькі не адчуваць голаду, абедзьве ўсталі і вярнуліся ў пакой да князя.

Канонік неўзабаве сышоў, а як што князю, здавалася, крыху палепшала і нават забірала на сон, а доктар запэўніў, што гарачка адпусьціла, панны маглі пайсьці і адпачыць, мяне ж і Пулькоўскага пакінулі дзяжурыць.

Ноччу, здаецца, гарачка зноў вярнулася, бо князь будзіўся, падхопліваўся, то сьцягваў зь сябе коўдру, то папраўляў яе, трызніў, сьмяяўся, пасля ўпаў у санлівасьць і хроп так страшна, як бы ўжо апошнія гралі органы. Панны у такія моманты прыходзілі, і мы абкладвалі яго падушкамі, падымалі, каб яму зручней было. І ўвесь час дыхаў цяжэй і цяжэй.

З апоўначы панны пайшлі ў свой кабінет адпачыць, Пулькоўскі моцна заснуў, я, каб крыў Божа не задрамаць, узяў у Напюркі ў паперку моцнага тыгтуню і амаль увесь час соваў яго сабе ў нос, так што назаўтра ён у мяне апух як труба, і дасталася мне зь ім нямала бяды, бо мне ж сьвярбела чыхаць, а чхнуць тут было крміналам; я

заціснуў нос у кулаку, і пакута была зь ім жахлівая.

Папоўначы я пачуў невыразнае ўзрушэнне. Сьвечкі гарэлі як звычайна за зялёнай шырмачкай, і на твар яму падала толькі невялікае сьвяцельца. Я глянуў, — усьміхаўся як за добрым часам, па твары разьлілася як бы нейкая даброць, як бы пазбыўся ўсялякага клопату.

Вусны паволі варушыліся, спачатку ціха, пасля гаварыў усё больш выразна, вельмі жыва і хутка, як бы прысьпешваў словы, каб выгаварыць усё.

— Каторая гадзіна? га? не прабіла яшчэ? я гатовы ў дарогу! З панам Богам рахунак хроблены. Бывайце здаровыя, пане каханку, бывайце здаровыя!

... Радзівілаўшчызны мне тут глядзіце пільнуйце, прашу вас, і шчэзнуць ёй не давайце. Памятайце, бо ж, пане каханку, з таго сьвету адпрашуся, вярнуся і папытаюся калькуляцыі.

... Ужо мне плечы апухлі столькі часу на іх насіць... і арлы з трубамі. Гэй! гэі! пане каханку! арлы тья колісь высока лёталі, а трубы зычна *larum* сьвету гралі; аж птушкам крылы паабціналі, як курам, а трубы ўжо хіба што на пахаваньне зайграюць.

... Скончылася, пане каханку. Ваяводаў мундзір занасіўся да ніткі. Дайце мне яго ў труну, ніхто ўжо ў ім не хадзіцьме: на гэтых здыхлякоў занадта шырокі. Але Бог вялікі зьлітуецца з Радзівілаў! а калі пераважаць грахі нашыя і прыйдзе кара, пане каханку, умеіце насіць няшчасьце так, як ня ўмелі насіць шчасьце! Толькі ня згінацца, ня лезьці ў гразь. Лахман пурпурай стаць можа, лепей дзіркі, чым плямы!

Замоўк, як бы чакаючы ад кагосьці адказу, а потым пачынаў нанова.

— Ужо іду, ужо іду. Бачу, чакаюць мяне ў парозе, ваяводы, гетманы, канцлеры, біскупы... клічуць да сябе, іду, бацькі каханья. Дайце мне толькі яшчэ раз зірнуць на мае замкі, сады і пушчы, на вёскі і зямельку. Тры локці зямлі хопіць Радзівілу.

... Каб толькі тая ваяводзкая труна цесная ня была: я люблю ляжаць раскошна, пане каханку, асабліва, што пасьцель гэтая не на адну ноч, а да самага суднага дня, пане каханку!

... Ружанец Сіроткі дайце мне ў руку, не пашкадуйце яго. Я ж таксама быў сірата і сіратаю сыходжу са сьвету, як палец адзін! Бог з вамі, пане каханку, ня плачце.

Ён заснуў, але пад раніцу падхапіўся і закрычаў:

— Грайце хаўтурную ў радзівілаўскія трубы! Мядзьеваць упаў, але скура яго засталася.

І, як звыкла, клікнуў мне:

— Глінка? ёсьць там каторы? каторая гадзіна?

Я пасьпяшаўся да ложка, а панны, таксама пачуўшы голас, надбеглі. Абудзіўся ў памяці і папрасіў піць. Падала яму панна старэйшая, але князь, ледзьве ўмачыўшы вусны ў кубку, апусьціў галаву на пасьцель. Папрасіў ружанца Сіроткі і пачаў маліцца.

Ужо відаць было, што надыходзіць апошняя гадзіна. Цэлы двор на нагах, у вялікай цішыні чакаў, што Бог зрадзіць. Пад раніцу зноў вады папрасіў у Вайжбунуўны, але такім голасам, што яго ледзьве можна было пачуць. Беручы кубак, пацалаваў ёй у руку і адразу зашаптаў:

— У рукі Твае, Божа...

А потым:

— Езус, Марыя, Юзаф!

Твар пакрыўся бледнасьцю, на лобе выступіў пот, а вусны як бы ўсьміхаліся.

Князь ня жыў.

Мы ўсе ўкленчылі вакол яго ложка, і ксёндз пачаў гаварыць малітвы.

На сьвітаньні ва ўсіх касьцёлах зазванілі званы, і ў мястэчку плач і лямант разьлёгся вялікі.

Вечны спачынак дай яму, Пане, і вечная сьветласьць хай сьвеціць яму на векі вякоў. Аман.